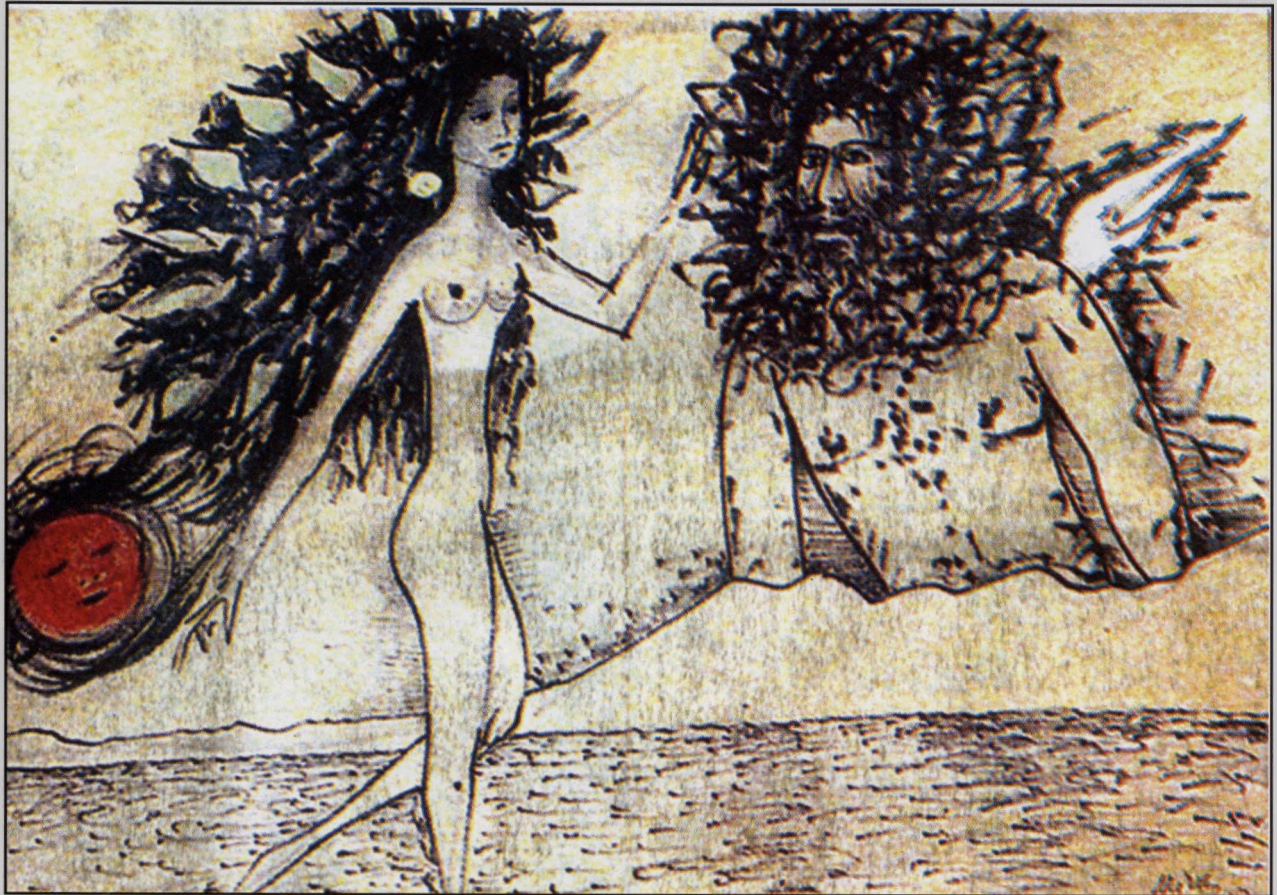

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Άντώνης Μανιτάκης, Γιατί είμαστε όλοι αντιαμερικανοί. Όχι στη βαρβαρότητα και τό χάος • Γιώργος Μαργαρίτης, Ισραήλ: ο δρόμος προς τό θριαμβευτικό αδιέξοδο • Νίκος Θεοτοκάς, «Διαβίου» αμάθεια • Μαρίνα Κόντη, Ζωή στην άναμονή... • Φρανσουά Ματερόν, Λουί Άλτουσέρ ή ή καθαρή καθαρότητα τής έννοιας • Ευαγγελή Ά. Ντάτση, Μεταμοντέρνα Άνθρωπολογία • Κωνσταντίνος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ή αναφορά τής Μαντώσ Μαυρογένη κατά του Δημητρίου Ύψηλάντη • Δ.Ν. Μαρωνίτης, Ή έμπάθεια τής νηφάλιας γλώσσας • Γιώργος Πάσχος, Για τό βιβλίο του Jean Meynaud *Οί πολιτικές δυνάμεις στην Έλλάδα* • Τάκης Μπενάς, «Άλλος δρόμος δέν ύπήρχε». Για τό βιβλίο του Νίκου και τής Άργυρώσ Κοκοβλή • Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Απρίλιος 2003
τεύχος 110 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε νά

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Αφοί Χρυσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 210-5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Αντώνης Μανιτάκης, Γιατί είμαστε όλοι άντιαμερικανοί	5
Γιώργος Μαργαρίτης, Ισραήλ: ό δρόμος πρός τό θριαμβευτικό άδιέξοδο	9
Νίκος Θεοδοκᾶς, «Διαβίου» άμάθεια	12
Μαρίνα Κόντη, Ζωή στην άναμονή	14

Φρανσουά Ματερόν, Λουί Άλτουσέρ ή ή καθαρή καθαρότητα της έννοιας	16
Ευαγγελή Α. Ντάτση, Μεταμοντέρνα Άνθρωπολογία.....	32
Κωνσταντίνος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Η άναφορά της Μαντώσ Μαυρογένη κατά του Δημητρίου Ύψηλάντη.....	47

Δ.Ν. Μαρωνίτης, Η έμπάθεια της νηφάλιας γλώσσας	52
Γιώργος Πάσχος, Ζάν Μεινών, Οί πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα	56
Τάκης Μπενᾶς, «Άλλος δρόμος δέν ύπηρεχε». Γιά τό βιβλίο του Νίκου και της Άργυρώσ Κοκοβλή	59
Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις	63

Φωτογραφία έξωφύλλου: Μίνος Άργυράκης, Ένας κόκ-
κινος ήλιος στό βόστρυχο της Αύγης.

Φίλοι συνδρομητές,

Η τιμή των γραμματοσήμων αύξήθηκε πάλι στά μέσα Μαρτίου. Τό κράτος βέβαια ένισχύει τά έντυπα πού πληρούν όρισμένες προϋποθέσεις, δίνοντάς τους τή δυνατότητα ειδικού, άλλιώς φτηνού, τιμολογίου. Έτσι μπορεί ένα περιοδικό μέ σχετικά χαμηλό κόστος νά άνταπεξέλθει στά έξοδα των ταχυδρομικών τελών. Η διάταξη αυτή άφορα τή διακίνηση στό έσωτερικό της χώρας. Καθόλου φαίνεται δέν ενδιαφέρει τό τί γίνεται μέ τούς συνδρομητές του έξωτερικού. Έτσι τό κόστος ταχυδρόμησης του περιοδικού σ' αυτές τίς χώρες κατάντησε πανάκριβο. Καί χωρίς καμία έκπτωση! Γι' αυτό ή τιμή της συνδρομής στό έξωτερικό, όπως θά διαπιστώσετε, αύξήθηκε διότι άλλος τρόπος δέν ύπάρχει για νά άντιμετωπιστεί τό κόστος της άποστολής. Οί συχνές αύξήσεις σέ όλα πλέον τά είδη, τίς ύπηρεσίες, και όχι μόνο στον άνηθο (πού από 50 δραχ. πήγε 170 δραχ.) είναι γεγονός. Γι' αυτό παρακαλούμε πολύ μὴ άμελείτε νά ανανεώσετε τή συνδρομή σας, ιδίως όσοι έχετε τήν τύχη ή τήν άτυχία νά διαμένετε εκτός Ελλάδας. Τό ίδιο ισχύει και για τή νήσο Κύπρο.

Εύχαριστούμε
«Ο Πολίτης»

Γιατί εἴμαστε ὅλοι ἀντιαμερικανοί "Ὁχι στή βαρβαρότητα καί τό χάος

Ἄν ὀρισμένοι θεώρησαν καθήκον τους, μετά τήν τρομοκρατική ἐνέργεια τῆς 11ης Σεπτεμβρίου στους δίδυμους πύργους τῆς Νέας Ὑόρκης, ἀπό ἀλληλεγγύη πρὸς τά ἀθῶα θύματα τῆς τρομακτικῆς ἐκείνης πράξης καί πρὸς τόν ἀμερικανικό λαό, νά δηλώσουν ὅτι μπροστά στόν κοινό κίνδυνο «εἴμαστε ὅλοι Ἀμερικανοί», τότε πιστεύω ὅτι μετά τόν παράνομο, ἄδικο, ἀνήθικο καί ρατσιστικό πόλεμο στό Ἰράκ νομιμοποιούμεστε νά βροντοφωνάξουμε, ἀπό ἀπέχθεια πρὸς τήν κυβέρνηση τῶν ΗΠΑ καί ἀπό ἀλληλεγγύη πρὸς τόν ταλαίπωρο ἰρακινό λαό καί πρὸς τόν τρομοκρατημένο ἀραβικό κόσμο, ὅτι εἴμαστε ὅλοι ἀντιαμερικανοί.

Ναί, εἴμαστε ὅλοι ἀντιαμερικανοί, γιατί ἡ συνείδησή μας δέν ἔχει ἀπλῶς κατακλυστεῖ ἀπό αἰσθήματα πόνου καί ἱερῆς ἀγανάκτησης, ἀλλά ἐξεγείρεται ὅταν βλέπει τόν ἄνισο καί ἄδικο ἀγώνα, τήν προσχεδιασμένη μαζική βία καί καταστροφή, τήν κυνικότητα καί τήν ὑποκρισία τῶν ἰσχυρῶν, τήν ἀδυναμία καί τή δυστυχία τῶν φτωχῶν καί κατατρεγμένων. Ἐξεγείρεται ὅταν διαπιστώνει ὅτι ὁ πόλεμος αὐτός δέν εἶναι σάν τούς ἄλλους. Ἡ ἔκβασή του ἦταν προσχεδιασμένη, ὁ νικητής γνωστός ἐκ τῶν προτέρων, οἱ καταστροφές καί τά θύματα ὑπολογισμένα ἠλεκτρονικά. Αὐτός ὁ πόλεμος δέν εἶναι πόλεμος, μοιάζει μέ μιά μαζική ἀστυνομική ἐπιχείρηση μιᾶς πανίσχυρης καί σαρκοβόρας κρατικῆς μηχανῆς, πού καταστρέφει ἕναν πανάρχαιο πολιτισμό καί τιμωρεῖ ἕναν λαό, ἐπειδὴ ἀνέχτηκε ἕναν αἰμοσταγή καί τυραννικό δικτάτορα.

Ναί, εἴμαστε ὅλοι ἀντιαμερικανοί, γιατί βλέπουμε ὅτι αὐτός ὁ «ἀστυνομικός» καί προληπτικός πόλεμος ἀποφασίστηκε ἐν ψυχρῶ καί σχεδιάστηκε κυνικά ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ καί συντελέστηκε σύμφωνα μέ τίς συνταγματικές διαδικασίες τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας. Σχεδιάστηκε παγερά, χωρίς αἰσθήματα, χωρίς ἠθικά ἢ δικαιοῦς διλήμματα, ἀπό ἄψυχους στρατηγούς, ἀπό ἀναίσθητους διπλωμάτες καί χυδαίους πολιτικούς. Δέν διεξάγει τόν πόλεμο αὐτόν καί τόν ἐπόμενο πού θά ἀκολουθήσει, μόνος του καί αὐθαίρετα ὁ Μπους, ἀλλά οἱ ΗΠΑ ὡς χώρα δημοκρατικά ὀργανωμένη, μέ τόν λαό πίσω της καί τήν ἀμερικανική κοινή γνώμη μαζί της, μέ τή διανόηση στό πλευρό της. Δέν φτάσαμε ξαφνικά σέ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τόν πόλεμο. Τόν προετοίμαζαν, χρόνια τώρα, μπροστά σέ μιά ἀδιάφορη κοινή

γνώμη καί σέ μιά ἀπολιτικοποιημένη κοινωνία, πολιτικοί ἀναλυτές καί ειδικοί τοῦ πολέμου. Τόν δικαιολόγησαν ἐκ τῶν προτέρων μελέτες καί ιδέες θεωρητικῶν καί ιδεολόγων. Κυοφορήθηκε ἀπό ἰδεαλιστικές πολιτικές φιλοσοφίες καί ἀπό θεωρήσεις δῆθεν πολιτικά οὐδέτερες, ἀλλά κυριολεκτικά ἀνιστόρητες.

Ὁ ἀμερικανικός λαός εἶναι ἕνας ἀνιστόρητος λαός, ἕνας λαός χωρίς ἱστορική μνήμη, ἀφοῦ δέν διαθέτει ἐθνική ἱστορία καί ἀδιαφορεῖ γιά τήν ἱστορία τῶν ἄλλων λαῶν καί ἐθνῶν. Ἡ Ἱστορία, γιά τούς Ἀμερικανούς κοινωνιολόγους, δέν ὑπάρχει ὡς ἐπιστήμη, ὑπάρχει μόνον ὡς κλάδος εὐγενῆς καί ἀθῶος τῶν πολιτιστικῶν ἐπιστημῶν ἢ τῆς ἀνθρωπολογίας! "Ὅλα ἀνάγονται ἄλλωστε στίς ΗΠΑ σέ πολιτιστικές σπουδές (cultural studies). Τά κράτη γι' αὐτούς δέν ἔχουν νά διδαχτοῦν ἀπό τήν Ἱστορία τους. Τήν ἄγνοια αὐτή φαίνεται πῶς θά πληρώσουν ἀκριβά, τόσο οἱ λαοί τοῦ κόσμου ὅσο καί οἱ Ἀμερικανοί.

Ἡ κυβέρνηση Μπούς δέν ἔπυσε, ἐπομένως, ἀπό τόν οὐρανό καί τό δόγμα τοῦ διαρκοῦς προληπτικοῦ πολέμου δέν εἶναι ἕνα συγκυριακό κατασκευάσμα τῶν Ἀμερικανῶν ἀναλυτῶν, ἀλλά ἡ μοιραία κατάληξη μιᾶς ἱστορικής διαδικασίας. Εἶναι ἡ ἀμερικανική κοινωνία, τό πολιτικό της σύστημα, τό οικονομικό της καθεστῶς πού ἐκκόλαψαν αὐτόν τόν πόλεμο καί τούς ἄλλους πού θά ἐπακολουθήσουν. Εἶναι ὁ ἀμερικανικός λαός, ἡ ἀμερικανική διανόηση, τά κόμματα, οἱ Ἐκκλησίες της, τά μέσα ἐνημέρωσης, ὅ,τι ἀποκαλοῦμε ἰδιωτική κοινωνία καί κοινωνία πολιτῶν, πού δέχονται, ἀνέχονται καί νομιμοποιοῦν αὐτόν τόν πόλεμο καί τήν ὠμή ἀμερικανική στρατιωτική κατοχή λαῶν καί κρατῶν.

Ἔτσι, ζοῦμε τό ἐξῆς παράδοξο: ἡ Ἀμερική, ἡ πιό τεχνολογικά ἀναπτυγμένη, ἡ πιό «πολιτισμένη» χώρα εἶναι ταυτόχρονα καί ἡ πιό στρατιωτικοποιημένη χώρα τοῦ κόσμου. Ἡ ἴδια εἶναι καταδικασμένη νά κάνει τόν χωροφύλακα τοῦ κόσμου καί νά διεξάγει ἐσαεὶ προληπτικούς —ἀστυνομικοῦ χαρακτήρα— πολέμους, προκειμένου νά διαφυλάξει τήν ἀσφάλεια τῶν πολιτῶν της καί τά οικονομικά συμφέροντα τῶν ἐπιχειρήσεών της. Οἱ πόλεμοι τῆς Ἀμερικῆς εἶναι ἡ ἱστορική προέκταση τῶν συμμοριῶν τῆς Νέας Ὑόρκης, πού σήμερα ὀνομάζονται γεράκια τῆς Οὐάσιγκτον. Ἡ κινητήρια δύναμη τῆς προόδου τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας βρίσκεται στήν ἀδυσώπητη ἢ ἐλεύθερη ἀπό κανόνες ἠθικῆς διαρκή ἀναζήτηση πλούτου καί δύναμης. Ὁ πολιτισμός της δέν θά ἦταν ὑπερβολή ἂν χαρακτηριζόταν πολεμοχαρῆς ἐκ γενετῆς πολιτισμός. Ἡ Ἀμερική βρίσκεται διαρκῶς σέ ἐμπόλεμη κατάσταση. Βλέπει παντοῦ ἐχθρούς καί ὅταν δέν ἔχει τούς κατασκευάζει. Τό ἐπιβεβαιώνουν καθημερινά οἱ χολιγουντιανές ταινίες της, μέ τή βία πού ἐκθειάζουν.

Ναί, εἴμαστε ὅλοι ἀντιαμερικανοί καί μάλιστα φανατικά, διότι ἡ πιό ἀναπτυγμένη οἰκονομικά δύναμη τοῦ κόσμου, πού κυριαρχεῖ στήν παγκόσμια ἀγορά καί ἀπομυζᾷ ἀσύστολα καί ληστεύει ἀδίστακτα μέ βάση τούς νόμους τῆς ἀγορᾶς τόν πλοῦτο καί τίς παραγωγικές πηγές ὅλου τοῦ κόσμου, δέν ἀρκεῖται σέ αὐτό, ἀλλά σχεδιάζει, προαναγγέλλει καί διεξάγει πολέμους ἀστυνομικούς, μέ μοναδική ἐπίκληση τῆς δύναμης τῶν ὄπλων καί τό δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου. Ἡ χώρα, πού ὑποτίθεται ὅτι ἀγωνίζεται γιά τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἐλευθερία, περιφρονεῖ χυδαῖα καί βάνουσα τῆς διεθνῆς κοινωνία, τό δίκαιο καί τήν ἠθική. Ποῦ εἶναι ἡ διανοήσῃ της νά τό καταγγεῖλει, ποῦ εἶναι οἱ θεωρητικοί τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης καί τοῦ δικαίου τῶν λαῶν νά διαμαρτυρηθοῦν; Ποῦ εἶναι οἱ θεωρητικοί τῆς οἰκουμενικότητας τῶν ἀξιών καί τῆς ἠθικοπολιτικῆς ἀνάγνωσης τῶν Συνταγμάτων —οἱ ὅποιοι ἦταν τόσο λαλίστατοι ὅταν εἰρωνεύονταν τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας— νά διερωτηθοῦν γιά τήν ἀξία ἢ γιά τήν ἀλήθεια τῶν θεωριῶν τους; Μήπως μαζί μέ τήν ἀλαζονεία τοῦ ἀμερικανικοῦ κράτους δοκιμάζεται καί ἡ κούφια ἀξία τῶν ἀμερικανικῶν θεωριῶν περί δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, περί δικαιοσύνης καί περί ἐλευθερίας ἢ αὐτονομίας; Μήπως στόν πυρήνα πολλῶν ἀπό αὐτές τίς θεωρίες καί ἰδεολογίες κρύβονται τελικά τά σπέρματα τῆς δικαιολόγησής ἢ ἔστω τῆς ἀδυναμίας ἠθικῆς ἀπόρριψῆς τῆς λογικῆς τῆς γυμνῆς καί ἀνομιμοποίησῆς βίας;

Εἴμαστε ὅλοι ἀντιαμερικανοί, διότι ἡ Ἄμερική, ὡς χώρα, μαζί μέ τόν πολιτισμό (the American way of life) πού ἐκπροσωπεῖ καί πουλάει σέ ὅλον τόν κόσμο, διεξάγει, τελικά, ἕναν πόλεμο πολιτισμικό καί ἄρα ρατσιστικό, φέρνει σέ ἐμπόλεμη καί βίαιη ἀντιπαράθεση τόν ἰσλαμικό καί ἀραβικό πολιτισμό μέ τόν καλούμενο δυτικό πολιτισμό. Στρέφεται καί καταστρέφει, περιφρονεῖ καί ποδοπατᾷ βάνουσα καί ὑπεροπτικά ἕναν πανάρχαιο πολιτισμό, ἐπιδιώκοντας νά ἐπιβάλλει μέ τήν βία τά δικά της πολιτισμικά πρότυπα διακυβέρνησης καί ἐλευθερίας. Ἐξάγει τόν δικό της νομικό καί πολιτικό πολιτισμό, πού θεωρεῖ ἀνώτερο κάθε ἄλλου.

Ὁ πόλεμος αὐτός ἔχει ἐκδηλα πολιτισμικά συμφραζόμενα καί ὑπονοούμενα καί προκαλεῖ ἢ ἐξάπτει θρησκευτικούς φανατισμούς. Ὁ Θεός τῶν χριστιανῶν ἐναντία στόν Θεό τοῦ Ἰσλάμ. Μᾶς γυρίζει πίσω στήν ἐποχή τῶν θρησκευτικῶν πολέμων. Γενικά, περιφρονώντας ἔτσι βάνουσα τό διεθνές δίκαιο καί τήν ἠθική στίς διεθνεῖς σχέσεις, χωρίς νά τίς ἀντικαθιστᾷ μέ κάτι ἄλλο, ἡ Ἄμερική μᾶς γυρίζει πίσω στήν ἄγρια, φυσική κατάσταση τοῦ Χόουμπερ, σέ μιά κατάσταση προπολιτισμένη, ὅπως εὔστοχα ἔγραψε ὁ Βρετανός πολιτικός φιλόσοφος Ντάβιντ Χέλντ.

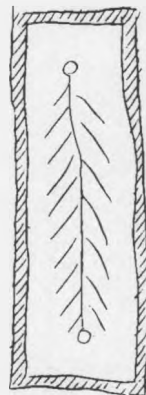
Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

Εἴμαστε, τέλος, ὄλοι ἀντιαμερικανοί, διότι ὁ πόλεμος αὐτός μᾶς θυμίζει τήν ἐποχή τῶν ἐθνικῶν καί ἐθνικιστικῶν πολέμων. Ὁ σύγχρονος διαρκής, παγκόσμιος, προληπτικός πόλεμος ἀναλαμβάνεται καί διεξάγεται ἀπό τήν Ἀμερική γιά τή δόξα, τήν ἀσφάλεια καί τήν εὐημερία τοῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους! Ποιός τό ἀμφισβητεῖ αὐτό; Μόνο πού ὁ ἀγώνας καί ὁ πόλεμος γιά τά ιδεώδη τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας καί τοῦ ἀμερικανικοῦ ὄνειρου ὀνομάζεται ἀπό τούς ἴδιους ἀγῶνας πατριωτικός (!), ἐνῶ ὁ ἀγώνας πού διεξάγουν γιά τήν πατρίδα τους οἱ ἀραβικοί λαοί ὀνομάζεται τρομοκρατικός καί οἱ ἀγωνιστές τους, ὄλοι, ἀδιάκριτα, τρομοκράτες. Ἔτσι τά πολιτικά ιδεώδη τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας ἀποκτοῦν οἰκουμενική ἀξία καί εἶναι ἐξαγώγιμα προϊόντα, ἐνῶ ὁ σερβικός λαός εἶναι π.χ. ἐθνικιστής ἐπειδή ἀγαπᾷ τήν πατρίδα του καί ἔκανε ἐθνικιστικές ἐκκαθαρίσεις. Ὁ ἀμερικανικός στρατός διεξάγει, ἀντίθετα, ἕναν πατριωτικό πόλεμο καί ἄς σφάζει μέ ἔξυπνες βόμβες καί καταστρέφει πολιτισμικά, οἰκονομικά καί κοινωνικά ἕναν ὀλόκληρο λαό (!) ἐπειδή τόν θεωρεῖ καθυστερημένο πολιτικά.

Ἡ μεγάλη ἰδεολογική ἐπιτυχία τῶν ΗΠΑ εἶναι ὅτι κατάφεραν νά προβάλλουν σέ πλανητικό ἐπίπεδο καί νά παγκοσμιοποιήσουν τήν ἐθνική τους στρατιωτική δύναμη καί τά ἐθνικά οἰκονομικά τους συμφέροντα. Τά ἐθνικά τους ιδεώδη ἀξιῶνουν νά γίνουν ἀξίες τῆς οἰκουμένης. Αὐτό τό κατόρθωμά τους μπορεῖ ὅμως νά γίνει καί ἡ ἐκατόμβη θυμάτων τους, ἂν δέν λύσουν τήν ἀδυσώπητη ἀντίφαση στήν ὁποία ἐγκλωβίστηκαν: τήν ἐποχή τῆς παγκοσμιοποιημένης οἰκονομίας καί ἐπικοινωνίας, ὅπου ἀναζητοῦνται ἀπεγνωσμένα οἰκουμενικά ἀποδεκτοί τρόποι διακυβέρνησης τῶν λαῶν καί τοῦ κόσμου καί εἰρηνικῆς διευθέτησης τῶν διεθνῶν συγκρούσεων, ἡ Ἀμερική ἀδυνατεῖ νά ἀνταποκριθεῖ στό αἶτημα τῆς οἰκοδόμησης μιᾶς παγκόσμιας συμπολιτείας κρατῶν, μιᾶς κοσμοπολιτικῆς ὀργάνωσης λαῶν καί πολιτῶν.

Ἐξακολουθεῖ νά δρᾷ ὡς ἐθνική καί ἀποικιοκρατική ὑπερδύναμη, ὡς κράτος ἐθνικό, πού θέλει νά μετεξελιχθεῖ καί νά ἐπιβληθεῖ πλανητικά ὡς παγκόσμιο κράτος. Θά χάσει σίγουρα, μακροπρόθεσμα, ἐφόσον δεχτοῦμε ὅτι ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμός ἔχει προοπτική καί ἡ κοινωνία ὄλων τῶν ἐθνῶν δέν μπορεῖ παρά νά ἀπορρίψει τήν ἐπιστροφή στή βαρβαρότητα καί στό χάος, πού ἀπεργάζονται οἱ κυβερνήσεις τῶν ΗΠΑ μέ τήν πολιτική συνενοχή τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ.

Ἀντώνης Μανιτάκης

Ἰσραήλ: ὁ δρόμος πρὸς τὸ θριαμβευτικὸ ἀδιέξοδο

Τὸ κράτος τοῦ Ἰσραήλ ἔκλεισε ἤδη πενήντα πέντε χρόνια ὑπαρξης. Πολύ λίγα ἀπὸ αὐτὰ ἦσαν «εἰρηνικά» μὲ τὴν ἔννοια πού ὁ ὑπόλοιπος δυτικός τουλάχιστον κόσμος ἀποδίδει στὴν ἔννοια. Ἄλλοτε μικρή, ἄλλοτε μεγαλύτερη, ἡ αἰμορραγία τῶν πολιτῶν αὐτοῦ τοῦ μικροῦ σέ τελευταία ἀνάλυση κράτους, ὑπῆρξε σχεδόν πάντοτε παροῦσα στὸν μισό αἰῶνα. Ἀπὸ κοντὰ καί ἡ αἴσθηση τοῦ κινδύνου, τῆς διαρκοῦς ἐπαγρύπνησης, τῆς ἐνεδρεύουσας ἀπειλῆς καί ὁ συνεπακόλουθος ἐθισμὸς στὸν θάνατο τῶν ἄλλων, τῶν γειτόνων, διαρκῶν ἐχθρῶν καί ἐν δυνάμει κινδύνων.

Δύο ὁμάδες γενεῶν, χονδρικά, συναποτελοῦν τὴν σημερινή Ἰσραηλινή κοινωνία. Ἡ πρώτη, ὀλοένα καί μικρότερη, εἶναι ὅσοι γεννήθηκαν καί μεγάλωσαν σέ τόπους ξένους μακρυνούς, εὐρωπαϊκούς συνήθως, καί ὡς ἐκ τούτου γνώρισαν τὴν σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ ἱστορία στίς πιό μελανές της παραμέτρους. Παραμέτρους τῶν ὁποίων μάλιστα αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἦσαν τὰ ἐξέχοντα θύματα. Ἡ δεύτερη, κυρίαρχη πλέον ἀριθμητικὰ καί πολιτικά, εἶναι ὅσοι μεγάλωσαν στό ἴδιο τό Ἰσραήλ, ἀπόλαυσαν τὴν οἰκονομικὴ του ἀνάπτυξη, τίς κοινωνικὲς παροχές του ἀλλὰ καί, ταυτόχρονα ἔζησαν αὐτό τό ζοφερό κλίμα τοῦ ἀέναου κινδύνου καί τῆς πανταχοῦ παρούσας ἀόρατης ἀπειλῆς.

Ἐκεῖνοι πού ἀνῆκαν στὴν πρώτη γενιά ἔκτισαν τὸ κράτος τοῦ Ἰσραήλ. Τὸ ἔκτισαν μὲ ὅσα ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία τοὺς εἶχε διδάξει, μὲ γνώμονα τὴν ἀπίστευτη ἀλληλεγγύη καί —θανατηφόρα συχνά— ἐνότητα τῶν ὑπὸ διωγμὸ κοινοτήτων, τῶν γκέτο καί τῶν στρατόπεδων συγκέντρωσης καί θανάτου. Ἦταν ἓνα κράμα στωϊκότητας, ὁμοιας μὲ αὐτὴ πού ἐπεδείκνυαν οἱ συγγενεῖς, οἱ γνωστοί, οἱ φίλοι τους στὰ βαγόνια τοῦ θανάτου στό ταξίδι χωρὶς ἐπιστροφή πρὸς τοὺς θαλάμους τῶν ἀερίων καί τὰ κρεματόρια, ἀποφασιστικότητας, ὁμοιας μὲ αὐτὴ τῶν ἐξεγερμένων στὰ στρατόπεδα ἢ στό γκέτο τῆς Βαρσοβίας, σκληρότητας, πού ἡ ἀπελπισία τῶν καταστάσεων συχνά, μὲ ἀπόλυτο τρόπο, ὑπαγορεύει.

Ὁ σοσιαλισμὸς ἦταν ὁ διάχυτος ἰδεολογικὸς καί πολιτικὸς παρονομαστής στὴ γενικὴ αὐτὴ αἴσθηση. Σοσιαλισμὸς πού ἐμεῖς, οἱ ὑπόλοιποι Εὐρωπαῖοι δύσκολα θὰ ἀναγνωρίζαμε καθὼς ἔφερνε μέσα του τὴν αἴσθηση τοῦ τελικοῦ πολιτικοῦ ἀδιεξόδου, τῆς φυγῆς, τοῦ διωγμοῦ, τῆς πολιτιστικῆς ἑτερότητας

καί τοῦ ἀποκλεισμοῦ, μαζί μέ τήν ἔννοια τῆς ἀπόλυτης ἀδελφосύνης. Ἡ τεχνική, ἡ τακτική τῆς ἐπιβίωσης συμπλήρωνε ἢ ὑποκαθιστοῦσε ἐκεῖ τήν τάση ταξικῆς σύγκρουσης καί ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου. Ἦταν ὁ ἰδιότυπος «σοσιαλισμός τῶν Κιμπούτζ» πού ἀναπολοῦν σήμερα οἱ προοδευτικοί Ἰσραηλινοί. Μᾶς προκαλοῦν ἴσως πικρά χαμόγελα οἱ ἀντιδράσεις τῶν ἀκραιφνῶν σοσιαλιστῶν Ἑβραίων ἐποίκων τῆς δεκαετίας τοῦ 1920 πού ἀγόραζαν συχνά ἀπό τόν τοπικό Ἑμίρη γαιοκτήμονα τά κτήματά του μαζί μέ τά χωριά τῶν κολλήγων του.... Νά μή ξεχνᾶμε τήν ἱστορικότητα τῶν ἐβραϊκῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν τοῦ καιροῦ ὅπου, πέρα ἀπό τή φτώχεια, τόν πολιτικό ἐξοβελισμό καί τήν ἐκμετάλλευση, θεμελιακό τους στοιχεῖο ἦταν ἡ ἐπιβίωση, ἡ ἄμυνα τῆς ὁμάδας.

Οἱ νεότερες γενιές δέν ξέρουν εὐρωπαϊκή ἱστορία, δέν τήν ἔχουν ζήσει. Οἱ τελευταῖοι πού ὑπέστησαν τίς πιέσεις της καί ἔνοιωσαν στό πετσί τους τίς ἐξελίξεις της, τό ἕνα ὡς ἐνάμισυ ἑκατομμύριο ἐποίκων ἀπό τήν πρώτην Σοβιετική Ἐνωση καί τά κράτη τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ βρῆκαν συγκροτημένες καταστάσεις, ἔμμεσα μόνο —ὡς ἔποικοι στά κατεχόμενα λόγου χάρη— πῆραν μέρος στήν διαμόρφωση τῆς γενικῆς εἰκόνας τοῦ Ἰσραήλ. Χρησίμευσαν, μέ λίγα λόγια, περισσότερο ὡς ἐργαλεῖο ἐπιβολῆς ἀκροδεξιῶν πολιτικῶν παρά συνεισέφεραν στή διαμόρφωσή τους. Οἱ γενιές πού βρίσκονται σήμερα στά πράγματα, οἱ ἡλικίας πενήντα-ἑξήντα χρόνων, ἦσαν ὡς δέκα χρόνῶν στά 1956, ὡς εἴκοσι στά 1967, ὡς τριάντα στά 1973. Μεγάλωσαν μέσα σέ νίκες στρατιωτικές πού δέν ἔδιναν τέλος στόν πόλεμο. Μεγάλωσαν ὅμως ταυτόχρονα μέσα σέ μία κατάσταση πού ἔδινε μονοδιάστατο προσανατολισμό στό κράτος τοῦ Ἰσραήλ: στήν ὡς τήν κηδεμονία δηλαδή στήριξή του ἀπό τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες.

Γιά τούς παλαιούς, ἡ ἱστορία —καί κατά συνέπεια ἡ πολιτική— ἦταν μία πολυδιάστατη κατάσταση μέ πολλές φανερές καί κρυφές παραμέτρους. Ἐλίσσονταν, μποροῦσαν νά εἶναι, ὅταν χρειαζόταν, ἀντιφατικοί στίς ἐπιλογές τους, εὐέλικοι. Εἶχαν ἐξάλλου μάθει νά παίζουν μόνοι τους, ὑπερβολικά, ἀφόρητα μόνοι τους πολλές φορές. Γιά τίς γενιές πού σήμερα κυβερνοῦν ὁ πολιτικός ὀρίζοντας δείχνει τόσο μονότονα σταθερός πού ἀκυρώνει πλέον τό πολιτικό διάβημα καί ἐγχείρημα ἢ ἀπειλεῖ ὀλότελα νά τό ἐξοβελίσει. Ὁ μα nichaῖσμός, τό ἐμεῖς καί οἱ ἄλλοι, τό μαζί μας ἢ ἐναντίον μας, εἶναι γενικά κακοί σύμβουλοι στήν πολιτική, χεῖριστοι δέ ὅταν οἱ καταστάσεις εἶναι τόσο σύνθετες.

Οἱ παρατηρητές τῶν ὑποθέσεων τῆς Μέσης Ἀνατολῆς προβάλλουν συνήθως τό γεγονός τῆς θρησκευτικῆς ριζοσπαστικοποίησης στήν παλαιστινιακή, τήν ἀραβική πλευρά. Μία ἐξέλιξη προφανῆς πού ἔχει ὀδηγήσει σήμερα στήν ὑποκατάσταση τῆς παλαιᾶς παλαιστινιακῆς ἀριστερᾶς, ἄλλοτε κυρίαρχης πολιτικά δύναμης, ἀπό τούς φονταμενταλιστές τύπου Τζιχάντ καί Χεζμπολλάχ, πού ἀσκοῦν τήν ὅποια πολιτική τους διά τῶν αὐτοκτονούντων δολοφονικά μαρτύρων. Λιγότερο ἐμφανῆς εἶναι μία ἀντίστοιχη ἐξέλιξη στόν χῶρο τῆς ἰσραηλινῆς κοινωνίας. Ἐδῶ φυσικά, ὅπως θέλει ὁ συσχετισμός δυνάμεων, δέν συναντοῦμε τήν ἀπελπισία τῶν κορανιούχων «καμικάζι». Συναντοῦμε ὅμως ὀλοένα καί πιό φανατικούς θρησκευόμενους νεαρούς ἀξιωματικούς πού δυσκολεύονται νά ξεχωρίσουν τόν θρησκευτικό φανατισμό ἀπό τήν πολιτική διάσταση τῆς ἀποστολῆς τους. Οἱ διαδοχικές συμφορές τοῦ ἰσραηλινοῦ στρατοῦ στή Χεβρώνα — ὅπου σκοτώθηκαν εἴκοσι ὡς τριάντα ἔνοπλοι Ἰσραηλινοί σέ διαδοχικές συγκρούσεις μέ ὀλιγάριθμους ἐλεύθερους σκοπευτές— μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν μόνο μέ τήν ἐπίδειξη παράλογου φανατισμοῦ ἀπό τούς ἐκεῖ διοικητές, φανατισμοῦ πού τούς κατέστησε ἀνίκανους νά ἐκτιμήσουν τά δεδομένα.

Ἡ ὀλόπλευρη στήριξη τοῦ Ἰσραήλ ἀπό τίς ΗΠΑ ἀποτελεῖ σταθερή πηγή αὐτοπεποίθησης γιά τούς τρέχοντες πολιτικούς καί στρατιωτικούς ἡγέτες τοῦ Ἰσραήλ, αὐτοπεποίθησης πού περιβάλλει μέ μεσσιανικά χαρακτηριστικά τήν στρατηγική τους καί τήν καθιστᾶ ἀνελαστική καί ἀπόλυτη. Μετά τό Ἰράκ, ἡ ἐμπλοκή στή Γάζα δείχνει ἀκριβῶς τήν ἐνίσχυση αὐτῆς τῆς λογικῆς. Ἡ διαδικασία ἐξασφάλισης τῆς εἰρήνης διά τῆς ἐξαφάνισης τῶν ἀντιπάλων, ἀξίζει ἐλάχιστα ὡς ὑπόσχεση καθῶς κινεῖται στούς χῶρους τοῦ φαντασιακοῦ καί τῶν ἐπί τοῦ χάρτου ὑποθέσεων. Καί εἶναι ἀκόμα πιό ἐξοργιστικό τό ὅτι αὐτά συμβαίνουν λίγα μόλις χρόνια μετά τήν ἐποχή πού ὅλες οἱ πλευρές, ἀκόμα καί οἱ συντηρητικότερες τοῦ ἰσραηλινοῦ πολιτικοῦ κατεστημένου εἶχαν σχεδόν παραδεχθεῖ ὅτι μόνο ἡ πολιτική συνδιαλλαγή μπορεῖ νά φέρεи τήν πολυπόθητη εἰρήνη.

Ὅλα αὐτά ἀνοίγουν διάπλατα τό δρόμο πρὸς τήν διαιώνιση τῆς ἀβεβαιότητας, τῆς σύγκρουσης, τοῦ φόβου καί τοῦ θανάτου.

Γιῶργος Μαργαρίτης

«Διαβίου» ἀμάθεια

«**Δ**ιαβίου»... Μιά καινούρια λέξη πού μένει νά καταχωρηθεῖ στά λεξικά τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ὅπως προβλέπει σχετικό νομοσχέδιο, θέλουν δέν θέλουν οἱ Σύγκλητοι καί οἱ Συνελεύσεις, «σέ κάθε Ἴδρυμα ἀνώτατης ἐκπαίδευσης ἰδρύεται, ἀνά ἓνα Ἴνστιτοῦτο Διαβίου Ἐκπαίδευσης (ΙΔΒΕ)». Χαράς εὐαγγέλια. Ἐπιτέλους, τό ΠΑΣΟΚ καί τό νεοφιλελεύθερο ἐπιτελεῖο τῶν Βρυξελλῶν φαίνεται νά υἱοθέτησαν καί νά θέτουν σέ ἐφαρμογή ἓνα παλαιό πρόταγμα τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς δυνατότητας τῶν πολιτῶν, ἐφ' ὅσον τό ἐπιθυμοῦν, νά σπουδάζουν καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ βίου τους. Ὡς ἐδῶ ἡ χαρά... Δυστυχῶς, τό μόνο πού υἱοθέτησαν εἶναι τό κακοποιημένο ὄνομα μιᾶς σημαντικῆς ιδέας. Καί, στ' ἀλήθεια, μέ τό ὄνομα αὐτό πασχίζουν νά νομιμοποιήσουν στήν κοινή γνώμη τούς μηχανισμούς τῆς «διαβίου» ἀμάθειας.

Ὅπως διαβάζουμε στό σχέδιο Νόμου, «τά ΙΔΒΕ ἔχουν τήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα καί εὐθύνη ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῶν προγραμμάτων καί τῶν ἐν γένει δραστηριοτήτων διαβίου ἐκπαίδευσης κάθε Ἰδρύματος ἀνώτατης ἐκπαίδευσης στήν Ἑλλάδα» καί «χορηγοῦν Πιστοποιητικό Συμπληρωματικῆς Ἐκπαίδευσης». Στά ΙΔΒΕ θά ἀπασχολοῦνται «ἀποκλειστικά» ἢ «ὑπερωριακά» διδάσκοντες τῶν ΑΕΙ καί ΤΕΙ καθώς καί συμβασιούχοι διδάσκοντες πού, ἄς σημειωθεῖ, δέν χρειάζεται ἀπαραίτητα νά εἶναι κάτοχοι διδακτορικοῦ διπλώματος. Κανένα συλλογικό πανεπιστημιακό ὄργανο δέν ἔχει τήν εὐθύνη κατάρτισης τῶν προγραμμάτων διδασκαλίας, τῆς πρόσληψης τῶν διδασκόντων ἢ τῆς ἀνάθεσης «ἀποκλειστικῆς» ἢ «ὑπερωριακῆς» διδακτικῆς ἀπασχόλησης στά ΙΔΒΕ. Τά ΙΔΒΕ δέν διαθέτουν δικές τους ὀργανικές θέσεις ἐκπαιδευτικοῦ, τεχνικοῦ ἢ λοιποῦ προσωπικοῦ. Γιά τήν κάλυψη τῶν σχετικῶν ἀναγκῶν διατίθεται τό ἀντίστοιχο προσωπικό τοῦ οἰκείου Ἰδρύματος.

Μέ ἄλλα λόγια, τό διδακτικό καί διοικητικό προσωπικό τῶν ΑΕΙ καί τῶν ΤΕΙ, ἐνῶ δέν ἐπαρκεῖ γιά νά καλύψει τίς σημερινές ἀνάγκες τῶν ἰδρυμάτων καί τῶν φοιτητῶν, θά ἐπιφορτιστεῖ μέ τήν ὑποχρέωση νά συντηρεῖ ἓνα μαγαζί «παροχῆς ἐκπαιδευτικῶν ὑπηρεσιῶν» πού θά φέρνει «ἔσοδα» στά Ἰδρύματα καί «πρόσθετες ἀμοιβές» στούς διδάσκοντες οἱ ὁποῖοι θά ἀναλάβουν «ὑπερωριακό» διδακτικό ἔργο. Τήν ἴδια στιγμή, τά πανεπιστημιακά Τμήμα-

τα ἐκβιάζονται μέ κάθε μέσον νά προσανατολίσουν τά προγράμματα σπουδῶν πού θεραπεύουν τήν κάλυψη τῶν λεγόμενων «ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας». Κατά κανόνα, τά πανεπιστημιακά Τμήματα δέν ἀντιστοιχοῦν πλέον σέ συγκεκριμένες ἐπιστῆμες. Οἱ σπουδές ἀντικαθίστανται βαθμιαῖα ἀπό προγράμματα κατάρτισης, οἱ ἐπιστημονικές γνώσεις ἀπό ἐπαγγελματικές δεξιότητες πού ἀπαιτεῖ σέ κάθε συγκυρία ἢ ἀγορά ἐργασίας. Τά ΙΔΒΕ δέν προορίζονται, λοιπόν, νά ὑπηρετήσουν τή διά βίου δυνατότητα τῶν πολιτῶν νά σπουδάσουν. Συνιστοῦν ἀπλῶς μηχανισμούς διαχείρισης τῆς διά βίου ἀπαξίωσης τῶν ρηχῶν γνώσεων πού παρέχει ἡ τριτοβάθμια ἐκπαίδευση στούς φοιτητές καί τίς φοιτήτριες, μηχανισμούς διά βίου διαχείρισης τῆς ἀνεργίας καί τῆς ἀπορρύθμισης τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων.

Ἀνάμεσα στά κριτήρια «ἀξιολόγησης» τῶν ΙΔΒΕ εἶναι καί ἡ γνώμη γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν Προγραμμάτων πού θά ἐκφράζουν «οἱ φορεῖς ἀπασχόλησης τῶν ἀποφοίτων». Ἀνάμεσα στούς προβλεπόμενους χρηματοδότες τῶν ΙΔΒΕ εἶναι οἱ ἐπιχειρήσεις. Ἄν, πλάι σ' αὐτά, πάρουμε τοῖς μετρητοῖς ὅτι τά προγράμματα διδασκαλιῶν καί οἱ ἀναθέσεις διδακτικοῦ ἔργου δέν περνοῦν ἀπό κανένα συλλογικό ὄργανο τῶν ΑΕΙ καί τῶν ΤΕΙ, τότε ἔχουμε μπροστά μας τό νέο μοντέλο τοῦ πανεπιστημίου πού λειτουργεῖ ὡς ἐπιχείρηση.

Ἀκόμα, μέ τίς νέες ρυθμίσεις πού προωθεῖ σήμερα ἡ κυβέρνηση, θά εἶναι δυνατόν νά ἰδρύνονται, νά καταργοῦνται, νά μετονομάζονται, νά συγχωνεύονται ἢ νά ἀλλάζουν γνωστικό ἀντικείμενο ΑΕΙ, ΤΕΙ, Σχολές ἢ Τμήματα μέ ἀπλές ὑπουργικές ἀποφάσεις. Τά θετικῶς «ἀξιολογημένα» ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις ΙΔΒΕ λειτουργοῦν στά νεοφιλελεύθερα μυαλά ὡς πρόπλασμα τῶν αὐριανῶν ΑΕΙ, ΤΕΙ, Σχολῶν ἢ Τμημάτων. Οἱ ἀρνητικῶς «ἀξιολογημένοι» ἀπό τήν ἀγορά πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ κινδυνεύουν νά καταργηθοῦν, νά μετονομαστοῦν, νά συγχωνευθοῦν ἢ νά ἀλλάξουν γνωστικό ἀντικείμενο ἐρήμην τῶν πανεπιστημιακῶν ὀργάνων, μέ ἀπλές ἀποφάσεις συναρμοδίων ὑπουργῶν. Ἄν δέν φτιάξουμε σήμερα κιόλας ἰσχυρά ἀναχώματα γιά τήν ἀνάσχεση τῆς νεοφιλελεύθερης ἐπίθεσης, ἡ ἀνώτατη ἐκπαίδευση ὀδηγεῖται στό διαλυτήριο.

Νίκος Θεοτοκάς

Ζωή στήν ἀναμονή...

- “Όταν θά φτιαχτεῖ τό τούνελ στήν Κακιά Σκάλα τά αὐτοκίνητα δέν θά κινουῦνται μέ τό γνωστό ρυθμό χελώνας.
- “Όταν θά γίνουν τά ἔργα διάνοιξης τοῦ δρόμου –καί δέν ξέρω τί ἄλλο ἔργο– στόν Ἀσπρόπυργο καί τήν Ἐλευσίνα, δέν θά κάνουμε 2 ὥρες νά φτάσουμε στήν Ἀθήνα.
- “Όταν θά ἀπαγορευέται νά κυκλοφοροῦν οἱ νταλίκες καί γενικῶς τά βαρέα ὀχήματα στούς δρόμους τά Παρασκευοσαββατοκύριακα δέν θά συμβαίνουν τόσα ἀτυχήματα.
- “Όταν θά συμβοῦν δυό τρία ἀκόμα καραμπινάτα δυστυχήματα στίς ἐθνικές ὁδούς (ὅπως αὐτό στά Τέμπη) θά γίνουν αὐστηρότερες οἱ ἐξετάσεις ἀποκκτησης διπλώματος ὅπως καί οἱ ὅροι τήρησης τῶν κανόνων ἀσφαλείας πού ἀφοροῦν φορτία καί ἀνθρώπους.
- “Όταν θά φυτευτοῦν οἱ ταράτσες τῶν πολυκατοικιῶν καί γενικῶς αὐξηθεῖ τό πράσινο στίς πόλεις, ὅταν δέν θά χτίζεται κάθε τετραγωνικό μέτρο ἐλεύθερου χώρου ἀλλά θά φυτεύεται τότε οἱ ἀνθρωποὶ δέν θά τρέχουν σάν παλαβοὶ τίς ἀργίες στά βουνά καί τοὺς κάμπους.
- “Όταν θά φτιαχτοῦν πάρκινγκ τότε οἱ ὀδηγοὶ δέν θά παρκάρουν τά αὐτοκίνητά τους ὅπου βροῦν.
- “Όταν οἱ ὀδηγοὶ τῶν ὀχημάτων θά καταλάβουν ὅτι οἱ πεζόδρομοι δέν εἶναι δημόσια πάρκινγκ ἢ δρόμοι ταχείας κυκλοφορίας τότε καί οἱ πεζοὶ θά μποροῦν νά περπατοῦν ἀνεμπόδιστα.
- “Όταν δέν θά ἠχορυπαίνουν τά μηχανάκια καί γενικῶς δέν θά κάνουν κατὰ μέσο ὄρο 30 παραβάσεις τή μέρα, μερικές ἀπ’ τίς ὁποῖες φονικές, οὔτε θά κάνουν ζίγκ-ζάγκ ἀνάμεσα στά αὐτοκίνητα τότε θά γιατρευτεῖ μία ἀπ’ τίς πληγές τοῦ Φαραώ.
- “Όταν θά ἀλλάξει ἡ συμπεριφορά τῶν ὀδηγῶν στούς δρόμους καί δέν θά λειτουργοῦν κάτω ἀπό παρορμητικές διαδικασίες τοῦ στύλ: «ὦχ μωρέ τώρα, σιγά μή φορέσω τή ζώνη» ἢ «σιγά μή βγάλω φλάς» ἢ «σκασιλα μου τό ὄριο ταχύτητας» κτλ. τότε θά γίνονται καί λιγότερα δυστυχήματα.
- “Όταν θά περπατᾶμε περισσότερο καί δέν θά χρειάζεται νά ἀγοράσουμε τρία αὐτοκίνητα γιά νά ἐξυπηρετούμαστε τρία ἄτομα, ὅταν θά χρησιμοποιοῦμε περισσότερο τά δημόσια μέσα μεταφορᾶς τότε θά μειωθεῖ τό νέφος καί ἡ εἰκόνα τῆς πόλης θά εἶναι ἀπείρως καλύτερη.

- "Όταν θά αὐξηθοῦν ὅσοι κυκλοφοροῦν στήν πόλη μέ ποδήλατα καί δέν θά ἀντιμετωπίζονται ὡς οὔφο τότε δέν θά ἔχουμε τόσο ἔντονο κυκλοφοριακό, αἰθολομίχλη καί ἄλλα δηλητηριώδη ἀέρια.
- "Όταν θά γίνουν νέα νοσοκομεῖα καί ἰδίως ὅταν θά στελεχωθοῦν τά ἤδη ὑπάρχοντα μέ προσωπικό καί ἐφοδιαστοῦν μέ μηχανήματα τότε θά μειωθοῦν τά ράντζα στούς διαδρόμους καί δέν θά χρειάζονται 5 μῆνες γιά μιά ἀξονική.
- "Όταν θά ὑπάρξουν αὐστηρά ὅρια στή δόμηση ἰδίως τῶν τοποθεσιῶν τῆς Ἑλλάδας πού δέν ἔχουν προλάβει νά γίνουν τά γνωστά χάλια τῶν πόλεων τότε δύσκολα θά σκεφτοῦμε νά κάνουμε βίλα τό μικρό σπιτάκι τοῦ παπποῦ στή Δονοῦσα ἢ τό ἀγροτεμάχιο τῆς μητέρας στήν Τράπεζα Αἰγιαλείας.
- "Όταν δέν θά γίνονται συνεχῶς αὐξήσεις στά προϊόντα καί στά τιμολόγια τῶν δημοσίων ὀργανισμῶν ὁ πληθωρισμός θά μειωθεῖ.
- "Όταν συμβεῖ τό παραπάνω ἡ οἰκονομία θά ἀνθίσει.
- "Όταν θά συμβεῖ αὐτό νέες θέσεις ἐργασίας θά προκύψουν.
- "Όταν θά γίνει αὐτό θά καταπολεμηθεῖ ἡ ἀνεργία.
- "Όταν οἱ νέοι θά μορφώνονται πραγματικά καί δέν θά «ἐξειδικεύονται», κατά τό ἐκσυγχρονιστικό πρότυπο ἐκπαίδευσης, ὅταν θά βγαίνουν ἀπ' τό σχολεῖο καί τό πανεπιστήμιο καλλιεργημένοι ἄνθρωποι καί ὄχι τοῦβλα τότε ὁ κόσμος θά ἀλλάξει πρός τό καλύτερο.
- "Όταν θά τιμωροῦνται αὐτοί πού κάνουν τίς «ἀρπαχτές» τῶν ἑκατομμυρίων καί ὅταν θά ἐργάζονται καί οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι χωρίς νά κάνουν τίς γνωστές «γέφυρες ἀργιῶν» τότε ὁ δημόσιος τομέας θά προοδεύσει.

"Όταν θά συμβοῦν ὅλα τά παραπάνω μᾶλλον θά ἔχω πεθάνει.

Μαρίνα Κόντη

ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ Ή Η ΚΑΘΑΡΗ ΚΑΘΑΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ

του Φρανσουά Ματερόν

μετάφραση: Άγγελου Ήλεφάντη

Νά διαβάσουμε τό *Κεφάλαιο* του Μάρξ; Βεβαίως. Είναι τό σημαντικότερο πνευματικό έργαλειό για τήν κατανόηση τής καπιταλιστικής κοινωνίας. Νά διαβάσουμε όμως και τό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* του Λουί Άλτουσέρ; Τό βιβλίο αυτό του Γάλλου φιλοσόφου από τότε πού κυκλοφόρησε για πρώτη φορά, τό 1965, μαζί μέ τίς συνεργασίες των Έτιέν Μπαλιμπάρ, Ροζέ Έσταμπλέ, Ζάκ Ρανοιέρ και Πιέρ Μασρέ, διαβάστηκε πολύ από τούς πολυάριθμους έχθρους του και τούς μάλλον εύαριθμους φίλους του. Όπως κι όλόκληρο τό έργο του Άλτουσέρ άλλωστε. Τώρα, μετά από 38 χρόνια τό έχουμε και σέ ελληνική μετάφραση (έκδ. Έλληνικά Γράμματα, μετάφραση Δημήτρης Δημούλης, Χρήστος Βαλλιάνης, Βίκυ Παταϊκονόμου, επιμ. Δημ. Δημούλης).

Τό κείμενο πού δημοσιεύουμε εδώ του Φρανσουά Ματερόν «Λουί Άλτουσέρ ή ή καθαρή καθαρότητα τής έννοιας (έκδ. Marx Contemporain, PUF, 2001, διεύθυνση Enstache Kouvelakis και Jaques Bidet) δέν αποτελεί παρουσίαση του *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*, είναι ένα γενικότερο μελέτημα του Ματερόν για τίς έννοιες του Άλτουσέρ. Όστόσο αναφέρεται πολύ στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*, και ή ανάγνωση του δοκιμίου μπορεί νά βοηθήσει τήν κατανόηση του βιβλίου. Οί παραπομπές του συγγραφέα γίνονται στίς γαλλικές εκδόσεις: άλλωστε ή μετάφραση του δοκιμίου είχε προηγηθεί τής δημοσίευσης από τά Έλληνικά Γράμματα του βιβλίου του Άλτουσέρ. Νά προσθέσω μόνο ότι τήν αλτουσεριανή έννοια *lecture symptomale*, κεντρική για τήν κατανόηση του *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* και τής γενικότερης θεωρίας του Άλτουσέρ για τήν ανάγνωση, τήν απέδωσα στα ελληνικά ως «*συμπτωματολογική ανάγνωση*». Θεωρώ δέ ότι τόσο ή «ένδεικτική ανάγνωση» πού χρησιμοποιούν οι μεταφραστές τής έκδοσης των Έλληνικών Γραμμάτων ή ή «*συμπτωματική ανάγνωση*» πού χρησιμοποίησαν άλλοι (π.χ. Κυπριανίδης, Θέσεις) σέ καμία περίπτωση δέν αποδίδουν τό νόημα.

A.E.

Louis Althusser vers 1960

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ γνωρίζει σήμερα μία μοναδική τύχη. Τό άνέσυρε απότομα από τή λησμονιά ή δημοσίευση τής αυτοβιογραφίας του *Τό μέλλον διαρκεί πολύ*, τό 1992¹, κι έκτοτε τό έμπλούτισαν πολλοί τόμοι άνέκδοτων κειμένων, συνδεδεμένων μέ τήν επανέκδοση γραπτών του, πού από καιρό δέν βρισκονταν πιά στα βιβλιοπωλεία. Έμοιαζε σά νά είχαν συγκεντρωθεί όλες οι συνθήκες για μία κριτική επανεξέταση τής σκέψης του, όπως θά μπορούσε νά συμπεράνει κανείς από πολυάριθμες

1. Έλληνική μετάφραση, έκδ. *Ο ΠΟΛΙΤΗΣ*, μετάφ. Άγγελος Ήλεφάντης - Ρούλα Κυλιντρεά, Άθήνα 1992 (έξαντλ.).

έργασίες, άρθρα και συνέδρια πού τού είχαν άφιρωθεϊ. Για πολλούς λόγους δέν άκολουθήσε άκριβώς αυτό. Πέρα από πολεμικές, έν πολλοίς άγones, για τό αντίστοιχο καθεστώς τού «όμολογημένου έργου» και τού μεταθανάτιου, πέρα από τό ιδιαίτερα ευαίσθητο έρώτημα τών σχέσεων τού βιογραφικού και τού έννοιολογικού στοιχείου, πέρα από τίς κληρονομικές έριδες και τίς μνησικακίες άπέναντι στόν άνθρωπο και τόν δάσκαλο, ανεξάρτητα από τά παρατρόγouδα τών ψυχιατρικών σχολίων περίπου άσχετων πρός τήν πραγματικότητα τόσο τών κειμένων όσο και τής «περίπτωσης» Άλτουσέρ, πρέπει όπωσδήποτε νά γίνει μιά διαπίστωση: τό πεδίο τών άλτουσεριανών μελετών δέν έχει επί τού παρόντος συσταθεϊ. Έτσι, καμιά έμπεριστατωμένη μελέτη δέν ύπάρχει για τή θέση τού Άλτουσέρ μέσα στην ιστορία τού μαρξισμού, τής φιλοσοφίας, τής ιστορίας τής φιλοσοφίας ή τής έπιστημολογίας και ειδικότερα μέσα στην ιστορία τού γαλλικού φιλοσοφικού χώρου. Διότι ό τύπος ενός τέτοιου διαθήματος, προϋποθέτει, γενικά, μιά όρισμένη συνολική άξιολόγηση,² έμμεση τουλάχιστον, πού τό έργο τού Άλτουσέρ, άκριβώς, φαίνεται ότ φτιάχτηκε για νά αποθαρρύνει. Πώς νά άξιολογηθεϊ ένα έργο πού δέν σταμάτησε νά αυτοκαταστρέφεται; Πώς νά άξιολογηθεϊ ένα τόσο έτερόκλητο έργο, όπου φωτεινές εκλάμψεις πάνε παρέα από τόσο σοκαριστικά θεωρητικές άναξιοπιστίες; Πώς ν' άνταμώνουμε ένα κείμενο τόσο διεγερτικό, όπως τό διάσημο «Ίδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί τού κράτους» και τό άρκούντως τρομοκρατικό «Γιά τήν άναπαραγωγή τών σχέσεων παραγωγής»,³ πού ώστόσο, μέ λίγες λεπτομέρειες, δέν είναι παρά ένα απόσπασμα ενός γενικότερου έργου πού δέν ύπάρξε ποτέ; Άν ή όχύρωση στην άκαδημαϊκή μορφή τών σχολίων φαίνεται μεμιάς άδύνατη, τά ίδια μπορούμε νά πούμε για τό σχέδιο, πάντοτε κάπως ναυχελικό, νά ξεχωρίσει κανείς τήν ήρα από τό σάρι, νά διακρίνει «αυτό πού είναι ζωντανό στό έργο τού Άλτουσέρ άπ' αυτό πού είναι νεκρό». Δύσκολα έγγεγραμμένο μέσα στή συνέχεια μιάς ιστορίας τό έργο αυτό, στην πραγματικότητα, είναι άναπόδραστα αινιγματικό. Τά πάντα συμβαίνουν ως εάν, πίσω από τόσες υπερήφανα διακηρυγμένες άνακαλύψεις έξυφάινεται ένας καμβάς βαθύτατα άποριτικός πού πλήττει μέ γενικευμένη άβεβαιότητα κάθε άλόπειρα άνάγνωσης. Ο Άλτουσέρ, τό γνωρίζουμε, κατέστρεψε βαθμιαία τίς θέσεις πού είχε κατορθώσει νά οικοδομήσει. Τό φαινόμενο αυτό ήδη συνταρακτικό αυτό καθ' αυτό καλύπτει κάποιο άλλο πολύ περισσότερο έκτροχιαστικό: χωρίς άμφιβολία δέν ύπάρχει ούτε μιά άλτουσεριανή έννοια πού, κατά βάθος, νά μήν τήν προσβάλλει ή αντίθετή της.⁴

Θά επιδιώξουμε νά δείξουμε, μέσα από κάποια παραδείγματα, ότ αυτό είναι στην πραγματικότητα τό διάδημα τού Άλτουσέρ κι ότ βρίσκεται άρρηκτα συνδεδεμένο μέ τήν άρχή τού μεγαλείου του και τής άθλιότητάς του.

Άν ή τραγωδία σφράγισε τή ζωή τού Άλτουσέρ, τό έργο όπωσδήποτε τοποθετείται στό χώρο τού παράδοξου. Και κατ' άρχήν τού παράδοξου πού θά τό άποκαλύψει άργά ή ίδια ή τραγωδία: ή αυτοβιογραφική γραφή. Ο καθένας γνωρίζει ότ ή αυτοβιογραφία είναι είδος, τό λιγότερο, άνεύρετο στην άλτουσεριανή φιλοσοφία, στην όποία «ή έγκληση τών άτομων ως ύποκειμένων» καθιστά εκ τών προτέρων άφερέγγυα τή χαρακτηριστική στό αυτοβιογραφικό διάδημα ένδοσκόπηση, όπως τουλάχιστον τήν άσκει ό Άλτουσέρ. Μπορούμε, έννοείται, νά ύποστηρίξουμε, ένάντια σέ κάθε προφάνεια, ότ ένα τέτοιο παράδοξο δέν έχει σχέση πρός τά θεωρητικά κείμενα τού Άλτουσέρ. Μπορούμε επίσης νά βεβαιώσουμε,⁵ μέ πιό έπεξεργασμένο τρόπο, ότ εδώ έχουμε νά κάνουμε μέ μιά όλοκάθαρη έπιβεβαίωση τής άλτουσεριανής αντίληψης για τήν ιδεολογία: ουδείς, μηδέ καν ό ίδιος ό Άλτουσέρ, δέν θά μπορέσει νά ξεφύγει από τήν παγίδα τών έγκεφαλικών κατασκευών. Όστόσο μ' αυτό τόν τρόπο, άπλως μετατοπίζουμε τό παράδοξο. Η αυτοβιογραφική διάσταση είναι όλοφάνερη στην καρδιά μερικών από τά μεγάλα θεωρητικά κείμενα τού Άλτουσέρ, όπως στό *Φρόντ και Λακάν* και κυρίως στό *Μακιαβέλι και μεις*. Η έργασία του, για τόν Μακιαβέλι άρχίζει τόν Ίανουάριο τού 1962, καταμεσής μιάς πολύ σοβαρής κρίσης κατάθλιψης, πού κατέληξε σέ τριών μηνών νοσοκομειακή περίθαλψη. Σχολιάζοντας, λοιπόν, αυτή τή σειρά μαθημάτων σέ μιά έπιστολή του, στίς 29 Σεπτεμβρίου 1962, στή Φράγκα Μαντόνια⁶ βεβαιώνει, ότ ενδιαφέρεται για τόν Μακιαβέλι γιατί ταυτίζεται μαζί

2. Η μόνη άπόπειρα μ' αυτή τήν έννοια είναι αυτή τού Gregory Elliot (1987), πού όμως είχε προηγηθεϊ τής δημοσίευσης τού άνέκδοτου κειμένου τού Άλτουσέρ.

3. L. Althusser, *Sur la reproduction*, PUF, Παρίσι, 1995. [Ο συγγραφέας παραπέμπει σέ πρόσφατες επανεκδόσεις έργων τού Άλτουσέρ κι όχι στίς άρχικές Σ.τ.Μ.]

4. Αυτό είναι, σέ μιά έντελώς διαφορετική γλώσσα, ένα από τά μαθήματα τής μεγαλειώδους μελέτης τού Yoshico Ichida, «Temps et concept chez Luis Althusser», στό *Furur Antérieur*, 1997.

5. Βλ. G. Albiac (1997). Για μιά έντελώς αντίθετη άποψη βλ. στόν ίδιο τόμο Y. Moulier Boutang (1997).

6. Βλ. τήν παρουσίασή μας τού Άλτουσέρ (1995 Fr. Matheron, «La recurrence du vide chez Luis Althusser», στό *Furur Antérieur*, 1997. Η έκπληκτική άλληλογραφία τού Άλτουσέρ μέ τήν Φράγκα Μαντόνια εκτείνεται από τό 1961 έως τό 1967. Κι ενώ, σέ καμία περίπτωση, δέν είναι μιά θεωρητική άλληλογραφία, αφήνει νά διαφανεί ή μοναδικότητα τής σχέσης τού Άλτουσέρ μέ τά θεωρητικά του άντικείμενα σέ τέτοιο σημείο ώστε ένα μεγάλο μέρος τής φιλοσοφικής γραφής τού Άλτουσέρ, σ' αλήθεια, δέν μπορεί νά γίνει κατανοητό παρά μόνο στό φώς αυτής τής άλληλογραφίας.

του, καθώς ανακαλύπτει στο έργο του αυτό που είναι το προσωπικό του πρόβλημα: πώς ν' αρχίσει κανείς από το τίποτε.

«Όσο τό σκέπτομαι τώρα, αναπτύσσοντας τήν αντιφατική ύπαρξη του Μακιαβέλι, δέν κάνω τίποτε άλλο παρά νά μιλω γιά μένα. Τό ζήτημα πού έπεξεργαζόμουν: πώς ν' αρχίσει κανείς από τό τίποτε τό Νέο Κράτος, τό όποιο ώστόσο ήταν άπολύτως άπαραίτητο. Τό άπαιτούσε μιά βαθιά προσδοκία (πού μέσα στήν πραγματικότητα δέν είχε, δέν εύρισκε, δέν έδλεπε τά μέσα νά πραγματοποιηθεί καί νά ικανοποιηθεί), αυτό, λοιπόν, τό έρώτημα ήταν καί δικό μου». Καί πρόσθετε: «άναπτύσσοντας αυτό τό θεωρητικό πρόβλημα [...] είχα τό παραισθητικό αίσθημα (μιάς άκατανίκητης δύναμης) ότι δέν άνέπτυσσα τίποτε άλλο παρά τό δικό μου παραλήρημα. Είχα τήν έντύπωση ότι τό παραλήρημα τής εργασίας μου συνέπιπτε (καί δέν ήταν τίποτε άλλο εκτός άπ' αυτό) μέ τό ύποκειμενικό μου παραλήρημα [...]. Είχα τήν έντύπωση ότι τό ντελίριο τής εργασίας (άντικειμενικό παραλήρημα) συνέπιπτε μέ κάποιο πράγμα πού μέσα μου παραληρούσε».⁷

Δέν θά μπορούσε νά πεί κανείς πιό καθαρά πόσο ή σχέση του 'Αλτουσέρ μέ τό θεωρητικό του αντικείμενο γίνεται άντιληπτή έδώ άπολύτως μέ όρους ταύτισης.

Αυτό τό σχόλιο, έννοείται, δέν είναι παρά ένα σχόλιο μεταξύ άλλων, καί θά ήταν άπλοϊκό νά τό θεωρήσουμε ως τήν αλήθεια τής σχέσης του 'Αλτουσέρ μέ τό αντικείμενό του: θέση άρχης ιδιαίτερα δικαιολογημένη στην περίπτωση του 'Αλτουσέρ, του όποιου ή αυτοβιογραφία, στο σημείο αυτό, είναι κάπως άπογοητευτική. Καί θά μπορούσε εξάλλου νά προσθέσει κανείς, όπως τό κάνει άλλωστε ό ίδιος στο *Μέλλον διαρκεί πολύ*,⁸ ότι ή σχέση ενός λόγου μέ τά αντικείμενά του είναι διαφορετικό πράγμα από τήν ύποκειμενική σχέση του «συγγραφέα» μ' αυτά τά ίδια αντικείμενα, πού άλλωστε δέν είναι τά ίδια. Η πραγματικότητα, ώστόσο, δέν είναι τόσο άπλή. Διότι πέρα από τό γεγονός ότι τελικά δέν έγκιβωτίζεται μέσα σέ κάποια κείμενα ιδιαίτερος ιδιόμορφα, αυτή ή ύποκειμενική διάσταση παραδόξως είναι παρούσα, μέ μιά εκτυφλωτική παρουσία, στο πιό «θεωρησιαρχικό» κείμενο του 'Αλτουσέρ, τό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* καί ιδιαίτερα στή θεωρία τής «συμπτωματολογικής» άνάγνωσης, πού αναπτύσσει στήν Είσαγωγή του, άφιερωμένης καθ' όλοκληρίαν στήν άποσαφήνιση του σχεδίου πού περιέχεται στίς ακόλουθες προεισαγωγικές φράσεις:

«Διαβάσαμε τό *Κεφάλαιο* ως φιλόσοφοι, θέτοντάς του έπομένως μιάν άλλου τύπου έρώτηση...: του θέσαμε τήν έρώτηση τής σχέσης του μέ τό αντικείμενό του, άρα τό έρώτημα τής ιδιοτυπίας του αντικειμένου του καί συνάμα τήν ιδιοτυπία τής σχέσης του μέ τό έν λόγω αντικείμενο [...]. Τό νά διαβάσουμε τό *Κεφάλαιο* ως φιλόσοφοι σημαί-

νει άκριβώς ότι έπερωτούμε τό προσίδιο αντικείμενο ενός προσίδιου λόγου καί συνάμα τήν προσίδια σχέση αυτού του λόγου προς τό αντικείμενό του. Άρα: στήν ένότητα λόγος-άντικείμενο θέτουμε τό έρώτημα των έπιστημολογικών τίτλων

7. Βλ. Luis Althusser, *Lettres à Franca*, Stock/Imec, Παρίσι 1998, σελ. 221-226.

8. Βλ. Λουίς 'Αλτουσέρ, *Τό μέλλον διαρκεί πολύ*, έλληνική μετάφραση, σελ. 251. «Όσο γιά τή σχέση μου μέ τόν μαρξισμό μόνο τώρα νομίζω ότι τήν βλέπω καθαρά. Άλλη μιά φορά, δέν πρόκειται γιά τήν αντικειμενικότητα των όσων κατάφερα νά γράψω, δέν πρόκειται έπομένως γιά τή σχέση μου μέ ένα ή περισσότερα αντικείμενα, αλλά γιά τή σχέση μου μ' ένα αντικειμενότροπο αντικείμενο, δηλαδή έσωτερικό καί άσυνείδητο».

πού διακρίνουν αυτή τή συγκεκριμένη ένότητα από άλλες μορφές ένότητας λόγου-άντικειμένου».⁹

Μιά όλόκληρη γενιά αναγνωστών σαηνεύτηκε από τή δεξιοτεχνία αυτού του κειμένου στο όποιο ο Άλτουσέρ, ταυτόχρονα μέ τή μαρξική ανάγνωση των κλασικών οικονομολόγων, επεξεργάζεται τήν άλτουσεριανή ανάγνωση του Μάρξ και συνάμα μία ανάγνωση του πραγματικού μέ βάση τή θεωρητική πρακτική, όπου ή σχέση προς τό πραγματικό αποβαίνει εξαιρετικά προβληματική.

Η έννοια τής συμπτωματολογικής ανάγνωσης χρησιμοποιείται για νά αναλύσει τήν ανάγνωση «των κειμένων τής κλασικής οικονομίας», πού έκανε ο Μάρξ. Έκ πρώτης όψεως, μάς λέει ο Άλτουσέρ, ο Μάρξ άρέσκει νά αποκαλύπτει τά κενά του Άνταμ Σμίθ (ή του «Σμίθ-Ρικάρντο») πίσω από τή φαινομενική συνοχή του λόγου του: άπλούστατα δέν είδε τά κενά, πού ώστόσο ήταν παρόντα, και τά όποια ο Μάρξ είχε δει. Τά πάντα, λοιπόν, οδηγούνταν σέ μία ύποκειμενική σχέση τρόπου θέασης λίγο, ή πολύ διανογούς, ενός ήδη δεδομένου αντικειμένου. Ώστόσο ο Μάρξ ταυτόχρονα γράφει κάτι τελείως διαφορετικό: αυτό πού ή κλασική πολιτική οικονομία δέν βλέπει είναι αυτό πού ή ίδια παρήγαγε, και μέσα στα κενά του λόγου της πρέπει νά διακρίνει κανείς τά συμπτώματα μιας άλλαγής προβληματικής, πού παράγεται έν άγνοία της: «αυτό πού ή κλασική πολιτική οικονομία δέν βλέπει δέν είναι αυτό πού δέν βλέπει αλλά αυτό πού βλέπει». Άλλά άν δέν τό βλέπει όφείλεται στο ότι είναι προσκολλημένη στην παλαιά της προβληματική πού τήν έμποδίζει νά δει ότι «άλλαξε τελείως τούς όρους» του προβλήματος. Ο Μάρξ, όπως τόν έρμηνεύει ο Άλτουσέρ, έπισημαίνει μέσα στην έλαττωματική χρήση τής λέξης «έργασία» τό σύμπτωμα ενός άλλου λόγου, άόρατου καθόσον προγραμμαμένου: κατά σύμπτωση ο Άνταμ Σμίθ παρήγαγε μιάν όρθή απάντηση σέ μιάν έρώτηση (ποιά είναι ή αξία τής εργατικής δύναμης;) πού δέν είχε θέσει ο ίδιος γιατί δέν μπορούσε νά τή θέσει και, κατά συνέπεια, όλη ή έργασία του Μάρξ συνίστατο στο νά αποκαταστήσει τό έρώτημα. Σέ τέτοιες συνθήκες τό κεκρυμένο δέν εξαρτάται από τήν μεγαλύτερη ή μικρότερη όξυδέρκεια του γιννώσκοντος ύποκειμένου:

«ή θέαση δέν εξαρτάται από κάποιο άτομικό ύποκείμενο, προικισμένο μέ κάποια εύχέρεια νά “βλέπει” και τήν όποια άσκει προσεκτικά ή άπρόσεκτα: ή θέαση είναι τό αποτέλεσμα των δομολογικών της συνθηκών, ή διορατικότητα είναι ή σχέση ένυπαρκτης άναστοχαστικότητας του πεδίου τής προβληματικής πάνω στα δικά της αντικείμενα και στα δικά της προβλήματα».

Έτσι οδηγούμαστε σ' αυτή τήν άλλη «ανάγνωση», πού συγκροτεί τήν έργασία τής γνώσης στην όποια ο Άλτουσέρ άφιερώνει τό πιο μεγάλο μέρος τής «Εισαγωγής» του στο *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*.

Ο άμεσα σκοπούμενος στόχος είναι «ή έμπειριστική

άντίληψη τής γνώσης, θεωρούμενης στο εύρύτερό της νόημα». Νόημα πράγματι εξαιρετικά εύρύ δεδομένου ότι έμπειριέχει τό σύνολο των κλασικών θεωριών τής γνώσης, συμπελαμβανομένων θεωριών, προφανώς, έλάχιστα έμπειριστικών όπως του Πλάτωνος, του Χέγκελ και του Ντεκάρτ. Στο πέμπτο μάθημα φιλοσοφίας για έπιστήμονες ο Άλτουσέρ θά διαιρέσει μέ σαφήνεια τις θεωρίες τής γνώσης σέ δύο μεγάλες τάσεις: τόν φορμαλισμό και τόν έμπειρισμό, αλλά δέν θά δώσει παρά δύο παραδείγματα διαδημάτων έντονα σφραγισμένων από φορμαλισμό: του Κάντ, στον όποιο πάντως «ο έμπειρισμός είναι τελικά κυρίαρχος», και εκείνη του Λάμπνιτζ στον όποιο, «κυρίαρχος» αυτή τή φορά, είναι ο φορμαλισμός.¹⁰ Άλλά στο μέτρο όπου ή ρήξη του Άλτουσέρ μέ τόν «θρησκευτικό μύθος τής ανάγνωσης», ρήξη πού κατ' αυτόν λαμβάνει τή μορφή άπόρριψης τής έγελιανής αντίληψης τής έκφραστικής όλότητας, κι αυτή συνδεδεμένη, κατά τόν Άλτουσέρ, μέ τήν φιλοσοφία του Λάμπνιτζ, μπορούμε νόμιμα νά θεωρήσουμε ότι ο έμπειρισμός πράγματι κυριαρχεί στο σύνολο των κλασικών θεωριών τής γνώσης. Τό μεγάλο χαρακτηριστικό του έμπειρισμού, όπως τό βλέπει ο Άλτουσέρ, είναι ότι δέν διαφοροποιεί τό πραγματικό αντικείμενο από τό αντικείμενο τής γνώσης, και έπομένως σκεφτόμαστε τή γνώση ως άφαίρεση μέ τήν άύστηρή έννοια του όρου: τό αντικείμενο τής γνώσης θά είναι, έπομένως, μέρος του πραγματικού αντικειμένου, θά είναι τό ουσιαδές πραγματικό σέ αντίθεση μέ τό μη ουσιαδές. Έτσι, δέν θά υπήρχε παρά ένα αντικείμενο, του όποιου ή γνώση θά ήταν ή θέαση, ένω ή θεωρία τής γνώσης θά είχε ως μοναδική λειτουργία τό νά παρέχει μιά έγγύηση για τό έφικτό αυτής τής θέασης. Γνωρίζουμε ότι ή έπιστημολογική έργασία του Άλτουσέρ συγκροτείται όλόκληρη ένάντια σέ ένα τέτοιο διάθημα, διά μέσου δύο ισχυρών γραμμών: τήν άρνηση τής ίδιας τής ιδέας τής έγγύησης, έξ όρισμού ιδεολογικής αυτή, και ή έμμογή στή διάκριση μεταξύ πραγματικού αντικειμένου και αντικειμένου τής γνώσης. Η έπιστήμη δέν εργάζεται πάνω στα πραγματικά αντικείμενα αλλά πάνω σέ αντικείμενα πού ή ίδια κατασκευάζει. Η σχέση των τελευταίων προς τά πραγματικά αντικείμενα, προσωρινά τουλάχιστον, έκκενώνεται. Δέν πρόκειται πλέον νά αναρωτηθεϊ κανείς μέ ποιο δικαίωμα ή έπιστήμη είναι έφικτή, αλλά ποιά είναι ή δομή τής θεωρητικής πρακτικής, ποιά είναι ή διαδικασία παραγωγής τής γνώσης, πού διεξάγεται καθ' όλόκληριαν «μέσα στή σκέψη» (έξ ου' ο όρος «θεω-

9. Luis Althusser, *Lire le «Capital»*, σ. 4-5, PUF 1995, επανέκδοση. Έλληνική μετάφραση Δημ. Δημούλης, Χρ. Βαλλιάνος, Βίκυ Παπαοικονόμου, έκδ. Έλληνικά Γράμματα, Άθήνα 2003, σελ. 15.

10. L. Althusser, *Écrits philosophique et politiques*, τ. II, Stock/Imec, Παρίσι 1995, σελ. 279.

ρητική πρακτική», καθώς τό περίφημο «κριτήριο τῆς πρακτικῆς» εἶναι αὐστηρῶς ἐσωτερικό στή θεωρία). Αὐτή εἶναι ἀλτουσεριανή «καθαρότητα τῆς ἔννοιας»: ὄχι τό προϊόν μιᾶς ἐμπειρικῆς ἐκκαθάρισης πού στή συνέχεια δέν θά ἀπαιτοῦσε παρά νά ἐπιστρέψει στό πραγματικό, ἀλλά μιᾶ ἔννοια ἐγκατεστημένη σέ μιάν ἀντίστοιχη σχέση, ἀντίστοιχη πρός ἕνα ἀντικείμενο γνώσης πού παράγεται μέ τή θεωρητική ἐργασία. Θεωρητική ἐργασία, λοιπόν, ἰδού μιᾶ νέα ἔννοια πού ἀναπτύσσει τίς ἐξειδικεύσεις της ὥστε νά παράξει αὐτό πού ὁ Μάρξ ὀνομάζει «τό συγκεκριμένο σκέψης». Ἡ προσίδια ἀξία τοῦ μαρξικοῦ λόγου, ἡ ἐπιστημολογία τῆς ἔννοιας θεωρούμενης ὡς ἕνα πραγματικό ὄπλο πολέμου ἐνάντια σέ κάθε μορφή πραγματισμοῦ, θά σημαίνει νά διακόψουμε μέ μιάν ἀντίληψη τῆς γνώσης ὡς διαφάνειας τοῦ δεδομένου ἀντικειμένου, νά ἀπορρίψουμε δηλαδή αὐτό πού ὁ Ἄλτουσερ ὀνομάζει «νοσταλγία μιᾶς ἀνάγνωσης σέ ἀνοιχτό βιβλίο». Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν νοσταλγία ἀντιπαραθέτει μιάν ἀντίληψη τῆς ἀνάγνωσης καί τῆς γνώσης ὡς παραγωγῆς.¹¹

Μιά σχέση, λοιπόν, πρός τό ἀντικείμενο σχετικά καθαρή φαίνεται νά ἀναδύεται ἀπό τίς ἀναλύσεις τοῦ *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*, ἐκτιμούμενη, ὡς τέτοια, μέ τρόπο ἀπολύτως ἀνεξάρτητο ἀπό τή σχέση τοῦ Ἄλτουσερ πρός τό ἀντικείμενο Μακιαβέλι.

Ὅσο, μιᾶ ἀκόμη φορά, ἡ πραγματικότητα εἶναι πολύ πιό σύνθετη. Ἡ θεωρία τῆς συμπτωματολογικῆς ἀνάγνωσης ἀποκτᾷ πράγματι μιᾶ μοναδική ἀντήχηση ὅταν τήν συσχετίσουμε μ' αὐτό πού ὁ Ἄλτουσερ ἐγραφε στή Φράνκα στίς 21 Φεβρουαρίου 1964, τή συγκεκριμένη στιγμή πού ἀναλάμβανε, πραγματικά, τή δική του ἀνάγνωση τοῦ *Κεφαλαίου*.

«πράγμα ἀρκετά παράδοξο, ὅσο τό σκέφτομαι. Ἐξῆσα πραγματικά πολλούς μῆνες μέ τήν καταπληκτική ικανότητα ζωντανῆς ἐπαφῆς μέ βαθύτερες πραγματικότητες, τίς αἰσθανόμενοι, τίς ἐβλεπα, τίς διάβαζα στά ὄντα καί τήν πραγματικότητα σάν σέ ἀνοιχτό βιβλίο. Συχνά τό εἶχα ξανασκεφεῖ αὐτό τό καταπληκτικό πρᾶγμα, στοχαζόμενος τήν κατάσταση μερικῶν σπάνιων περιπτώσεων στοχαστῶν τῶν ὁποίων σέβομαι τά ὀνόματα, τόν Σπινόζα, τόν Μάρξ, τόν Νίτσε, τόν Φρόντ, οἱ ὁποῖοι, ἀναγκαστικά, θά εἶχαν μιᾶ τέτοια ἐπαφή ὥστε νά μπορέσουν νά γράψουν ὅσα μᾶς ἔχουν ἀφήσει: διαφορετικά δέν βλέπω πῶς θά μποροῦσαν νά εἶχαν ἀναδείξει αὐτό τό τεράστιο ὑπόστρωμα, αὐτή τήν ταφόπετρα πού καλύπτει τό πραγματικό [...] ὥστε νά ἀποκτήσουν μαζί του αὐτή τήν ἀμεση ἐπαφή πού καίει ἀκόμη καί θά καίει γιά πάντα».¹²

Εἶναι δύσκολο νά μὴν τά χάσει κανεῖς ἀπό μιᾶ τέτοια διαβεβαίωση ἀπολύτως ἀντιφατική πρός τίς ἀναλύσεις τοῦ *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*. Στό τελευταῖο γίνεται μὲν ἡ κριτική τῆς ἀνάγνωσης σάν σέ «ἀνοιχτό βιβλίο», ἀκολουθούμενη ἀπό μιᾶ ἀναφορά στόν Σπι-

νόζα, προηγείται ὅμως ἡ ἐξῆς πρόρηση μέ φουκωϊκούς τονισμούς:

«Ὅσο παράδοξη κι ἂν φαίνεται αὐτή ἡ λέξη μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι στήν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης κουλτούρας ἡ ἐποχή μας κινδυνεύει κάποια μέρα νά φανεῖ ὅτι τή σημαδεύει ἡ δοκιμασία, ἡ πιό δραματική καί ἡ πιό κοπιαστική πού ὑπάρχει, ἡ ἀνακάλυψη καί ἡ δραματική ἐκμάθηση τῆς ἔννοιας τῶν πιό «ἀπλῶν» χειρονομιῶν τῆς ὑπαρξης: βλέπω, ἀκούω, μιλῶ, διαβάω. Καί ἀντίθετα πρός ὅλα τά ἰσχύοντα προφανῆ τό γεγονός ὅτι αὐτές τίς ἀνατρεπτικές γνώσεις δέν ὀφείλονται στήν ψυχολογία, πού κατασκευάζεται ἐν ἀπουσία ἔννοιῶν, ἀλλά σέ κάποιους ἀνθρώπους: Μάρξ, Νίτσε καί Φρόντ»

– αὐτοῦς ἀκριβῶς πού, στή ἐπιστολή στή Φράνκα, ἀπέδιδε τήν ικανότητα ἀνάγνωσης σάν σέ ἀνοιχτό βιβλίο. Πῶς νά ἐννοήσουμε μιᾶ τέτοια ἀντίφαση; Τό πιό ἀπλό, προφανῶς, θά ἦταν νά μὴν τήν πάροουμε ὑπόψη καί νά προωθήσουμε τή διάκριση ἀρχῆς ἀνάμεσα σ' ἕνα κείμενο θεωρητικό καί σέ μιᾶ ἰδιωτική ἐπιστολογραφία. Στήν περίπτωση ὅμως αὐτή θά χάναμε τό οὐσιῶδες.

Ὅταν ὁ Ἄλτουσερ συντάσσει αὐτήν τήν ἐπιστολή στή Φράνκα ἡ ἐπιστημολογία του χονδρικά ἔχει διαμορφωθεῖ ἔστω κι ἂν ὁ ὅρος «συμπτωματολογικῆ ἀνάγνωση» δέν ἔχει ἀκόμη κάνει τήν ἐμφάνισή του. Καί μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἔχει ἤδη μιᾶ ὀρισμένη συνείδηση τῆς θεμελιώδους δυσκολίας πού θά τήν ἐκθέσει στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*, δηλαδή τή δυσκολία τῆς σχέσης γνώσης καί πραγματικότητας, μέ τήν ὁποία τελειώνει ἡ Εἰσαγωγή τοῦ ἔργου. Ὁ Ἄλτουσερ, πού ἐδῶ τελειώνει σ' ἕνα πεδίο νακροθετημένο, πολλαπλασιάζει τίς προειδοποιήσεις:

«Ὅσο προχωρήσαμε ἀρκετά αὐτή τήν ἐργασία ὥστε, ἐπιστρέφοντας στή διαφορά τάξης ἀνάμεσα στό ἀντικείμενο τῆς γνώσης καί τό πραγματικό ἀντικείμενο, νά μπορέσουμε νά προσπελάσουμε τό πρόβλημα τοῦ ὁποίου αὐτή ἡ διαφορά εἶναι ἡ ἐνδειξη, τό πρόβλημα τῆς σχέσης ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δύο ἀντικείμενα (ἀντικείμενο τῆς γνώσης καί πραγματικό ἀντικείμενο), σχέση πού συγχροτεῖ τήν ἴδια τήν ὑπαρξη τῆς γνώσης. Ὅφειλῶ νά προειδοποιήσω ὅτι ἐδῶ εἰσερχόμαστε σέ ἕναν χῶρο πολύ δύσκολο» ἢ «ἐδῶ συναντοῦμε τήν πιό μεγάλη δυσκολία μας» ἢ «ἐδῶ μᾶς ἀπειλοῦν οἱ πιό μεγάλοι κίνδυνοι. Κατανοεῖ κανεῖς πῶς δέν μπορῶ νά ἰσχυρισθῶ ὅτι δίνω, μέ τήν πιό

11. L. Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ὁ.π., σελ. 7-31.

12. L. Althusser, *Lettres à Franca*, ὁ.π., σελ. 524.

13. L. Althusser, *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* (γαλ. σελ. 55, 57, 68).

ρητή επιφύλλαξη, τίποτε παραπάνω από τά πρώτα επιχειρήματα μιάς διακριβώσης του έρωτήματος πού θέσαμε κι όχι τήν απάντησή του».¹³

Καί τό κείμενο συνεχώς προσπαθει νά ξεφύγει. Πρέπει κατ' αρχάς νά φανεϊ ότι τό ζήτημα δέν είναι, κυρίως, ζήτημα μιάς θεωρίας τής γνώσης, αλλά τής παραγωγής του αποτελέσματος τής γνώσης»: όχι μέ ποιό δικαίωμα μιά γνώση είναι δυνατή αλλά μέ ποιούς μηχανισμούς ή γνωσιακή εργασία παράγει, άκριβώς, γνώσεις κι όχι κάτι άλλο. Πρέπει στή συνέχεια νά αποδειχθει ότι τό ζήτημα δέν είναι νά κατασκευασθει αυτό τό αποτέλεσμα χάρη σέ μιά διαδικασία γενέσεως, μέ αναφορά σέ ένα αποτέλεσμα γνώσης καταγωγικής, σέ ένα «καταγωγικό έδαφος» μέ τίς διάφορες φαινομενολογικές περιπέτειες τής αναζήτησης εγγυήσεων: τό αποτέλεσμα γνώσης όφειλει νά προέλθει από τή σύγχρονη δομή του γνωσιακού μηχανισμού. Άλλά ό Άλτουσέρ μή διαθέτοντας [αυτό τόν καιρό] μιά σπινοζική θεωρία τής γνώσης τρίτου είδους, δέν καταφέρνει, άλλωστε δέν τό επιδιώκει, ν' απαντήσει στο έρωτήμά του, και επιδίδεται σέ αυτό πού θά έπρεπε νά ονομάσουμε άρνηση: κάθε τρόπος ιδιοποίησης του πραγματικού «θέτει τό πρόβλημα του μηχανισμού παραγωγής του προσίδιου “αποτελέσματος”»: τό αποτέλεσμα γνώσης για τή θεωρητική πρακτική, τό αισθητικό αποτέλεσμα για τήν αισθητική πρακτική, τό ήθικό αποτέλεσμα για τήν ήθική πρακτική κ.ο.κ. Σέ καμιά απ' αυτές τίς περιπτώσεις δέν έχουμε νά κάνουμε μέ υποκατάσταση μιάς λέξης από μιάν άλλη, όπως ή ύπνωτική ενχέρεια από τό όπιο».¹⁴ Πρόκειται σαφώς για μιά απόρριψη (άρνηση), διότι ή έξίσωση τής γνώσης μέ τό πραγματικό είναι προφανώς άδιανόητη στο πλαίσιο τής προβληματικής πού προέβαλε ό Άλτουσέρ.

Απομένει, λοιπόν, ή προσφυγή στην άμεση σχέση μέ τήν πραγματικότητα, δηλαδή «ή ανάγνωση σέ άνοιχτό βιβλίο» για τό καλύτερο και για τό χειρότερο. Διότι ό Άλτουσέρ διερεύνησε όλες τίς παγίδες. Γνωρίζει, όλη ή άλληλογραφία του τό μαρτυρεί, ότι ό κίνδυνος είναι ή συνεχής φυγή προς τά πρόσσω,¹⁵ γνωρίζει ότι τά πάντα εξαρτώνται από τήν ποιότητα τής θέασης, αλλά έχει συνείδηση ταυτόχρονα ότι δέν μπορεί νά γράψει μέσα σέ άλλες συνθήκες.¹⁶ Άν, άκριβώς, υπάρχει ολοφάνερη αντίφαση ανάμεσα στή σχέση του Άλτουσέρ προς τό κείμενο του Μακιαβέλι και τή θεωρία ανάγνωσης πού εκθέτει στο «Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο» πρέπει νά δεϊ κανείς τήν άνυπόφορη ένταση πού προσβάλλει τό σύνολο του άλτουσεριανού έργου. Έτσι οδηγούμαστε νά αποδώσουμε κάθε σημασία στίς ίδιες του τίς προθέσεις πού μιά μή πληροφορημένη ανάγνωση αναμφίβολα θά θεωρούσε ως ψυχολογίζουσα φλυαρία:

«Καί, σήμερα τό απόγευμα άκριβώς, καθώς σκεφτόμουν κάποιους φίλους πού έχουν “ιδιοφυΐα” και πού έχουν επιχειρήσει γιγαντιαία έργα μου φάνηκε πόσο ή ίσορροπία (ή ή άνισορροπία, ή ή

λίγο πολύ επιφανειακή ίσορροπία μέ τήν όποία αυτόπροστατεύονται) μπορεί νά συγκρατήσει στίς θεωρητικές παραγωγές, θέλω νά πω στήν όρθότητα (ή τό λάθος) τής θεωρητικής τους έμπνευσης. Άκόμη και σ' αυτό τό πεδίο ή έπαφή μέ τήν πραγματικότητα των πραγμάτων πού μελετούν είναι προσδιορισμένη και εκ του μακρόθεν καταδικασμένη, αλλά μέ άποφασιστικό τρόπο, από τόν δικό της τρόπο έπαφής μέ τά τρέχοντα ζητήματα τής ζωής, δηλαδή από τή δική τους έπαφή μέ τή δική τους ίσορροπία, δηλαδή από τήν έπαφή ή τή μή έπαφή πού έχουν μέ τήν αλήθεια [...], πράγμα πού δείχνει ότι δέν υπάρχουν δύο τύποι σχέσεων μέ τό πραγματικό (έλλογο ή συγκινησιακό) αλλά ένας και μόνον».¹⁷

Στό σημείο αυτό έγκειται ένα από τά μυστικά τής Εισαγωγής στο Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο», σ' αυτήν τήν τόσο έντονη γραφή: μακρυνά από τό νά αντιτίθεται άπλως στην παραισθητική διάσταση, για τήν όποία μιλούσαμε πιο πάνω, μοιάζει νά αντιπροσωπεύει κάτι σαν προσπάθεια έξορκισμού της. Άλλά, μέ τυπικά άλτουσεριανό τρόπο, αυτός ό έξορκισμός θά έπαιρνε άκριβώς τή μορφή πού θά είχε για κάποιο άντικείμενο έξορκισμού. Έκδιάζοντας τά χαρακτηριστικά της θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ό Άλτουσέρ

14. Στο ίδιο, ό.π., σελ. 69. Ό Άλτουσέρ παραλληλίζει αυτό τό έρωτημα μ' εκείνο τής παραγωγής «του αποτελέσματος κοινωνία», σέ μιά διαβεβαίωση τής όποίας ό κωμικός χαρακτήρας αποτελεί ένδειξη τής πιο σαφούς φυγής προς τά πρόσσω: «αυτό πού ό Μάρξ μελετά στο Κεφάλαιο είναι ό μηχανισμός (...) πού δίνει σ' αυτό τό προϊόν τής ιστορίας, πού συνιστά άκριβώς τό προϊόν –κοινωνία πού μελετά, τήν ιδιότητα νά παραγάγει “τό αποτέλεσμα κοινωνία”, πού κάνει ώστε τό αποτέλεσμα νά υπάρχει ως κοινωνία κι όχι σαν σωρός από άμμο, μυρμηγκοφωλιά, κατάσταση εργαλειών ή άπλως συνάθροιση άνθρώπων».

15. Νά αναφέρουμε εδώ, ανάμεσα σέ δεκάδες άλλα παραδείγματα, ένα απόσπασμα από μιά έπιστολή στή Φράνκα, στίς 19 Ιανουαρίου 1962, πού σχολιάζει τήν εργασία του για τόν Μακιαβέλι. «Είναι τυπικό: ή φυγή προς τά πρόσσω –πού υπόσχεται μάγια και θαύματα για τόν συγγραφέα– για νά άντισταθμίσει τίς άπίστευτες δυσκολίες έπαφής μέ τό θέμα μου», Althusser, *Lettres à Franca*, ό.π. Ό Jacques Rancière («La scène du texte», στο Lazarus Sylvain, 1993) δικαίως έχει έπιμείνει στην «πρακτική τής θάνασης διατύπωσης του Άλτουσέρ πού, σέ μιάν άλλη έκδοχή, διαφορετική απ' αυτήν πού εκτίθεται εδώ, προκύπτει λιγότερο από κάποιο περιστατικό τέχνασμα και περισσότερο από θεμελειώδεις άντιφάσεις τής σκέψης του».

16. Τά μεγάλα κείμενα του Άλτουσέρ είναι όλα, φαίνεται χωρίς εξαίρεση, γραμμένα πολύ γρήγορα, έστω κι άν χρειάστηκε νά ξαναδουλεутούν σοβαρά. Όσο ή έπώαση έπιμηκύνεται τό αποτέλεσμα είναι άπογοητευτικό.

17. L. Althusser, *Lettres à Franca*, ό.π., 23 Οκτωβρίου 1962, σελ. 257.

διάβασε σέ ανοιχτό βιβλίο τήν ἄρνηση κάθε ἀνάγνω-
σης σέ ανοιχτό βιβλίο. Μοναδική διάσταση πού ἴσως
εἶναι ἡ πηγὴ πολλῶν ἀλτουσεριανῶν παραδόξων: σάν
νά ἐπρόκειτο, κατά δάθος, νά ἀναθεματίσει δαίμονες.

Τί συμβαίνει, λοιπόν, σέ αὐτές τίς συνθήκες μέ τήν
«καθαρότητα τῆς ἐννοιας», ἡ ὁποία ἐννοια συμπυκνῶ-
νει ὅλο τό διάβημα τοῦ Ἄλτουσέρ ἢ, τό λιγότερο, τοῦ
συγγραφέα τοῦ *Γιά τόν Μάρξ* καί τοῦ *Νά διαβάσου-
με τό «Κεφάλαιο»*; Ἄν ὅσα προηγοῦνται εἶναι ἀκρι-
βῆ αὐτή ἡ καθαρότητα τῆς «ἐννοιας», κατά τήν
ἀλτουσεριανή ἀντίληψη προσβάλλεται, ἀκριβῶς, ἀπό
τό ἀντίθετό της. Ὁ τρόπος ὑπαρξῆς της συνίσταται
στή μὴ καθαρότητα τῆς ἐννοιας.

Ἄς ἐπιστρέψουμε γιά μιὰ στιγμή στή σχέση τοῦ
Ἄλτουσέρ πρὸς τό Μακιαβέλι. Θά βροῦμε σέ μιὰ ἐπι-
στολή του στήν Φράγκα, τῆς 26 Ἰανουαρίου 1962, τό
ἀκόλουθο ἐκπληκτικό του σχόλιο:

«Ἐσχεδίασα ἐπίσης μιὰ περιγραφή τῆς συνείδη-
σης τοῦ Μακιαβέλι, τήν πρόθεσή του νά εἶναι ρε-
αλιστής σέ ἀντίφαση μέ τήν “ἀντιρεαλιζουσα”
“κατάστασή” του (ἔχοντας βρεῖ αὐτὴ τὴ λέξη βρῆκα
τὴ λύση: καθὼς ἔτσι ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι κά-
ποιο πράγμα ἦταν ἐδῶ, πρόσφορο νά τό κατα-
νοήσει κανεὶς, πού δέν μποροῦσα νά τό ἐκφράσω

μέ τρόπο ἐξαντλητικό, καθαρό, ἐννοιολογικό,
ἀλλὰ λέγοντας ταυτόχρονα ὅτι, παρά ταῦτα,
ὑπῆρχε κάτι νά αισθανθεῖ καί νά καταλάβει κα-
νεὶς, κάτι πού παρεῖχε μιὰ παρουσία ἀλλὰ πού
δέν ἔδινε τὴ δυνατότητα νά ἐννοηθεῖ...) καί στή
συνέχεια, ἀναστοχαζόμενος αὐτὴ τὴ δυνατότητα
ἤμουνα ἐξαιρετικά καί εἰρωνικά ἐντυπωσιασμένος
ἀπὸ τό γεγονός, μέ τὴν πρόφαση τῆς ὑποτιθέμε-
νης συνείδησης τοῦ Μακιαβέλι. Στὴν πραγματικό-
τητα δέν μιλοῦσα παρά μόνο γιά μένα... Ἴσως γι'
αὐτό τό λόγο, ὅταν στά λόγια γόρταζα τὴ δια-
λεύκανση τοῦ μυστηρίου τῆς συνείδησης τοῦ Μα-
κιαβέλι, κάτι σάν τὴ σιωπὴ τῆς θρησκευτικῆς
ἀποκάλυψης κυριεῦε τούς ἀκροατὲς τοῦ μαθήμα-
τός μου».¹⁸

Θά μποροῦσε κανεὶς πολλά νά πεῖ γιά τό λεξιλόγιο
πού χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὁ Ἄλτουσέρ. Αὐτὴ ἡ περιγραφή
ἑνὸς μαθήματος σάν νά ἦταν θρησκευτικό λειτούργη-
μα φαίνεται, κατ' ἀρχὴν, νά ὑπογραμμίζει τίς ἀνεπάρ-
κειές του: ἡ λέξη μέ τὴν ἰσχυρὴ παρουσία, πού μᾶς

18. L. Althusser, *Lettres à Franca*, ὁ.π., σελ. 163.

έπιτρέπει νά δοϋμε, μοιάζει νά ταιριάζει καλά έλλείψει κάποιαι έννοιαι. Ό Άλτουσέρ θά έπιμείνει, πολύ καιρό γιά τήν ιδιάζουσα σημασία τής έννοιαι, γιά τή διαφορά, παραδείγματос χάριν, μεταξύ του «άποτελέσματος γνώσης» και του «αισθητικου αποτελέσματος». Στην Έπιστολή γιά τή γνώση τής τέχνης γράφει τό 1966

«ή πραγματική διαφορά μεταξύ τέχνης και έπιστήμης έγκειται στην προσίδια μορφή μέ τήν όποία, μέ έντελως διαφορετικό τρόπο, ή κάθε μιά, μάς δίνει τό ίδιο αντικείμενο: ή τέχνη μέ τήν μορφή του «βλέπειν και του άντιλαμβάνεσθαι» ή του «αισθάνεσθαι», ή έπιστήμη μέ τή μορφή τής γνώσης (μέ τούς άυστηρούς όρους: μέσω έννοιων).¹⁹

Μέ δεδομένο ένα τέτοιο όρισμό, πού μοιάζει νά σενεπάγεται άνωτερότητα τής έννοιαι ό,τι και νά λείει έξάλλου ό Άλτουσέρ, τό μάθημα γιά τόν Μακιαβέλι άπορρέει περισσότερο από τήν τέχνη παρά από τή γνώση. Είναι ώστόσο δύσκολο νά μήν παρατηρήσει κανείς ότι οι μεγάλες άλτουσεριανές έννοιαι παρουσιάζουν ακριβώς τά χαρακτηριστικά πού άποδίδονται έδω στις άσυνέπειαι του μαθήματос γιά τόν Μακιαβέλι, οι έννοιαι τής θεωρητικής πρακτικής, τής δομικής αιτιότητας, του υπερπροσδιορισμου,²⁰ τής συγκυρίας, των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτου, όσάκιαι είναι άποτελεσματικές, ό Άλτουσέρ τίς χειρίζεται πάντοτε μέ τρόπο πού νά καθιστά παρούσα, σάν νά είναι όλοφάνερη, μιά πραγματικότητα πού πρόκειται νά επικαλεσθεί. Άπ' αυτή τήν άποψη, τό κεντρικό κείμενο του Γιά τόν Μάρξ είναι άναμφίβολα τό άρθρο του γιά τόν Μπερτολάτι και τόν Μπρέχτ, όπου ό Άλτουσέρ δίνει και ξαναδίνει αυτό πού ήδη είχε δει στην παράσταση του Πίκολο Τεάτρο.²¹ Αυτή ή μή καθαρή «καθαρότητα» τής έννοιαι βρίσκεται στην πηγή τής έκτυφλωτικής δύναμης πού παρήγαγαν όρισμένα κείμενα του Άλτουσέρ, εκείνα στα όποία ή ένταση καταφέρει νά πάρει μορφή, νά ένσαρκωθεί σε ένα «στύλ», σ' αυτό και σε κανένα όμοιο του.²² Άλλά συνάμα βρίσκεται στην καρδιά μιάς άνισορροπιάς, τήν όποία θά μπορούσαμε νά όνομάσουμε δομική, πού παράγει τήν κατάρευση άλλων κειμένων, όπου καθαρότητα και μή καθαρότητα τής έννοιαι δέν κάνουν πιά τίποτε άλλο από τό νά άλληλοεξουδετερώνονται.

Γνωρίζουμε ότι ή θεματική τής καθαρότητας τής έννοιαι συνδέεται άμεσα μέ τήν τομή πού ό Άλτουσέρ καθιέρωσε μεταξύ έπιστήμης και ιδεολογιάς, και γενικότερα, μέ τήν προτεραιότητα τής θεωρίας πού μέ έπισημότητα διατράνωσε μέ τό σύνολο του έργου του.²³ Σε μιά εποχή κατά τήν όποία μπορούσε νά είναι κανείς εύφυής και κομμουνιστής, αλλά χωρίς νά είναι μαρξιστής, ή νά είναι και κομμουνιστής και μαρξιστής άλλ' όχι εύφυής, άκόμη νά είναι ένίοτε μαρξιστής και εύφυής χωρίς νά είναι κομμουνιστής, γινόταν έπιτέλους, έφικτό νά είναι κανείς όλα αυτά ταυτόχρονα:

διανοούμενος κομμουνιστής παράγοντας έναν λόγο γιά τόν Μάρξ στο ύψος των θεωριών πού δέσποζαν τότε στο πνευματικό πεδίο. Τά σεμινάρια πού όργάνωσε ό Άλτουσέρ στην Έκόλ Νορμάλ γιά τόν νεαρό Μάρξ (1961-62), γιά τήν καταγωγή του στρουκτουραλισμου (1962-63, μέ δυό εισηγήσεις του Άλτουσέρ γιά τόν Φουκώ και τόν Λεβί-Στρώς), γιά τόν Λακάν (1963-64) και τέλος γιά τό Κεφάλαιο (1964-65), είχαν κινήτριο ρόλο. Ήταν μιά ύπόγεια εργασία πού άναδείχθηκε στο φως τής ήμέρας μέ τήν ταυτόχρονη δημοσίευση των έργων Γιά τόν Μάρξ και Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο», τό φθινόπωρο του 1965. Μέ τήν ίδια χειρονομία ό Άλτουσέρ άπέρριψε τά ξεπερασμένα σχήματα του φιλοσοφικου πεδίου (και ιδίως εκείνα του Σάρτρ) και ταυτόχρονα τό σύνολο των μαρξίζόντων λόγων, τουλάχιστον των γαλλικών, άυστηρότατα μή παραδεκτών στην νέα κατάσταση του πεδίου (και ιδιαίτερα ότιδήποτε τήν εποχή εκείνη κατείχε θέση θεωρίας στο πλαίσιο του Γαλλικου Κομμουνιστικου Κόμματос). Και ό λυρισμός πού περιέχεται στον Πρόλογο του Γιά τόν Μάρξ, ή διατρανωμένη άρνησή του νά άποδεχθεί ως φανταστικό χρέος τό γεγονός ότι δέν γεννήθηκε προλετάριος, άντήχησε σάν πραγματική έκκληση γιά τή διαμόρφωση ενός άγήματос θεωρητικών μαρξιστών. Αυτό ακριβώς είναι τό νόημα πού ό Άλτουσέρ άμεσα άπέδιδε στη λενινιστική θέση, πού τήν επανέλαβε ό Κάουτσκι, γιά τήν εισαγωγή τής

19. Έμπεριέχεται και στο *Écrits philosophiques et politiques*, ό.π., σελ. 562.

20. Ό συγγραφέας αυτού του κειμένου θυμάται άκόμη μέ συγκίνηση τήν έξαιρετική δύναμη των άναλύσεων του Άλτουσέρ στο «Contradiction et Surdetermination» γιά τή συνάντηση και τή «συγχώνευση» των άντιφάσεων.

21. Βλέπε επίσης «Cremonini, peintre de l'abstrait» (στο *Écrits philosophiques et politiques*, ό.π., σ. 573-589) όπου ό Άλτουσέρ δείχνει αυτό πού όνομάζει έξ άλλου «άπούσα αιτία» ή «δομική αιτιότητα».

22. Στον πρόλογο του γιά τήν επανέκδοση του *Pour Marx* (1966) ό Έτιέν Μπαλιμπάρ δικαίως όμιλεί γιά ένα είδος «λυρισμου τής άφαίρεσης».

23. Ό Άλτουσέρ στο σημείο αυτό δέν θά διαφοροποιήσει τή θέση του, μάλλον θά τήν τονίσει περισσότερο. Τήν προτεραιότητα τής έπιστήμης τής δεκαετίας του '60, προτεραιότητας τής φιλοσοφιάς ήδη, στα αινιγματικά κείμενα τής δεκαετίας του '80, θά διαδεχθεί ή άπόλυτη πρωτοκαθεδρία τής φιλοσοφιάς. Μπορούμε π.χ. νά διαβάσουμε στις «Θέσεις του Ιούνη», 1985: «Νά γνωρίζουμε καλά ότι τό κύριο καθήκον σήμερα παίζεται στην ιδεολογική ταξική πάλη, σε σχέση δηλαδή μέ τή φιλοσοφία. Πάνω άπ' όλα στη φιλοσοφία... Και γι' αυτό (και όχι γιά τακτικους σχολαστικους λόγους πού έβγαλαν μάτι εκείνη τήν εποχή) έλεγα πάντα από τό 1965 "Τά πάντα στηρίζονται στη φιλοσοφία". Έννοείται, τά πάντα στηρίζονται στην ταξική πάλη μέσα στη φιλοσοφία» (Archives IMEC, σελ. 13).

μαρξιστικής έπιστήμης στο εργατικό κίνημα.²⁴ Σέ ένα πολυγραφημένο κείμενο μέ χρονολογία 20 'Απριλίου 1965, πού είχε εύρύτατα κυκλοφορήσει τότε, ό 'Αλτουσέρ δικαιολογεί ώς έξής τό σχέδιό του, έδραζόμενος σέ μιάν ανάλυση τών καταστροφικών συνεπειών τής περιόδου τής «προσωπολοτρίας» κατά τήν σταλινική περίοδο:

«Τά αποτελέσματα αυτής τής δογματικής πολιτικής στο έπίπεδο τής θεωρίας γίνονται αισθητά σήμερα ακόμη όχι μόνο στα κατάλοιπα του δογματισμού, αλλά επίσης κατά παράδοξο τρόπο συχνά μέσα στις μορφές, πολλές φορές άναρχες και συγκεχυμένες, πού επενδύονται λίγο πολύ παντού οι προσπάθειες πολλών διανοουμένων μαρξιστών να επανακτήσουν τήν ελευθερία στοχασμού και έρευνας πού επί τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα είχαν στερηθεί [...]. Τό χειρότερο κακό πού εκφράζεται άμεσα σ' αυτά τά δοκίμια τής περιόδου τής προσωπολατρίας συνίσταται στο ότι μακριά από τό να συμβάλουν στή θεωρητική διαμόρφωση, αντίθετα, έμπόδισαν μιάν ολόκληρη γενιά μαρξιστών έρευνητών, τών οποίων τά έργα σήμερα μās λείπουν φοβερά».²⁵

Σήμερα, λοιπόν, μās λέει περίπου ό 'Αλτουσέρ, τό ζήτημα είναι να κάνουμε έπιστήμη. 'Αλλά, για έναν μαρξιστή διανοούμενο, τό να κάνει έπιστήμη σημαίνει να έγγραφει στή έπιστημονική σφαίρα πού εγκαινίασε ό Μάρξ: 'Εξ' ου ή έπιτακτική ανάγκη, παράλληλη μέ τή λακανική τής έπιστροφής στον Φρόντ, για μιá έπιστροφή στον Μάρξ πέραν του μαρξισμού δηλαδή κατ' αρχήν στή γένεση του Μάρξ.²⁶ στο άνοιγμα τής «ήπειρου ιστορία», πού διαφορετικά ονομάζεται «ιστορικός υλισμός». Ειπώθηκε δικαίως ότι κατά μιá έννοια ή τομή συνιστά «τό φιλοσοφικό αντικείμενο του 'Αλτουσέρ, αυτό πού καθιστά μοναδική τή φιλοσοφία του», συγκεκριμενοποιώντας άμέσως ότι αυτό τό αντικείμενο ό δημιουργός του τό έπεξεργάστηκε σέ τέτοιο σημείο ώστε κατέστη πρακτικά άγνωστο.²⁷ 'Όποια κι αν υπήρξε ή εξέλιξη του 'Αλτουσέρ ποτέ δέν επανήλθε, ούτε στα πιό πρόσφατα έργα του, εκείνα του 1986, στήν έπιβεβαίωση μιās διαφορās ουσίας μεταξύ έπιστήμης και ιδεολογίας: πράγμα στο οποίο ποτέ δέν σταμάτησε να προσθέτει ότι, όσο αυτοδίκαιη κι αν είναι ή αντίθεση, ή έπιστήμη απειλείται διαρκώς από τό αντίθετό της, στο σημείο μερικές φορές μέσα στα γεγονότα να είναι άξεχώριστη. 'Αν ό 'Αλτουσέρ κατέληξε να παραδεχθεί ότι για αυτόν τά ιδεολογικά στοιχεία (και ιδίως ή γλώσσα τής άλλοτρίωσης) ήταν περισσότερο στο Κεφάλαιο παρόντα απ' όσο ήθελε ό ίδιος να παραδεχθεί ωστόσο πάντοτε ισχυριζόταν ότι αυτό δέν άλλαξε τή θέση του σέ τίποτε ως προς τό κύριο: ό ιστορικός υλισμός και μαζί μ' αυτόν ή κάθε έπιστήμη, εγκαινιάζεται μέ μιá πράξη τομής ως προς τήν ιδεολογική του προϊστορία και δέν αναπτύσσεται, παρ'ά μόνο αν επανέρχεται σ' αυτή τήν τομή.

'Αν ή ιστορία είναι διαδικασία χωρίς υποκείμενο, χωρίς αρχή και τέλος (ή τέλη, σκοπούς) ή έπιστήμη ίσως κι αυτή δέν έχει υποκείμενο αλλά όπωσδήποτε έχει αρχή, ακόμη και μιá απόλυτη εκκίνηση. 'Ωστόσο, όπως σημειώθηκε,²⁸ αυτή ή εκκίνηση πού συνιστά τήν τομή, φανερώνεται, ένιστε, μέ όρους βαθύτατα παράδοξους. 'Αν ό πρόλογος του *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* δέν πραγματεύεται άμεσα τήν τομή, ωστόσο, περί αυτής γίνεται λόγος μέσω τής έννοιας τής «συμπωματολογικής ανάγνωσης». 'Όμως τί κάνει ό Μάρξ, κατά τον 'Αλτουσέρ, όταν διαβάσει τον λόγο τής κλασικής πολιτικής οικονομίας και διακόπτει όριστικά μ' αυτήν; Τό είδαμε ήδη: παράγει τό έρώτημα στο οποίο απαντούσε ήδη ό 'Ανταμ Σμίθ χωρίς να τό ξέρει. Πράγμα πού σημαίνει ότι τήν τομή τήν προσβάλλει ό τροπισμός τής συνέχειας. 'Ο Ζάκ Ρανσιέρ δίνει σ' αυτή τή διαπίστωση μιá εξήγηση:

«ό 'Αλτουσέρ ίσως ενδιαφέρεται λιγότερο για τήν ίδια τήν τομή και περισσότερο γι' όσα συμβαίνουν μ' αυτήν – μέ τίμημα να τήν καταστήσει, σέ τελευταία ανάλυση, άδιανόητη: τό πυκνό δίχτυ τών καλών/κακών απαντήσεων σέ έρωτήματα τεθέντα/μή τεθέντα πού συνιστά τό χώρο τής έπιστήμης και τής κοινότητας: τής κοινότητας ως τόπου γνώσης, τής έπιστήμης ως έξουσίας κοινότητας».²⁹

'Εξήγηση πειστική: τον 'Αλτουσέρ, πραγματικά, στοιχειώνει ό φόβος «τής έπιστολής χωρίς παραλήπτη, γραμμένης από μαρξιστές διανοούμενους προς κομμουνιστές».

24. 'Ο 'Αλτουσέρ θά απεβάλει ολοκληρωτικά αυτή τήν ιδέα αργότερα, βλέποντας σ' αυτή ένα είδος έμβληματος τής «θεωρητικίστικης απόκλισης» του. Βλέπε π.χ., τό 1978, τό κεφάλαιο 4 του Μάρξ στα όριά του: «'Η μαρξιστική θεωρία δέν είναι έξωτερική αλλά έσωτερική στο εργατικό κίνημα». (Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ό.π., σσ. 371-387).

25. Βλ. *Théorie, pratique théorique et formation Théorique. Idéologie et lutte idéologique*. 'Ο 'Αλτουσέρ ποτέ δέν είχε απάντηση στο αίτημά του να δημοσιευτεί τό κείμενο αυτό στα *Cahiers du communisme* [θεωρητικό περιοδικό του ΚΚΓ]. 'Ενα μεγάλο μέρος του βιβλίου του Jaques Rancière, *La leçon d'Althusser* (1974, Gallimard), συνίσταται στή βιαιότατη κριτική αυτού του κειμένου.

26. Βλ. *Lettres à Franca*, ό.π., σελ. 296, τής 13 Δεκεμβρίου 1962: «δέν μπορείς να φανταστείς τί υπέροχο θέμα είναι να παρίσταται κανείς στή γέννηση του Μάρξ».

27. 'Ο Balibar (βλ. «L'object d'Althusser» στο *Lazarus Sylvain*, 1993, σελ. 81-116) διακρίνει πέντε στιγμές στήν αλτουσεριανή έπεξεργασία: «ή τομή πριν τήν τομή», «ή ονοματισμένη και ταυτισμένη τομή», ή «γενικευμένη τομή», «ή επανορθωμένη τομή», ή «εξαφανισμένη τομή».

28. Jaques Rancière, («La scène du texte», στο *Lazarus Sylvain*, 1993. Βλέπε επίσης τό άρθρο μου «La recurrence du vide chez L. Althusser», στο *Futur Antérieur*, 1997.

29. Στο ίδιο

νιστές προλετάριους, πού άγνοοῦν ὅτι εἶναι οἱ παραλήπτες της». Ἐπ' αὐτή τήν άποψη εἶναι άπολύτως άκριβές ὅτι ἕνα άπό τά κλειδιά τοῦ Προλόγου στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* εἶναι ή στιγμή κατά τήν ὅποια ὁ Άλτουσέρ άφού ἔχει ἐκθέσει τό πρόγραμμα τής συμπτωματολογικῆς άνάγνωσης τοῦ μαρξικοῦ κειμένου, περνάει άπότομα στήν άνάγνωση κειμένων πού ὀνομάζει «ἔργα πρακτικά» τοῦ μαρξισμοῦ, «ἔργα θεωρητικῶς άκόμη θολά τής ιστορίας τοῦ εργατικοῦ κινήματος, ὅπως ή “προσωπολατρία” ή ή τάδε πολύ σοβαρή σύγκρουση, πού εἶναι τό σημερινό μας δράμα».³⁰ Καί ὁ Ρανσιέρ δέν ἔχει άδικο νά προσθέτει, κάπως ὡμά, ὅτι «ἕνα σταλινικό στρατόπεδο ή ἕνα βιετναμέζικο αντίρτικο εἶναι ἔργο ἐν άναμονή ἐρωτημάτων πού θά ἐπιτρέψουν νά τά διαβάσουμε άλλά πού στό μεταξύ τά ἔχει άδράξει τό κοινό δίχτυ τής γνώσης»: ὁ κόσμος εἶναι ἕνα «συνεχές ἐρωτημάτων καί άποκρίσεων πού παρέχει τόπο καί νόημα στόν ανταγωνισμό».

Ἡ ἐξήγηση πάντως εἶναι μονόπλευρη, διότι ὁ Άλτουσέρ ἐνδιαφέρεται ἐξίσου καί γιά τήν τομή καί γιά τή συνέχεια: ἐδῶ μάλιστα συναντᾶμε μιά άπό τίς ἐντάσεις τοῦ ἔργου του.

Ἡ έννοια τής τομῆς ἐγγράφεται σέ μιά θεματική πολύ εὐρύτερη πού διαπερνᾶ τά περισσότερα ἔργα τοῦ Άλτουσέρ: τή θεματική τής μοναξιάς καί τής ἐκκίνησης, ή άκριβέστερα τής μοναξιάς τῶν ἐκκινήσεων. Τήν βρίσκουμε κίόλας στόν *Μοντεσκιέ*³¹ στόν Πρόλογο («δέν ὑπάρχει κανείς πρὶν ἂν αὐτόν πού νά εἶχε προηγηθεῖ σ' αὐτή τήν περιπέτεια») καί στό συμπέρασμα («αὐτός ὁ ἄνθρωπος, πού ξεκίνησε μόνος, καί ἀνακάλυψε πραγματικά νέες περιοχές τής ιστορίας»). Τή θεματική τής μοναξιάς τήν βρίσκουμε ἐπίσης αναφορικά μέ τόν Λένιν: «άπολύτως μόνος, ἐνάντια σέ ὅλους, σ' αὐτή τήν προφανῶς χαμένη μάχη».³² Τήν ξαναβρίσκουμε ιδιαίτερα μόλις ὁ Άλτουσέρ ἀρχίζει νά μιλά γιά τόν Μακιαβέλι: τήν βρίσκουμε ἑκατό φορές σχετικά μέ τόν Μάρξ, καί ιδίως μέ ὅλη τήν ἀμφισημία της σ' ἐκεῖνο τό κομμάτι πού εἶναι σχεδόν ή τελευταία λέξη τής συνεισφορᾶς τοῦ Άλτουσέρ στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*:

«Μόνος, ὁ Μάρξ ἔψαξε γύρω του νά βρεῖ στηρίγματα καί συμμάχους... Ὅσον ἀφορᾶ ἐμᾶς ὀφείλουμε στόν Μάρξ τό γεγονός ὅτι δέν εἴμαστε μόνοι».³³

Εἶναι ὅμως φανερό ὅτι ὁ Άλτουσέρ μιλάει κατ' ἀρχήν γιά τόν ἑαυτόν του ὁ ὅποιος, ἂν πιστέψουμε τά λεγόμενά του, δέν ἀναγνώρισε κανένα άπό τούς συγχρόνους στοχαστές ἐκτός άπό τόν φίλο του Ζάκ Μαρτέν. Πρέπει νά πάrouμε στά σοβαρά τό σχῆμα τής μοναξιάς στόν Άλτουσέρ, διότι ἐνῶ δέν περιστέλλεται σέ μιά μορφή πάθους, αντίθετα ἀνήκει σέ ἕναν άστερισμό πού παρέχει τό προσίδιο περιεχόμενο τής έννοιολόγησής του. Πραγματεύεται πράγματι, τή μοναξιά ὅπως πραγματεύεται τήν ἐκκίνηση ή τό κενό: μέσα άπό πολλαπλές παραλλαγές παριστάμεθα σέ μιά συνεχῆ ἀνα-

τροπή τοῦ ὑπέρ στό ἐνάντιον – ἐνῶ ή ἀναγκαία προσπάθεια συνίσταται ταυτόχρονα καί πάντα σέ μιά προσπάθεια ἀνέφικτη. Ὅ,τι ἐξορκίζεται εἶναι ταυτόχρονα καί πάντα αὐτό πού καλεῖται νά ἀποκαταστήσει. Αὐτή τή θέση πού ὁ Άλτουσέρ δέν σταματᾶ νά οἰκοδομεῖ καί νά τήν χειρίζεται ἐκ νέου τήν συναντᾶμε κυρίως στόν Μακιαβέλι μετά τό 1962, πρὸς τόν ὁποῖο, περισσότερο άπό τόν Σπινόζα άκόμη καί τόν ἴδιο τόν Μάρξ, δέν θά πάψει στό ἐξῆς νά μὴν ταυτίζεται.

Στό *Ὁ Μακιαβέλι καί μεῖς* ὁ Άλτουσέρ ἀποδίδει μιά ἀποφασιστική θέση τό κεφάλαιο ΙΧ τοῦ Ιου Βιβλίου *τῶν Λόγων γιά τήν Πρώτη Δεκάδα τοῦ Τίτου Λίδιου*. «Πρέπει νά εἶναι κανείς μόνος του γιά νά ἰδρύσει μιά Πολιτεία ή νά τήν μεταρρυθμίσει ριζικά», δηλαδή τή θεματική τοῦ «Νέου Ἡγεμόνα στή νέα Ἡγεμονία» ἔργα πού τά σχολιάζει μιά ριζική διατύπωση:

«Γιά νά βγάλει κανείς ἕνα Κράτος άπό τό τίποτε, ὁ ἰδρυτής του πρέπει νά εἶναι μόνος, δηλαδή νά εἶναι τά πάντα: παντοδύναμος. Παντοδύναμος μπροστά στό κενό τής συγκυρίας καί τό ἀστάθμητο τοῦ μέλλοντός του».³⁴

Στά μάτια τοῦ Άλτουσέρ τό πρόγραμμα τοῦ Μακιαβέλι εἶναι πρόγραμμα μιάς ἀπόλυτης ἐκκίνησης, ἐπιβεβλημένης άπό τήν ἰταλική πολιτική κατάσταση: «ἕνα κενό πολιτικό» πού δέν εἶναι παρά μιά πελώρια προσδοκία γιά ἕνα πολιτικό ὄν».³⁵ Ἐνα ὑλικό ἐξαιρετικά πλούσιο, τό ὑλικό τής ἰταλικῆς *virtù* ἐν άναμονή μιάς φόρμας. Ἄλλά αὐτή ή φόρμα, άκριβῶς, δέν ἔρχεται καί ὁ ἐρχομός της εἶναι ἀπρόβλεπτος, γιά τόν Μακιαβέλι καί τόν οἰονδήποτε ἄλλον: ἐξαρτᾶται άπό μιά ἀστάθμητη συνάντηση μεταξύ τύχης (*fortuna*) άπό τή μιά μεριά καί άπό τήν ἄλλη μεριά τής ἀρετῆς (*virtù*) ἑνός ἀπόντος ὑποκειμένου, ἑνός ὑποκειμένου ὑπό συγκρότηση. Ἄν δέν εἶναι δυνατό νά ἐμβαθύνει κανείς σ' αὐτή τήν ἐρμηνεία τοῦ Μακιαβέλι, κι άκόμη νά μετρήσει τήν ἐγκυρότητά³⁶ της εἶναι ἀντίθετα ἀναγκαῖο νά ἐπιμείνει κανείς στόν μηχανισμό πού κατασκεύασε ὁ Άλτουσέρ, χαρακτηριστικόν τοῦ τρόπου «νά σκέπτεται κανείς στά ἄκρα», πού ὁ ἴδιος λέει ὅτι δανείσθηκε άπό τόν Μακιαβέλι. Εἶναι ἕνας πραγματικός κύ-

30. L. Althusser, *Lire le «Capital»*, σελ. 31. Ἡ ἐν λόγω σύγκρουση εἶναι ή σοβιετοκινεζική.

31. L. Althusser, *Montesquieu, la politique et l'histoire*, PUF, Παρίσι 1959.

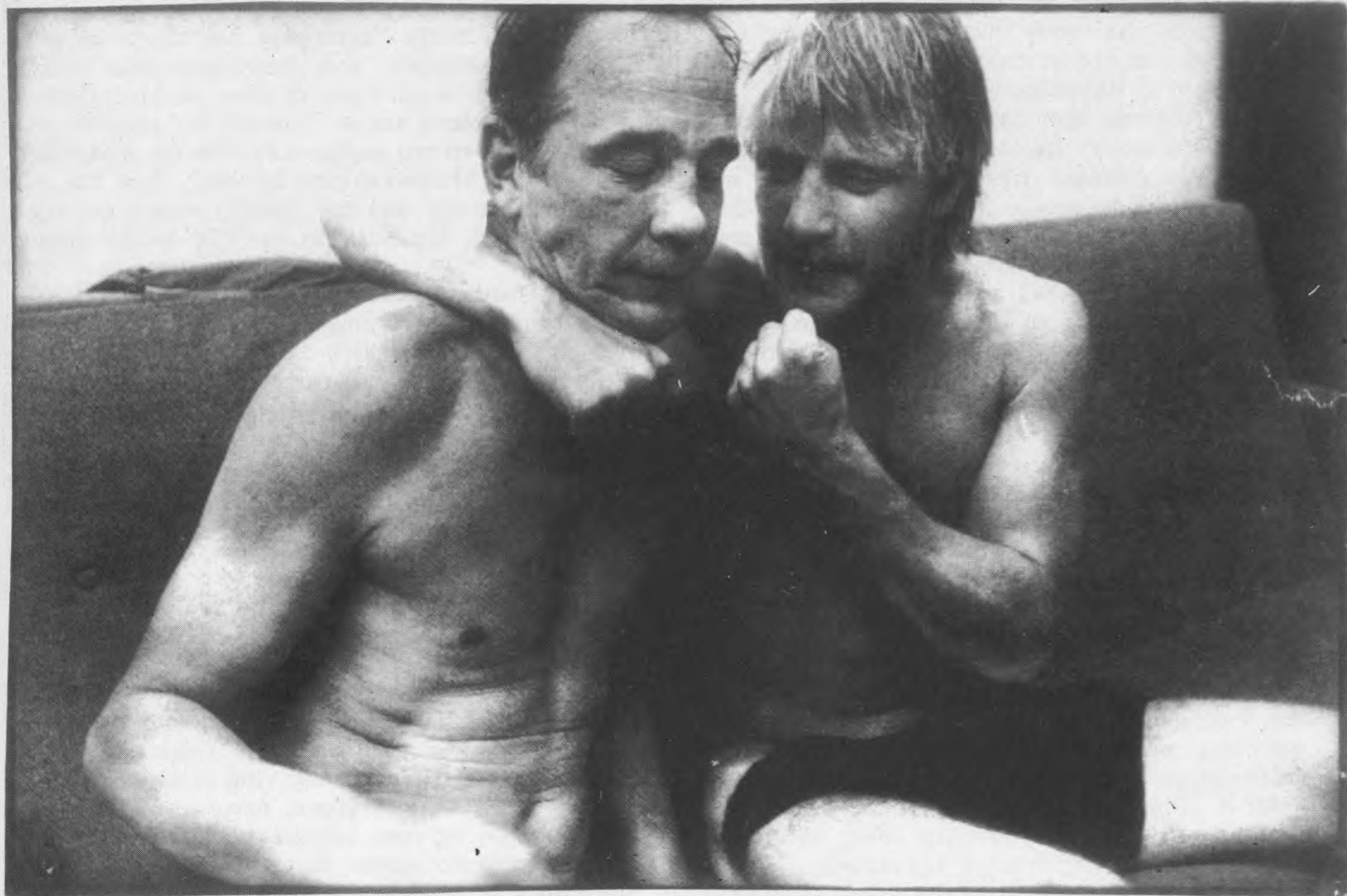
32. L. Althusser, *Lénine et la philosophie*, 1969, Maspero, Παρίσι, σελ. 29.

33. L. Althusser, *Lire le «Capital»*, 1995, σελ. 411.

34. Luis Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ὅ.π., σελ. 114.

35. Στό ἴδιο, σελ. 103.

36. Στό σημείο αὐτό βλέπε A. Negri «Machiavel selon Althusser», στό *Futur Antérieur*, 1979.

κλος τῶν ὁρίων πού μᾶς σχεδιάζεται: ἡ συγκυρία εἶναι πράγματι κενή, τό ὑποκείμενο πού ὀφείλει νά γεμίσει τό κενό εἶναι ἀπλούστατα ἀπόν. Ἐνάμεσα στά δύο κάθε μετάβαση, τουλάχιστον γιά τήν ὥρα, εἶναι αὐστηρῶς ἀδύνατη. Ὡστόσο, κλητευμένη ἀπό τή συγκυρία, ἡ ἐν λόγῳ μετάβαση εἶναι ταυτόχρονα αὐστηρῶς ἀναγκαία. Αὐτή εἶναι, στά μάτια τοῦ Ἄλτουσέρ, ἡ προσπάθεια τοῦ Μακιαβέλι «γιά νά σκεφτεῖ τίς συνθήκες δυνατότητας μιᾶς προσπάθειας ἀνέφικτης, γιά νά σκεφτεῖ τό ἀδιανόητο».³⁷ Καί γιά νά διαλευκανθεῖ κάθε ἀμφιβολία διευκρινίζουμε ὅτι δέν πρόκειται, μέ κανένα τρόπο, γιά μιᾶ διαλεκτική σύνθεση: ἡ προσπάθεια εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία καί ταυτόχρονα ὀλοκληρωτικά ἀδύνατη.

Δέν πρέπει ὡστόσο νά μπερδεύουμε: ὁ Ἄλτουσέρ δέν ἀρκεῖται νά ἀναλύσει μιᾶ ὀριακή κατάσταση, χαρακτηριστική μόνο στήν τότε ἰταλική συγκυρία καί χαρακτηριστική μόνο στή σκέψη τοῦ Μακιαβέλι: ἂν ἀποδίδει τέτοια σπουδαιότητα στόν Μακιαβέλι ὀφείλεται στό ὅτι βλέπει σ' αὐτόν τήν ἐνσάρκωση ἑνός προβλήματος πού πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι δικό του. Διότι ὁ Ἄλ-

τουσέρ ἤθελε μέ πάθος νά ἀρχίσει, καί νά ἀρχίσει μόνος, ἀλλά μέσα σέ τέτοιες συνθήκες πού αὐτό τό ξεκίνημα νά τοῦ φανεῖ καί νά εἶναι γιά πάντα ἀδύνατο. Κατά μιᾶ ἐννοια, μᾶς λέει, πρέπει ὅλα ν' ἀρχίσουν ἀπ' τήν ἀρχή: ἡ μαρξιστική παράδοση, ἐκτός ἀπό κάποιες ἐξαιρέσεις, ἔχει πληγεῖ ἀπό τή μηδαμινότητα. Ἐκτός ἀπό τόν Μάρξ, Ἐνγκελς, Λένιν, Μάο καί κάπως τόν Γκράμσι, οἱ μαρξιστικές ἀναφορές σέ κείμενα τοῦ Ἄλτουσέρ εἶναι πολύ σπάνιες καί στίς περισσότερες περιπτώσεις ἀσαφεῖς.³⁸ Ἀλλά αὐτό τό θεωρητικό νέο ξεκίνημα δέν θά ἔπρεπε νά εἶναι αὐστηρῶς θεωρητικό: συμπεριλαμβανομένης, καί ἰδίως ἴσως στή «θεωρητικίστικη» φάση του, ὁ Ἄλτουσέρ ἐπιζητεῖ νά παράξει πολιτικά ἀποτελέσματα. Ἄν τά πάντα πρέπει νά

37. *Écrits philosophiques et politiques*, ὀ.π., σελ. 101.

38. Μπορεῖ ἐπί τῆ εὐκαιρία νά εἶναι εὐθέως ἐκκεντρικές, ὅπως οἱ ὑπαινιγμοί γιά τή Σχολή τῆς Φραγκφούρτης πού περιέχεται στήν «*Querelle de l'humanisme*», βλ. *Écrits philosophiques et politiques*, ὀ.π.

Ξεκινήσουν από τήν άρχή ό Άλτουσέρ τό γνωρίζει δέκα χρόνια νωρίτερα από τό *Τί πρέπει ν' αλλάξει στό Κομμουνιστικό Κόμμα*,³⁹ διότι τά πάντα πρέπει νά ξεκινήσουν από τήν άρχή πολιτικά: ώστόσο, έννοείται, δέν τό λέει, διότι αυτό άκριβώς είναι άδύνατον γιά τόν ίδιο. Η προσήλωση του Άλτουσέρ σέ μία πραγματική όντολογία του εργατικού κινήματος, άκόμη ή προσήλωση του στό διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, του απαγορεύει νά θέσει μετωπικά τό ουσιαστικό ερώτημα τής ταυτοποίησης των πολιτικών υποκειμένων. Σέ τέτοιες συνθήκες ή «πλαγιόδρομη μέσω τής θεωρίας»⁴⁰ παίρνει σ' αυτόν μία μορφή έξαιρετικά σοφιστική, στενά συνδεδεμένη μέ τήν άνάλυσή του αυτού πού ό ίδιος όνομάζει «ό θεωρητικός μηχανισμός του Μακιαβέλι».

Υπάρχει κυρίως, μάς λέει ό Άλτουσέρ στό *Μακιαβέλι και μεϊς*, δύο τύποι ριζικά διαφορετικοί «θεωρητικού χώρου». Ο πρώτος είναι τής «καθαρής θεωρίας»: εκείνος τής κάθε έπιστήμης, περιλαμβανομένης τής πολιτικής έπιστήμης, και, υποθέτουμε, του ιστορικού υλισμού. Ο άλλος είναι εκείνος τής «πολιτικής πρακτικής», έννοούμενης ως θεωρίας πού έχει υπαχθεί στην προτεραιότητα τής πολιτικής πρακτικής:

«ό πρώτος χώρος, ό θεωρητικός, δέν έχει υποκείμενο (αυτό ισχύει γιά κάθε δυνατό υποκείμενο), ένω ό δεύτερος, τής πολιτικής πρακτικής, δέν έχει νόημα παρά μόνον χάρη στό υποκείμενο, υπαρκτό ή αίτούμενο, είτε πρόκειται γιά τόν Νέο Ήγεμόνα του Μακιαβέλι ή τόν μοντέρνο Ήγεμόνα του Γκράμισι».

Και ή διαφορά των χώρων καθόλου δέν άντιστοιχεί στην διαφορά των άντικειμένων: Ο Άλτουσέρ έδω δέν ενδιαφέρεται παρά μόνο γιά τήν πολιτική σκέψη και αυτοί οι δύο χώροι άλληλοαποκλείονται. Η μεγάλη πρωτοτυπία του Μακιαβέλι συνίσταται στό ότι άποδόμησε τό χώρο τής καθαρής θεωρίας. Φέρνοντας άντιμέτωπες πολλές παραδοσιακές θέσεις, κατ' άρχήν άντιφατικές (π.χ. του άναλλοιώτου των πραγμάτων και εκείνη τής συνεχούς άλλαγής των), δυναμιτίζει εκ των έσω τόν μηχανισμό «τής πολιτικής έπιστήμης». Δέν εφαρμόζει οικουμενικούς κανόνες στην άνάλυση μιās ξεχωριστής περίπτωσης: άντίθετα υποβάλλει τή διατύπωση των κανόνων στίς άπαιτήσεις μιās προσπάθειας πού πρέπει νά συντελεσθεί: σκέφτεται «μέσα στην συγκυρία» πράγμα πού είναι τελείως διαφορετικό από τήν άπλή άνάλυση μιās ιδιαίτερης συγκυρίας. Ο Άλτουσέρ έδω σηματοδοτεί μία διαφορά φύσεως μεταξύ του «σκέφτομαι επί τής συγκυρίας» και «σκέφτομαι μέσα στην συγκυρία». Τά διάφορα στοιχεία τής συγκυρίας δέν είναι πλέον άντικείμενα δεδομένα, πάνω στά όποια στοχάζεται ή θεωρία, «άποβαίνουν πραγματικές δυνάμεις ή ένδεχόμενες δυνάμεις στον άγώνα γιά τό ιστορικό άντικείμενο, και οι σχέσεις τους άποβαίνουν σχέσεις δυνάμεων».⁴¹ Αυτή είναι ή πραγματική «συγκεκριμένη άνάλυση μιās συγκεκριμένης κατάστασης» πού ό Άλτουσέρ ανακάλυπτε στον

Μακιαβέλι: τό μεγάλο του χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι νά έκμεταλλεύεται στό πλαίσιο τους μία κενή θέση, προορισμένη νά συμπληρωθεί από κάποιο υποκείμενο, άτομικό ή συλλογικό. Είναι άδύνατο νά μή δει κανείς ότι αυτή «ή παράδοση ταλάντευση τής θεωρίας» είναι κατ' άρχήν αυτή τής άποδόμησης από τόν Άλτουσέρ του ίδιου του του θεωρητικού μηχανισμού, πράγμα πού εκφράζει μέ μία διατύπωση μέ πολύ σοβαρές συνεπαγωγές: «ό χώρος τής καθαρής θεωρίας, πού υποτίθεται ότι υπάρχει». Διότι αυτός ό χώρος τής καθαρής θεωρίας είναι προφανώς ό χώρος τής καθαρής έννοιας πού έπεξεργάστηκε στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*. Θά ήταν όμως άπολύτως άνακριβές νά δει κανείς σέ όλα αυτά μία άπλή άργοπορημένη διατύπωση,⁴² σύγχρονη τής αυτοκριτικής τής «θεωρητικι-

39. L. Althusser, *Ce qui ne peut plus durer dans le Parti Communiste*, 1978.

40. Δανείζομαι τήν έκφραση από τόν τίτλο του έργου του Gregory Elliot χωρίς ώστόσο νά συμμερίζομαι όλες τίς αναλύσεις του συγγραφέα του. Αν μου φαίνεται άληθινό ότι τά πιο σημαντικά άποτελέσματα έχουν παραχθεί από «θεωρητικίστικα» γραπτά του Άλτουσέρ δέν πιστεύω καθόλου ότι τά άδιαμφισβήτητα άποτελέσματα έγκλεισμού του δημόσιου λόγου του, στίς άρχές τής δεκαετίας του '70 (ή φιλοσοφία «σέ τελευταία άνάλυση ως πάλη των τάξεων μέσα στην θεωρία») μπορούν νά άποδοθούν στό ότι τή σκέψη του, αυτήν τήν έποχή διαπερνά κάποιος μαοϊσμός. Η άκριβέστερα, αν πράγματι κατά μία έννοια αυτό συμβαίνει στό μέτρο όπου ό Άλτουσέρ μετά τό 1969 άποφασίζει νά αυτοτοποθετείται άνστηρά έντός του ΚΚΓ, και νά επικυρώσει τήν πολιτική του ρήξη μέ τίς μαοϊκές ομάδες, πού ήδη άλλωστε είχε από καιρό συντελεσθεί. Αυτό άλλωστε είναι τό νόημα τής δημοσίευσης στην *Humanité* τής 21 Μαρτίου 1969 του άρθρου «Comment Lire le "Capital"», πού ξαναδημοσιεύτηκε στίς *Positions*, του όποίου τό κλειδί άναμφίβολα είναι ή διαδοχή στην ίδια φράση των ονομάτων του Μάρξ, Λένιν και Μωρίς Τορέξ (Θέσεις, σ. 56). Έξ άλλου δέν έχει νόημα νά τέμνει κανείς τή σκέψη του Άλτουσέρ σέ κομμάτια χρονολογικά. Αν οι άρχές τής δεκαετίας του '70, κατά κάποιο τρόπο, είναι τό άκραίο κλείσιμό του, χαρακτηριστικό άλλωστε στην *Reponse à John Lewis*, είναι επίσης ή έποχή του μεγάλου άνοίγματος: εκείνο του Μακιαβέλι και μεϊς. Στην πραγματικότητα στον Άλτουσέρ τό κλείσιμο δέν είναι ποτέ πολύ μακριά από τήν έλευθερία.

41. L. Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ό.π., σελ. 60.

42. Είναι πολύ δύσκολο νά χρονολογήσει κανείς μέ άκρίβεια αυτή τήν διατύπωση: τό χειρόγραφο είναι φορτωμένο μέ διορθώσεις και κυρίως, ή σκέψη του Άλτουσέρ γιά τόν Μακιαβέλι είναι μία διαδικασία περίπου άδιάκοπη μετά τό 1962. Συμβάλλει στό νά διαπλασθούν μερικές από τίς αναλύσεις του γιά τή σκέψη του Μάρξ και του Λένιν, ιδίως αυτές πού περιέχονται στό «Contradiction et Surdetermination».

στικής» περιόδου: οι μόνες αναλύσεις του «Αντίφαση και υπερκαθορισμός», γραμμένες τό 1962 θά άρκοϋσαν νά μās άποτρέψουν άπό μιά θεώρηση τόσο άπλοποιητική.

Πέρα άπό τήν κατανόηση του μακιαβελικού κειμένου, τό οϋσιώδες αυτών των αναλύσεων έγκειται στή ριζοσπαστικότητα των αντιθέσεων πού σχεδίασε ο Άλτουσέρ. Άνάμεσα στά δύο πεδία ύπάρχει, πράγματι, άπόλυτη αντίφαση, χωρίς δυνατή λύση· δέν είναι δυνατόν νά είναι κανείς στό ένα ή στον άλλο χώρο, ενώ τρίτος χώρος μοιάζει άδιανόητος. Έκτός τούτου ο δεύτερος μηχανισμός χαρακτηρίζεται άπό τήν δξυση του κενού. Στόν Μακιαβέλι, μās λείει ο Άλτουσέρ, ή θέση των υποκειμένων είναι άπολύτως κενή· έξ αίτίας τής ιταλικής ιδιομορφίας κανείς δέν μπορεί νά προβλέψει ποίο υποκείμενο θά πληρώσει τό κενό – άρνητικός προσδιορισμός βέβαια, πού έχει πάντως τή θετική του συμμετρία: γνωρίζουμε, σε κάθε περίπτωση, ότι δέν θά είναι κανένας άπό τους τότε εν ζωή Ιταλούς ήγεμόνες. Άλλά δέν έχουμε νά κάνουμε με κάποια ιταλική έξαιρέση. Σέ αυτού του τύπου μηχανισμών ή θέση των υποκειμένων είναι πάντοτε κενή, φτιάχεται πάντοτε για νά συμπληρωθεί άπό μελλοντικά υποκείμενα, συμπεριλαμβανομένης και τής Γαλλίας του 1960. Αυτός είναι ακριβώς ο λόγος για τόν όποιο ο Άλτουσέρ είναι γοητευμένος άπό τόν Μακιαβέλι. Έδώ όμως, ακριβώς, τά πράγματα γίνονται σύνθετα. Διότι αν, κατά κάποια έννοια, τά πάντα παρακινούν νά σκεφτεί κανείς ότι ή συγκυρία είναι κενή, και ότι ή θέση των πολιτικών υποκειμένων είναι άδειανή, μιά άλλη τάση τραβάει σε μιά κατεύθυνση αυστηρά αντίθετη: ή θέση των υποκειμένων είναι πάντοτε κατειλημμένη άπό μιά εργατική τάξη ολοκληρωτικά ύποστασιοποιημένη και ένσαρκωμένη άπό τό Κομμουνιστικό Κόμμα.⁴³ Πράγμα πού τόν όδήγησε σε μιά διατύπωση έξαιρετικά σημαίνουσα: αν ή ανάλυση μιάς συγκυρίας δέν έχει νόημα παρά μόνο για νά οργανωθεί μιά κενή θέση για τό μέλλον, ο Άλτουσέρ διάζεται νά προσθέσει: «λέω ενθέως κενή, έστω κι αν πάντα ή θέση είναι κατειλημμένη».⁴⁴ Στήν περίπτωση του Μακιαβέλι δύσκολα βλέπουμε άπό ποιόν θά ήταν κατειλημμένη ή θέση, αλλά, αντίθετα, τό βλέπουμε πολύ καθαρά αν εφαρμόσουμε αυτή τή διατύπωση στή γαλλική κατάσταση. Για νά επαναλάβουμε τους δικούς του όρους ο Άλτουσέρ έπιζητεί κι ο ίδιος νά «σκεφτεί τό άδιανόητο», προτείνει στον εαυτό του ένα καθήκον πού του φαίνεται επίσης αναγκαίο κι επίσης άδύνατο, πολύ περισσότερο άδύνατο, άπό εκείνο πού ο Μακιαβέλι προτείνει ο ίδιος στον εαυτό του. Κι εδώ είναι πού αναφαιίνεται, με μιά μορφή έξαιρετικά παράδοξη, «ο χώρος τής καθαρής θεωρίας».

Ο Άλτουσέρ, γύρω στα 1967, συγκρότησε γύρω του μιά πολιτικοθεωρητική ομάδα, όνομαζόμενη άπό τόν ίδιο «ομάδα Σπινόζα»,⁴⁵ αντίγραφο, συμπεριλαμβανομένων και των ψευδωνύμων, του μοντέλου οργανώ-

σεων λίγο πολύ παράνομων και ιδιαίτερα πολυάριθμων αυτή τήν εποχή. Άν ή ύπαρξη αυτής τής ομάδας είναι σύγχρονη των πρώτων αυτοκριτικών για «θεωρητισμό», δέν μās διαφωτίζει λιγότερο για τή γενική σχέση του Άλτουσέρ με τή θεωρητική του εργασία. Σέ μιά σημείωση του Ιουλίου του 1967 «πάνω στην πολιτικοθεωρητική συγκυρία» ξαναβρίσκουμε τή γλώσσα πού χρησιμοποιεί για νά περιγράψει τόν προσίδιο στον Μακιαβέλι θεωρητικό χώρο:

«Συμβαίνει νά κατέχουμε έναν όρισμένο αριθμό συγκεκριμένων μέσων, και είμαστε οι μόνοι πού τά κατέχουμε. Συμβαίνει ότι, σε συνάρτηση προς αυτό τό μεταβατικό προνόμιο, είμαστε οι μόνοι πού θά μπορούσαμε νά καταλάβουμε μιά κενή θέση: τή θέση τής μαρξιστικής-λενινιστικής θεωρίας, και ιδιαίτερα τή θέση τής μαρξιστικής-λενινιστικής φιλοσοφίας».

Σέ ένα πλαίσιο όπου ή πολιτική υποκειμενικότητα ήταν όντολογικά κατειλημμένη τά πάντα συμβαίνουν ώσαν ο Άλτουσέρ νά προέβαινε σε μιά ιλιγγιώδη μετατόπιση. Άπό τή μιά μερά νά στοχαστεί κανείς μέσα στή συγκυρία με μακιαβελικό τρόπο σήμερα είναι άδύνατο: αυτό είναι τό νόημα τής σύγκρισης μεταξύ *Μανιφέστο* του Μάρξ και εκείνου του άλλου *Μανιφέστου*, τόν *Ήγεμόνα* του Μακιαβέλι. Είμαστε σήμερα άκόμη μέσα στον όρίζοντα πού άνοιξε τό *Μανιφέστο* του Μάρξ, άπευθυνόμενοι σε μιά εργατική τάξη όντολογικά συγκροτημένη. Άπομένει, λοιπόν, μιά λύση τυπικά άλτουσεριανή: νά οικοδομηθεί «ο χώρος τής πολιτικής πρακτικής» μέσα στον τροπισμό του αντιθέτου της. Η «υποτιθέμενη ύπαρκτη καθαρή θεωρία» δέν θά ήταν άπλως αντιφατική προς «τή σκέψη μέσα στην συγκυρία»: θά ήταν μάλλον ή μόνη μορφή, σήμερα έφικτη, αν και για νά πούμε τήν αλήθεια θεμελιωδώς άνέφικτη, ή με άλλα λόγια θά ήταν ή σύγχρονη μορφή του μακιαβελικού «δυνατού/ άδύνατου». Κατανοούμε, λοιπόν, τήν έξαιρετική ένταση πού προσβάλλει τά «θεωρητικίστικα» κείμενα του Άλτουσέρ, τήν ίδια πού συναντήσαμε σε σχέση με τήν «άνάγνωση σε άνοιχτό βιβλίο», ενώ έξ άλλου είναι παντελώς άπουσα ο' ένα έργο όπως ή *Απάντηση στον Τζών Λιούις* (1973). Έδώ δέν μπορούμε νά έννοήσουμε παρά μόνον μιά συ-

43. Γνωρίζουμε ότι ο Άλτουσέρ για μερικά χρόνια κράτησε, οικεία δουλήσει, μιά όρισμένη διφορούμενη πολιτική πάνω ο' αυτό πού θά μπορούσε νά πει κανείς τό «κόμμα»: Κόμμα εκ των πραγμάτων ή εκ του νόμου; Άλλά εκτός απ' αυτό τό διφορούμενο, πού γρήγορα διαλύθηκε, τό οϋσιώδες ήταν αυτή ή ύποστασιοποιημένη εργατική τάξη.

44. Στο ίδιο, σελ. 62.

45. Τά αρχεία Άλτουσέρ περιλαμβάνουν έναν ογκώδη φάκελλο πού αναφέρεται στην «ομάδα Σπινόζα», στον όποιον περιέχονται πολυάριθμες σημειώσεις του Άλτουσέρ, πού κρατούσε στή διάρκεια των συνεδριάσεων.

νεχή έκκληση ολοκληρωτικά κατακυριευμένη από τήν όντολογία του προλεταριάτου. Άλλά κατανοούμε ταυτόχρονα σέ ποιο σημείο αυτή ή θέση ήταν δύσκολα ύποστηρίξιμη μακροπρόθεσμα, όπως μαρτυρεί άλλωστε ένα άλλο χωρίο τής σημείωσης «πάνω στην πολιτικο-θεωρητική συγκυρία», όπου ο Άλτουσέρ καταπιάνεται μέ τό ζήτημα τών σχέσεων τών μελών τής «ομάδας Σπινόζα» πρós τό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα: «όσοι είναι μέλη του Κόμματος άς παραμείνουν· όσοι δέν είναι νά μή ένταχθούν σ' αυτό».

Θά μπορούσαμε νά πολλαπλασιάσουμε τά παραδείγματα. Αναμφίβολα δέν ύπάρχει καμιά άλτουσεριανή έννοια πού, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, νά μήν είναι έντονα προσβεβλημένη μέ τό αντίθετό της, όπως επίσης δέν ύπάρχει κανένα άλτουσεριανό πρόγραμμα πού δέν θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί σάν μιά προσπάθεια νά σκεφτεί τό άδιανόητο, νά σκεφτεί τίς προϋποθέσεις μέ τίς όποιες μπορεί κανείς νά επιχειρήσει μιά άδιανόητη προσπάθεια. Έτσι τό σχέδιο συμπτωματολογικής ανάγνωσης του μαρξικού κειμένου εγγράφεται όλοσχερώς σ' αυτή τή διάσταση. Άπό τή μιά μεριά τό ζήτημα είναι νά παραχθεί μιά μαρξιστική φιλοσοφία πού δέν άνευρίσκεται στό έργο του Μάρξ, μ' άλλα λόγια νά τήν ανακαλύψουμε. Άπό τήν άλλη μεριά ώστόσο αυτή ή φιλοσοφία άπαντάται «σέ πρακτική κατάσταση» μέσα στό *Κεφάλαιο*. Γιά μιά φορά άκόμα ή συμπτωματολογική άνάλυση χρησιμοποιεί νά σκεφτούμε τήν έκκίνηση ως μή έκκίνηση, άλλ' αυτή τή φορά έντεινόντας τίς προσπάθειες. Διότι πρόκειται γιά τό κείμενο του *Κεφαλαίου*, καί ή συμπτωματολογική άνάγνωση άληθινά δέν θά μπορούσε νά είναι ή ίδια μ' εκείνη πού έφήρμοσε ο Μάρξ διαβάζοντας τόν Άνταμ Σμύθ. Καί αν μερικές φορές τό μαρξικό κείμενο άπαντά σέ έρωτήσεις πού δέν έχουν τεθεί, «θά άρκοϋσε λίγη ύπομονή καί όξυδέρκεια γιά ν' ανακαλύψει κανείς άλλου [...] τήν ίδια τήν έρώτηση [...], άλλου στον Μάρξ ή, ένδεχομένως στον Ένγκελς». Κι αυτό μās οδηγεί σέ ένα από τά κεντρικά ζητήματα πού άντιμετώπισε ο Άλτουσέρ: τό ζήτημα τής έγγύησης. Ο Άλτουσέρ, τό γνωρίζουμε, πολέμησε όλη του τή ζωή ένάντια στην έννοια τής έγγύησης, είτε ήταν έπιστημολογική είτε όντολογική, επιμένοντας δικαίως πάνω στην σπινοζική πρόταση του *enim* (γάρ). «Habemus enim ideam veram». Άλλά ο άγώνας αυτός δέν θά λάβαινε ποτέ χώρα αν κατ' άρχήν δέν διεξαγόταν ένάντια στους έσωτερικούς δαίμονες. Αν ελάχιστοι στοχαστές, γιά νά χρησιμοποιήσω μιά γλώσσα πού δέν είναι ή δική του, έδωσαν τέτοια ένταση στην ιδέα τής έπιστήμης χωρίς θεμέλια, ελάχιστοι επίσης κυκλώθηκαν σέ τέτοιο σημείο από τίς χιλιάδες παγίδες τής έγγύησης καί του θεμελίου. Ο Άλτουσέρ εκφράζει τέλεια αυτήν τήν ιδέα σέ μιά έπι-

στολή του στον Μέραμπ Μαμαρτασβίλι (Merab Mardachvili), στις 16 Ιανουαρίου 1978:⁴⁶

«Βλέπω πεντακάθαρα ότι αυτό πού έκανα εδώ καί δεκαπέντε χρόνια δέν ήταν τίποτ' άλλο από τό νά κατασκευάσω μιά μικρή δικαιολόγηση, λίαν γαλλική... γιά τόν ισχυρισμό του μαρξισμού (τόν ιστορικό ύλισμό) νά έμφανισθεί ως αυτό πού τελικά είναι (ήταν, διότι εκτοτε έχω λίγο αλλάξει), μέσα στις καλύτερες τών παραδόσεων κάθε φιλοσοφικού διαθήματος περί έγγύησης καί στηρίξεως. Σάν κάθε «καλό» πνεϋμα, τό μισοπίστευα αυτό, αλλά ή κατά τό ήμισυ δυσπιστία ήταν άπαραίτητη γιά τό άλλο μισό ώστε νά μπορώ νά γράφω».

Η έπιστολή αυτή, όχι λιγότερο από εκείνες πού έγραφε στην Φράνκα, στην όποια κυριαρχεί πίκρα καί άπογοήτευση, δέν μπορεί νά εκληφθεί ως ή άλήθεια του έργου του, πολύ περισσότερο πού είναι σχετικά πρόσφατη. Οδηγόντας τή σκέψη του στό άδιέξοδο, κάτι πού ήταν ώστόσο από τήν πρώτη ως τήν τελευταία άράδα ή πιό έντυπωσιακή πλευρά του έργου του, ο Άλτουσέρ περιγράφει μέ άξιοσημείωτη διαύγεια τήν άλλη του πλευρά, έξωθώντας στις έσχατες συνέπειες τίς αναλύσεις πού άνέπτυξε στά *Στοιχεία αυτοκριτικής*, αν κι αυτά είχαν ήδη σχεδιασθεί τό 1966. Τίποτε δέν εκφράζει καλύτερα τήν επώδυνη συνθετότητα τής σχέσης του Άλτουσέρ μέ τήν έννοια τής έγγύησης όσο έτούτες εδώ οι γραμμές πού έδημοσίευσε στα *Cahiers marxistes-leninistes*, τόν Άπρίλιο του 1966, οι όποιες βεβαίως δέν έπαναλήφθηκαν σέ κανένα άλλο έργο του:

«Όπως δέν μπορεί νά ύπάρξει άλλος “όδηγός” εκτός από τόν διαλεκτικό ύλισμό, κατανοούμε γιάτί ο Λένιν στή σύλληψη τής έπιστημονικής θέσης επί φιλοσοφικού επιπέδου απέδιδε χαρακτήρα μιās πραγματικής τοποθέτησης ύπέρ του πολιτικού κόμματος, δηλαδή του απέδιδε μιά άποφασιστική καί ζωτική σημασία. Κατανοούμε ότι, άφροσωμένος σ' αυτόν τόν ρόλο, ο διαλεκτικός ύλισμός άπαιτεί τήν ύψηλότερη δυνατή συνείδηση, τήν πιό ύψηλή έπιστημονική άυστηρότητα, τήν πιό ύψηλή θεωρητική επαγρύπνηση – δεδομένου ότι στον θεωρητικό τομέα είναι τό έσχατο καταφύγιο, ή τελευταία δυνατή προσφυγή γιά τους ανθρώπους πού, όπως οι μαρξιστές, έχουν άπαλλαγει από μύθους τής θείας παντογνωσίας, ή τής κοσμικής μορφής τής θρησκείας: τόν δογματισμό».⁴⁷

46. L. Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ό.π., σελ. 527.

47. L. Althusser, «Materialisme historique et materialisme dialectique», στα *Cahiers marxistes-leninistes*, άριθ. 11, Άπρίλιος 1996. Τό έν λόγω άπόσπασμα προέρχεται από

Δέν είναι καθόλου βέβαιο ότι ο Άλτουσέρ αποδεσμεύτηκε ολοκληρωτικά από κατάλοιπα εγγύησης, όπως τό δείχνει γιά παράδειγμα ένα βιβλίο σάν τήν *Απάντηση στόν Τζών Λιούις* ως και τά τελευταία του κείμενα γιά τόν «ύλισμό τοῦ αστάθμητου» ὅπου ἡ φορτική ἔννοια τοῦ κενοῦ φαίνεται ὅτι παραδόξως κατέχει τή θέση τῆς ἐγγύησης. Ἀλλά εἶναι ἐπίσης οἴγουρο ὅτι τά πιό ὠραία κείμενα τοῦ Άλτουσέρ εἶναι ἐκεῖνα, ἀκριβῶς, στά ὁποῖα, ἡ ἔνταση μεταξύ ἐγγύησης καί μή ἐγγύησης ἐπιτυγχάνει νά πάρει μορφή χάρη στό ὕφος. Ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια τό *Λένιν καί Φιλοσοφία* εἶναι τό πλέον ἐμβληματικό κείμενο τοῦ Άλτουσέρ, πού συμπυκνώνεται ὁλόκληρο στόν ὄρισό τῆς φιλοσοφίας ὡς «κενό μᾶς εἰλημμένης ἀπόστασης»: διατύπωση θαυμάσια ἀλλά συνάμα ἀβάσταχτη. Ἀπό τό «κενό μᾶς εἰλημμένης ἀπόστασης» στήν «πάλη τῶν τάξεων μέσα στή θεωρία» ἀναμφίβολα δέν ὑπάρχει παρά ἕνα βῆμα, ἀλλά εἶναι ἕνα βῆμα πού γεφυρώνει τήν ἄβυσσο τοῦ Άλτουσέρ μέ τόν ἑαυτό του. Διότι ἂν τό ζήτημα τῆς ἐγγύησης θρίσκειτο στό ἐπίκεντρο τῆς σκέψης τοῦ Άλτουσέρ σημαίνει ὅτι δέν εἶναι μόνο ἐπιστημολογική ἀλλά ἴσως πάνω ἀπ' ὅλα ὄντολογική κι ὅτι ὁ Άλτουσέρ διχάζεται μεταξύ μᾶς ὄντολογίας τοῦ κενοῦ καί μᾶς ὄντολογίας τοῦ πλήρους.⁴⁸

Στό σημείο αὐτό πρέπει τό λιγότερο νά ἐπικαλεσθοῦμε μίαν ἀπό τίς πλευρές, τίς πιό θολές, τοῦ ἔργου τοῦ Άλτουσέρ: ἡ σχέση του μέ τό corpus τοῦ σταλινισμοῦ. Μιά ἀπλή περιήγηση στήν πρόσληψη τῶν γραπτῶν τοῦ Άλτουσέρ μᾶς θέτει ἄμεσα μπροστά σ' ἕνα παράδοξο. Ἀπό τή μιά μεριά, πράγματι, ἡ δημοσίευσή του ἔγινε δεκτὴ ὡς μανιφέστο τῆς ἐλευθερίας: ἀκριβέστερα σάν κάτι πού ὁ ἴδιος ὁ Άλτουσέρ ὀνόμασε «ἀριστερή κριτική τοῦ σταλινισμοῦ».⁴⁹ Ἀπό μιά ἄλλη πλευρά, ἄλλοι προσέλαβαν τόν Άλτουσέρ, ἐνίοτε οἱ ἴδιοι, ὡς ἕνα εἶδος ἐπιδιορθωτῆ. Αὐτή τήν κατηγορία τοῦ ἀπηύθυναν μερικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς πεφωτισμένης δεξιᾶς, ὅπως ὁ Ραιμόν Ἀρόν πού ὄρισε ὡς ἐξῆς τό ἄλτουσεριανό διάβημα: «πῶς νά ἀναπαλαιωθεῖ ἕνας ὁλοκληρωτισμός μετά τήν ἀποσταλινοποίηση καί συνάμα τή σχετική ἐπιτυχία τοῦ νεοκαπιταλισμοῦ»,⁵⁰ ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπιπλέον ἕνας ὁλοκληρωτισμός προοριζόμενος γιά ὑποψήφιους ἀπόφοιτους τῆς Ecole Normale Supérieure στή φιλοσοφία; Κυρίως ὅμως τήν διατύπωσαν ἐχθροὶ ἐκ τῶν ἑσῶ. Ὁ Άλτουσέρ καί μαζί μ' αὐτόν οἱ ἄλτουσεριανοί, καταπολεμήθηκαν ἀπό τό πιό σημαντικό τμήμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, καί ἰδίως ἀπό ὀρισμένους μαθητές του πού ἔγιναν μαοϊκοί,⁵¹ ὡς πράκτορας ἐντεταλμένης ἀποκατάστασης τῆς τάξης, ἢ ἔστω ὅτι τόν χρησιμοποίησε τό Κομμουνιστικό Κόμμα. Ἐκτός τούτου τόν ἐξέλαβαν ὡς ἕναν νεο-σταλινικό, τόσο τό σύνολο τῶν ἀνισταλινικῶν ἐπαναστατικῶν ὁμάδων ὅσο καί ἕνα σημαντικό τμήμα τοῦ «διεθνούς κομμουνιστικοῦ κινήματος», ἐκεῖνο ἀκριβῶς πού ὁ Άλτουσέρ σκόπευσε ἄμεσα μέ τήν πολεμική του ἐνάντια στόν οὐμανισμό.⁵²

Ἄν αὐτή ἡ κατηγορία εἶναι προβληματική γιά ὅποιον φέρνει ἀντιμέτωπος τήν ἄλτουσεριανή διαλεκτική καί τόν σταλινικό «διαλεκτικό καί ὑλιστικό ματεριαλισμό» δέν μποροῦμε ὡστόσο νά τήν περιστείλουμε σέ μιά ἀπλή καί καθαρή διαστρέβλωση. Ὁ Άλτουσέρ ἰσχυρίζοταν ὅτι δέν ὑπῆρξε ποτέ σταλινικός. Ἄν αὐτός ὁ ἰσχυρισμός προσφέρεται σήμερα γιά γέλια⁵³ παρά ταῦτα δέν καθιστᾶ ἄκυρη τήν ἰδέα ὅτι ὁ ἄλτουσερισμός θά μποροῦσε νά εἶχε συστήσει μιά «ἀπό τά ἀριστερά κριτική τοῦ σταλινισμοῦ». Ἡ ἀνάγνωση τῶν κειμένων πού δημοσίευσε ὁ Άλτουσέρ ἐπιβάλλει ὡστόσο τή σύνεση:⁵³ στό *Γιά τόν Μάρξ* ἐπιμένει νά ἐπαινεῖ, διακριτικά ἀλλά πραγματικά, τόν Στάλιν, ὡστόσο ἔχει τή μεγάλη ἀξία νά ἀποβάλλει τήν «ἄρνηση τῆς ἄρνησης» ἀπό τούς «νόμους τῆς διαλεκτικῆς». Πάει πολύ πιό μακριά τό 1967 σ' ἕνα κείμενο τιτλοφορούμενο «Γιά τήν θεωρητική ἐργασία», ὁλοκληρωτικά συγκαλυμένο στή συνέχεια:

«ἕνας λόγος ὅπως ἡ μικρή πραγματεία τοῦ Στάλιν (materialisme historique et materialisme dialectique) πραγματεύεται τό ἀντικείμενό της μέ τρόπο παιδαγωγικό. Ἐκθέτει τίς θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ μαρξισμοῦ καί μ' ἕναν τρόπο γενικά

ἕνα εἶδος ἐγχειρίδιου γιά τίς ἀρχές τοῦ μαρξισμοῦ καί γιά τήν «ἐνότητα θεωρίας καί πράξης», πού τό ἴδιο εἶναι ξαναγράψιμο ἑνός πολυγραφημένου κειμένου μέ τίτλο «*Théorie, pratique théorique et formation théorique. Idéologie et lutte idéologique*», Ἀπρ. 1965. Ἡ ἐκδοχή τοῦ 1966 εἶναι πρακτικά ταυτόσημη μ' ἐκεῖνη τοῦ 1965, ἐκτός ἀπό τήν προσθήκη πάνω στή «πολιτική τοποθέτηση», πράγμα πού ἀλλάζει τά πάντα καί συνάμα δέν ἀλλάζει τίποτα.

48. Βλ. Fr. Mathéron, ὅ.π.

49. Ἀκόμη κι ἂν αὐτή ἡ διατύπωση μᾶς κάνει νά ἐπιμείνουμε στήν αὐταπάτη, πού συμμερίστηκαν πολλοὶ ἄλτουσεριανοί, ὅτι ὁ μαοϊσμός ἦταν ἡ «ἀριστερή κριτική» τοῦ σταλινισμοῦ, ὡστόσο δέν μποροῦμε νά τή θέσουμε στό ἴδιο ἐπίπεδο: σ' αὐτή τήν τελευταία περίπτωση θά ἐπρόκειτο γιά ἐμπράγματη συνύπαρξη μᾶς ὑποθετικῆς κριτικῆς τοῦ σταλινισμοῦ πού θά ἐκπροσωποῦσε τό κομμουνιστικό κόμμα τῆς Κίνας καί τήν ἄρνηση κάθε θεωρητικῆς κριτικῆς.

50. Raymon Aron, *D'une sainte famille l'autre. Essais sur les marxismes imaginaires*, ἐκδ. Gallimard, 1969, σελ. 85.

51. Βλ. γιά παράδειγμα τόν Jaques Rancière, *La leçon d'Althusser*, ὅ.π.

52. Εἶναι ἀδύνατο νά ἀποτιμήσουμε ἐδῶ τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν διατάξεων στό ὁποῖο οἱ πλέον «οὐμανιστές» συχνά δέν ἦταν παρά οἱ πιό βίαιοι παλαιοὶ σταλινικοί, πράγμα πού ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς τόν ἄλτουσεριανό χαρακτηρισμό τῆς «σταλινικῆς παρέκλισης» ὡς ζεύγος οἰκονομικοῦ/οὐμανισμοῦ.

53. Γιά νά πεισθεῖ κανεὶς ἄρκεῖ νά διαβάσει τά νεανικά κείμενα τοῦ Άλτουσέρ στό *Écrits philosophiques et politiques*, τ. I.

ορθό. Παρέχει τούς ούσιαστικούς όρισμούς και κυρίως κάνει τίς ούσιαστικές διακρίσεις [...]. Άλλά παρουσιάζει τό μέγα ελάττωμα νά άπαριθμεί τίς άρχές τού μαρξισμού, χωρίς νά δείχνει τήν άνάγκη τής “τάξης έκθεσης”, χωρίς δηλαδή νά δείχνει τήν έσωτερική άναγκαιότητα πού συνδέει μεταξύ τους αυτές τίς άρχές, αυτές τίς έννοιες».⁵⁴

Άν εδώ πρέπει νά λογαριάσει κανείς τό μέρος τής κοκεταρίας, τό διαφορούμενο κλείσιμο τού ματιού άπέναντι στις γαλλικές «μαρξιστικές-λενινιστικές ομάδες» και τήν πολιτική πρόκληση άπέναντι στους κομμουνιστές ήγέτες είναι άδύνατο νά άρκεστεί κανείς μέ τέτοιες εξηγήσεις. Γιατί αυτού τού τύπου άναφορά, πού στόν Άλτουσέρ παίρνει πάντοτε τή χροιά άναμέτρησης, λειτουργεί στήν πραγματικότητα ως όντολογικός δείκτης: βεβαιώνει βάνουσα ότι πέρα από όλες τίς ρήξεις, πέρα από όλα τά ξεκινήματα και τά νέα ξεκινήματα, πέρα από τό τέλος όλων τών έγγυήσεων, βρισκόμαστε παρά ταύτα έντός τού όρίζοντος τών έγγυήσεων. Τό κείμενο, στό όποιο μόλις παραπέψαμε έπρεπε άρχικά νά χρησιμεύσει ως Πρόλογος σέ ένα έγχειρίδιο μαρξισμού-λενινισμού, πολλές φορές έπεξεργασμένου μέ βάση τό πολυγραφημένο φυλλάδιο «Théorie, pratique théorique et formation théorique. Idéologie et lutte idéologiques», Άπρίλιος 1965. Έργο συναρπαστικό για όποιον καταφέρει νά τό διαβάσει, γιατί βλέπει κανείς σ' αυτό νά πραγματοποιείται τό πέρασμα μιας άποψης τής φιλοσοφίας σέ μία άλλη, διαμέσου τής έφήμερης ιδέας τής «φιλοσοφίας έπιστημονικού χαρακτήρα». Έργο συναρπαστικό επίσης, όπου ή έπιταγή για ένα θεωρητικό μόρφωμα άπαραίτητου για νά εξασφαλίσει τήν όρθότητα τού όνομαζόμενου στήν κομμουνιστική παράδοση «ιδεολογικού άγώνα», οδηγεί τόν Άλτουσέρ νά παράξει μία έννοια δύσκολα ένσωματούμενη, ως τέτοια, στή δική του περοβληματική: τήν έννοια τής «ιδεολογίας έπιστημονικού χαρακτήρα».

«Γιά πρώτη φορά στήν ιστορία παρευρισκόμαστε στή γένεση ενός φαινομένου ριζικά καινούριου: τή σύσταση μιας νέας μετασχηματισμένης ιδεολογίας καθόσον τήν έχει παραγάγει ή δράση έπιστημονικών άρχών πάνω στήν ύπάρχουσα ιδεολογία, τή σύσταση μιας νέας ιδεολογίας, ιδεολογικής στή μορφή της, και όλοένα και περισσότερο έπιστημονικής στό περιεχόμενό της».⁵⁵

Άλλά επίσης έργο άπεγνωσμένο όπως όλα τά παρόμοια άλτουσεριανά προγράμματα αυτού τού τύπου, καθόσον σκοπεύει νά άνταγωνισθεί τό σταλινικό «Διαμάτ» (Διαλεκτικός ματεριαλισμός) μέσα στό δικό του πεδίο: τό πεδίο μιας όντολογίας τής εργατικής τάξης και τού Κόμματος. Καί φυσικά τώ λόγω στό πεδίο αυτό ήττάται εκ τών προτέρων.

Κατ' εικόνα και όμοίωση τής ζωής του ό Άλτουσέρ οικοδόμησε όλο του τό έργο πάνω στή διάσταση τής καταστροφής. Για τό καλύτερο και για τό χειρότερο έπεξεργάστηκε μέ τέτοιο τρόπο τίς έννοιές του ώστε νά ύπονομεύονται εκ τών έσω από τίς αντίθετές τους. Υπό τούς όρους μιας τέτοιας διαδρομής παραμένει μία άνήκουστη ένταση τής έννοιας, χαρακτηριστική ενός ύφους πού δέν έχει τό όμοιο του. Η μάλλον ενός από τά στυλ τού Άλτουσέρ. Διότι, ακριβώς, ύπάρχουν πολλά στυλ συνδεδεμένα μέ σχέδια πού κατά μίαν έννοια όλα χωρίζουν και μολαταύτα όλα ένώνουν. Άν ή πραγματική καταστροφή έπέρχεται όταν επιβάλλεται ή βία τής όντολογίας τού κόμματος, ή ένταση τής έννοιας δέν είναι παρά ταύτα ποτέ τόσο μακριά. Άντίστροφα, όταν επιβεβαιώνεται ή ένταση τής έννοιας, ή βία τής όντολογίας είναι πάντοτε ύποδόσκουσα. Ο Άλτουσέρ μπορεί νά γράψει ταυτόχρονα τό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* και τό *Θεωρία, πρακτική, θεωρητική πρακτική και ιδεολογική διαμόρφωση. Ιδεολογία και ιδεολογικοί άγώνες*, όπως επίσης τήν *Άπάντηση στόν Τζών Λιούς* και τό *Μακιαβέλι και μείς*. Μπορεί νά άσκει ταυτόχρονα τή συμπτωματολογική άνάγνωση και τήν άνάγνωση σέ άνοιχτό βιβλίο. Σέ κάθε περίπτωση ό θεωρητικός τής καθαρότητας τής έννοιας γράφει πάντοτε κάτω από τό καθεστώς τής μη καθαρότητας τής έννοιας.

* Το δοκίμιο τού *François Mathéron*, δημοσιεύτηκε στό *Dictionnaire Marx Contemporain*, συλλογή κειμένων υπό τή διεύθυνση τών *Jaques Bidet* και *Eustache Kounéllakis*, PUF, Paris 2001.

54. Βλ. «Sur le travail théorique. Difficultés et ressources», *La Pensée*, άριθ. 132, Άπρίλιος 1967, σελ. 10. Για νά μη μιλήσει κανείς για ένα ανέκδοτο έργο όπως «La reproduction de production». Σήμερα, στό *Sur la reproduction*, 1995.

55. Έγχειρίδιο χωρίς τίτλο για τίς άρχές τού μαρξισμού 1966-67, Άρχεϊα Imec, σελ. 121.

ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Πρωτοπορία ή όπισθοδρόμηση;

της Ευαγγελής Α. Ντάτσι

Οι πολιτικές εμπλοκές της 'Ανθρωπολογίας

Ο ὄρος postmodern [μετα-μοντέρνο, μετα-νεωτερικό] ἀσπασολεῖ τελευταίως τὴν ἑλληνική ἐπιστημονική ἐπικαιρότητα, συγκεκριμένα τὸν χῶρο τῆς ἱστοριογραφίας. Ὡστόσο, οἱ καταβολές αὐτοῦ τοῦ κάπως ἀμφιλεγόμενου ρεύματος –ἀμφιλεγόμενου κυρίως ὡς πρὸς τὸν *συντηρητικό* ἢ *προοδευτικό* του χαρακτήρα– ἔχουν ἀνθρωπολογική καταγωγή, γεγονός πού σημαίνει ὅτι τὰ ἀξιώματα τῆς μεταμοντέρνας θεώρησης ἔχουν μιά ἀρκετά μεγάλη προϊστορία στὶς ἀνθρωπολογικές σπουδές, ἴσως καὶ ἕναν αἰῶνα.

Ἡ ἀνθρωπολογία λοιπόν, ἐμπλέκεται μὲ τὸ *μεταμοντέρνο* ἀπὸ παλαιὰ καὶ αὐτὸ γιατί εἶχε νὰ ἀντιμετώπισει ἀφενὸς ἕνα ρευστό, *προφορικό* ὕλικό, στὴν ἀναζήτηση τοῦ ὁποίου καὶ στὴ *μετατροπὴ* του σὲ *γραπτὴ* πηγὴ, δηλαδή σὲ *ἔθνογραφικό* κείμενο, πρωταγωνιστοῦσε ἢ ἴδια, καὶ ἀφετέρου γιατί εἶχε νὰ ἀντιμετώπισει προβλήματα πολιτικοῦ χαρακτήρα. Ἔτσι, πηγαίνοντας πρὸς τὰ πίσω καὶ ἀναζητώντας αὐτὲς τὶς καταβολές, σταματοῦμε στὸ τέλος τοῦ 19ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχει ἤδη διατυπωθεῖ ἡ θεωρία τῆς Ἐξέλιξης, θεωρία πού ἀποπειράθηκε νὰ *βάλει* σὲ τάξη ἀφενὸς τὰ βιολογικά φαινόμενα [Κάρολος Δαρβίνος] καὶ ἀφετέρου τὰ οικονομικά καὶ κοινωνικά [Κάρολος Μάρξ] καὶ τὰ θέματα πολιτισμοῦ [Ε. Τάυλορ]· καὶ οἱ τρεῖς ἐπιστημονικοὶ κλάδοι ἀντιμετώπισαν τὰ φαινόμενα πού μελετοῦσαν, τουλάχιστον ὅπως ἀξιολογοῦνται ἐκ τῶν ὑπέρων, ὡς *ἱστορικά φαινόμενα*, δηλαδή ὡς φαινόμενα τῶν ὁποίων, ἡ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἐφθασαν ἕως τὴν ἐποχὴ πού μελετήθηκαν, δέν ἦταν *δεδομένη* καὶ *ἔξω* ἀπὸ τὴν ἱστορία ἀλλὰ *ἐνδεχόμενη* καὶ *μέσα* στὴν ἱστορία. Οἱ βιολογικές, οἱ οικονομικο-κοινωνικές καὶ πολιτισμικές ὁμοιότητες καὶ διαφορές πού

διαπιστώθηκαν, ἀποδόθηκαν σὲ νόμους, νόμους βιολογικούς [*προσαρμοστικότητα* κ.λπ.], νόμους οικονομικούς [*ὑπεραξία* κ.λπ.], νόμους κοινωνικούς [*τεχνικός καὶ κοινωνικός καταμερισμός ἐργασίας* κ.λπ.], νόμους πολιτισμικούς [*πολιτισμικό ἐπιβίωμα, ἀλληλοδιαδοχὴ πολιτισμικῶν σταδίων* κ.λπ.]

Ὅλα αὐτὰ εἶναι γνωστά. Γνωστό ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ αἷτημα τῆς μαρξικῆς θεωρίας γιὰ ἀνατροπὴ τοῦ κοινωνικοῦ κεκτημένου, καθὼς καὶ ἡ πολεμικὴ ἀντιμετώπιση τῆς δαρβινικῆς θεωρίας, θέσεις καὶ ἀντιπαράθεσεις πού ἀναπόφευκτα καλλιέργησαν συνειδητὰ ἢ μὴ συνειδητὰ τὴν ἐπιστημονικὴ στράτευση καὶ σκοπιμότητα. Ὡστόσο, ὅπως ἐπισήμανε ὁ ἀμερικανὸς ἀνθρωπολόγος, ἐνθερμος ἐκφραστής τοῦ *Cultural Materialism*, Μάρβιν Χάρις (Marvin Harris): «Ἡ πολιτισμικὴ ἀνθρωπολογία γενικῶς δέν ἀναπτύχθηκε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν μαρξισμό, ἀλλὰ ὡς ἀντίδραση πρὸς αὐτόν»,¹ πραγματοποιώντας μὲ προφανῆ ἢ λανθάνοντα τρόπο, ἄλλοτε ἐπιθετικὸ καὶ ἄλλοτε ἀπολογητικὸ διάλογο μαζί του. Σὲ αὐτὸ τὸν διάλογο συμμετέχει ἐξίσου δραστήρια καὶ ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση.²

Πρόκειται γιὰ μιά βαθιὰ καὶ παλαιὰ ἀντιπαράθεση, ἡ ὁποία διαμόρφωσε καὶ δύο διαφορετικὲς ὀπτικές στοὺς κόλπους τῆς Ἀνθρωπολογίας, ἐπιστήμης πού δέν ἀπέφυγε τὴν ἐμπλοκὴ τῆς στὴν ἀποικιοκρατικὴ, ρατσιστικὴ ἀλλὰ καὶ ψυχρο-πολεμικὴ³ πολιτικὴ τῶν χωρῶν πού τὴ γέννησαν καὶ τὴ γαλούχησαν. Ἔτσι, μερικοὶ ἀν-

1. Marvin Harris, *The Rise of Anthropological Theory: A History of theories of Culture*, New York 1968 σ. 249.

2. «Ἀποσπάσματα» αὐτοῦ τοῦ διαχρονικοῦ διαλόγου βλ. στὴν περὶ μεταμοντερνισμοῦ πραγματεία τοῦ Fredric Jameson, *Τὸ Μεταμοντέρνο ἢ ἡ πολιτισμικὴ λογικὴ τοῦ ὑστερον καπιταλισμοῦ*, «Νεφέλη», Ἀθήνα 1999.

θρωπολόγοι «έγιναν φλογεροί ύποστηρικτές τών νέων κοινωνικών ιεραρχιών πού σφουρηλατήθηκαν μέ τήν κατάκτηση καί τήν καταστολή».⁴ Άλλοι, αντίθετα, άσκησαν κριτική, καταδικάζοντας «τόν τρόπο μέ τόν όποιο οί πολιτισμένοι αντιμετώπισαν τά άποικιοκρατούμενα ύποκείμενα καί τίς έξηρημένες τάξεις τών οίκειών χωρών. Κατήγγειλαν τίς γενοκτόνες καί έθνοκτόνες πρακτικές τών κυρίαρχων κρατών. Έπεσήμαναν τίς αντίφάσεις πού συνοδεύουν τήν ανάπτυξη τού ιμπεριαλιστικού πολιτισμού».⁵ Η παραπάνω αντιπαράθεση, άπληχτείται —σέ διαφορετικό βεβαίως επίπεδο— καί στήν παρακάτω διατύπωση: «ύπεραπλοποιώντας, μπορούμε νά πούμε ότι τουλάχιστον κατά τό δεύτερο ήμισυ τού αιώνα αυτή ή παράσταση έχει μοιραστεί κατ' άρχήν σέ δύο μοντέλα: ή κοινωνία άποτελεί λειτουργική όλότητα, ή κοινωνία είναι διαιρεμένη στά δύο. Μπορούμε νά έξεικονίσουμε τό πρώτο μέ τό όνομα τού Τάλκοτ Πάρσονς (Talcott Parsons) καί τό άλλο μέ τό μαρξιστικό ρεύμα».⁶

Η άφετηρία αυτής τής αντιπαράθεσης σημαδεύεται από τήν ανάγκη τού χειρισμού τών άπειλητικών γιά τό κοινωνικό consensus πληθυσμιακών ομάδων, δέν είναι δηλαδή άμοιρη πολιτικών προθέσεων. Τέτοιες πληθυσμιακές κατηγορίες ήταν, όπως είναι γνωστό, οί άποικιοκρατούμενοι ίθαγενείς όλων τών ήπειρών, οί πληθυσμοί πού άποσπάζτηκαν βίαια από τόν τόπο τόν πολιτισμό τους —κυρίως Άφρικανοί— καί μεταφέρθηκαν ως έργατική δύναμη καί σέ καθεστώς δουλείας στά πρωτοπόρα βιομηχανικά κέντρα τής έποχής, καί φυσικά οί οικονομικοί καί πολιτικοί μετανάστες. Πρόκειται γιά πραγματικότητα ή όποία επέβαλε τήν άμεση συνεργασία τής πολιτικής έξουσίας μέ τή νέα, υπό διαμόρφωση έπιστήμη. Στήν Άμερική μάλιστα, χώρα στήν όποία αυτές οί πληθυσμιακές ομάδες συνυπήρχαν καί διαμόρφωναν μιá άπειλητική πληθυσμιακή πλειοψηφία, ή συνεργασία τής πολιτικής έξουσίας μέ τήν Άνθρωπολογία εγκαινιάστηκε από τά τέλη κιόλας τού περασμένου αιώνα. Αυτή ή συνεργασία διευκολύνθηκε άμεσα από τή διαμεσολάβηση οικονομικών παραγόντων, όπως λ.χ. ήταν ή οικονομική έπωνυμία Ροκφέλλερ καί ιδιαίτερα τό ίδρυμα Φιλανθρωπιών Ροκφέλλερ, στήν ύποστήριξη τού όποίου όφείλεται, κατά μεγάλο μέρος ή θεσμική κατοχύρωση τής Άνθρωπολογίας.

Θά πρέπει έξάλλου νά έχουμε υπόψη μας ότι τήν έποχή πού ή Άνθρωπολογία χειραφετείται ως ιδιαίτερος έπιστημονικός κλάδος, έποχή προχωρημένης εκβιομηχάνισης, δέν έχουν άκόμη διασαλευθεί οί οικονομικο-κοινωνικές, οί οικολογικές, καθώς καί οί πληθυσμιακές καί έπικοινωνιακές ισορροπίες. Θά λέγαμε ότι όλα γέρνουν πρός τά πίσω, περισσότερο ως ολοκλήρωση τής προβιομηχανικής εϋδαιμονίας —γιά εκείνους φυσικά πού άπολάμβαναν τούς καρπούς τής— παρά ως προανάκρουσμα δυοιώνων προοπτικών, έτσι όπως τίς προβάλλει σήμερα μπροστά μας ή ολοκλήρωση τού ιμπεριαλισμού.

Μέσα λοιπόν σέ αυτό τό κλίμα, καί πριν από τό

οικονομικό κράχ τού 1929, στήν Άμερική, όπου οί προϋποθέσεις γιά τήν ανάπτυξη τής νέας έπιστήμης συνυπήρχαν ποσοτικά καί ποιοτικά όσο πουθενά άλλου στόν κόσμο, τό ένδιαφέρον τών Φιλανθρωπιών Ροκφέλλερ γιά τήν άποικιακή πολιτική καί τόν κοινωνικό χειρισμό τών ίθαγενών «έπικεντρώθηκε στήν προσπάθεια νά άποκτήσουν οί κοινωνικές έπιστήμες περισσότερο έπιστημονικό χαρακτήρα, μέ σκοπό νά προωθηθεί ή κοινωνική καί οικονομική σταθερότητα, νά περιοριστούν οί ύποκειμενικές μελέτες τών κοινωνικών φαινομένων, καί νά αναπτυχθούν πιό άποτελεσματικές μέθοδοι κοινωνικού έλέγχου».⁷

Έτσι ή Άνθρωπολογία κλήθηκε νά ύποστηρίξει έπιστημονικά πολιτικές έπιλογές⁸ καί νά δώσει άπαντή-

3. Η άμερικανική Άνθρωπολογία παρακολούθησε τήν ψυχροπολεμική πολιτική έξαιρετικά δραστήρια. Ήδη τό 1947, στό Πανεπιστήμιο του Harvard είχε ίδρυθεί τό Κέντρο Ρωσικών Έρευνών, «μέ τήν προσχηματική έπιχορήγηση των \$740.000 τού Carnegie Corporation». Διευθυντής αυτού τού έρευνητικού κέντρου τοποθετήθηκε ό άνθρωπολόγος Clyde Kluckholm. Ο Kluckholm «ένεπλάκη σέ ένα δικτυο σχέσεων πού συνέδεαν τό Τμήμα Κοινωνικών Σχέσεων [τού Harvard] καί τό Κέντρο Ρωσικών Έρευνών μέ διάφορους κυβερνητικούς παράγοντες, φιλανθρωπικά ιδρύματα καί άκαδημαϊκά προγράμματα όπως τό FBI, τή CIA τήν Air Force's Air University, τό Harvard's Department of Anthropology, τό MIT's Center for International Studies. Τό 1950 διηύθυνε τό πρόγραμμα του Κέντρου γιά τό σοβιετικό κοινωνικό σύστημα, τό όποιο στηριζόταν σέ συνευξείς μέ πρόσφυγες καί άποστάτες από τή Σοβιετική Ένωση καθώς καί από τήν Άνατολική καί Κεντρική Ευρώπη». Thomas Patterson, *A Social History of Anthropology in the United States*, «Berg» Oxford, 2001, σ. 109.

4. Thomas C. Patterson, *A Social History* κλπ. ό.π., σ. 2.

5. Th. Patterson, ό.π. σ. 2

6. Ζάν-Φρανσουά Λυοτάρ, *Η Μεταμοντέρνα κατάσταση* [μετ. Κ. Παπαγιώργης], 'Αθήνα 1993 (2η), σ. 47. Το όνομα τού Tal. Parsons συνδέεται καί μέ τήν αντίληψη του πολιτισμού ως «συλλογικού συμβολικού λόγου», αντίληψη από τήν όποία αυτόνομήθηκε ως θεωρητικό ρεύμα (πάντοτε στόν άξονα του πολιτισμικού σχετικισμού καί τού πολιτισμικού έπιμερισμού) ή Συμβολική Άνθρωπολογία μέ τρεις διακριτές τάσεις: Τόν πολιτισμό ως *Τελετουργία*, ως *πολιτισμική μονάδα* καί ως *νόημα καί έρμηνεία*, τάσεις πού εκπροσωπήθηκαν αντίστοιχα από τούς, Victor Turner, David Schneider καί Clif. Geertz. Βλ. κριτική παρουσίαση στό: Christopher M. Hann, «All Kulturvölker now?: Social Anthropological Reflections on the German-American Tradition», στό: Richard G. Fox and Barbara J. King, *Anthropology Beyond Culture* «Berg», Oxford International Publishers, 2002, σ. 262 καθώς καί μιá ευρύτερη παρουσίαση αυτών των ρευμάτων στό: Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού *Πολιτισμός καί Έθνογραφία, Άπό τόν Έθνογραφικό ρεαλισμό στήν Πολιτισμική κριτική* «Έλληνικά Γράμματα», Άθήνα 1999, σ. 131 κ.ε.

7. Th. Patterson, ό.π. σ. 73.

8. Th. Patterson, ό.π. σ. 84.

σεις σέ θέματα πού κυριαρχοῦσαν στήν εὐρύτερη κοινωνία, ὅπως ἦταν ἡ σχέση τοῦ πολιτισμοῦ μέ τή φυλετική καταγωγή καί τά φυλετικά γνωρίσματα, νά αἰτιολογήσει τή διαφορετικότητα τῶν πολιτισμῶν, νά ἀναγνωρίσει τούς τρόπους σκέψης τῶν κατακτημένων λαῶν γιά τήν καλύτερη ἀξιοποίηση καί διαχείρισή τους, νά συγκροτήσει ἠθικά ἄλλοθι γιά τή χειραγώγηση καί τήν ἐκμετάλλευση αὐτῶν τῶν πληθυσμῶν κ.λπ.

Ἡ παρακαταθήκη τοῦ Φράνς Μπόας

Ἡ ἐποχή τοῦ οἰκονομικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ τῶν ἡμερῶν μας, ἐποχή στήν ὁποία τά κυρίαρχα κράτη τοῦ κόσμου ἀπεργάζονται συστηματικά τήν οἰκονομική καί κοινωνική ἀποδόμηση τῶν δεδομένων κοινωνικῶν σχηματισμῶν, ἀποτέλεσε γιά τήν ἀμερικανική Ἀνθρωπολογία ἕνα νέο πεδίο ἐπιστημονικῆς δράσης· τῆς προετοίμασε μέ ἄλλα λόγια μιά νέα ἐρευνητική πραγματικότητα, τήν κατασπαραγμένη πραγματικότητα τῶν ἐπιθετικῶν καί προληπτικῶν πολέμων, τῶν πολιτικῶν ἀνατροπῶν, τῆς κατασκευῆς –μέ διάφορα προσχήματα– ἀντιπάλων καί ἀντιφρονούντων, τῆς ἐκτεταμένης κοινωνικῆς ἀνασφάλειας. Καί προπαντός τῆς προσέφερε τήν πραγματικότητα τῶν ἀθρόων μετακινήσεων τῶν ἀπελιπσμένων πληθυσμῶν τοῦ πλανήτη. Προέκυψε ἔτσι ἡ πολύ συγκεκριμένη πραγματικότητα τῶν ἀλλεπάλληλων πολιτισμικῶν ρήξεων, συναντήσεων καί συγκρούσεων, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀνασύνταξης καί ἀνακατάταξης τῶν ἐθνοτικῶν ὁμάδων⁹ τόσο στό ἐσωτερικό τῶν ἐθνικῶν σχηματισμῶν ὅσο καί σέ παγκόσμια κλίμακα· εἶναι ἡ πραγματικότητα πού διασφάλισε στήν Ἀνθρωπολογία

9. Ἐνδιαφέρουσα γιά τους ἐπιδέξιους ἐλιγμούς της εἶναι ἡ πραγμάτευση τῶν νέων κοινωνικῶν συλλογικότητων [ὁμάδων] στή σχέση τους μέ τήν ἔννοια κοινωνική τάξη, πού ἐπιχειρεῖ ὁ Fr. Jameson στό Βιβλίο του *Τό Μεταμοντέρνο* κ.λπ. Διαβάζουμε λ.χ. ὅτι ὁ Μάρξ ἐπινόησε τό προλεταριάτο (ὡς νέο ὑποκείμενο της ἱστορίας), ὅτι στίς μέρες μας «μέ τόν πλουραλισμό τῶν συλλογικῶν ὁμάδων, ὅσο ριζοσπαστική κι ἂν εἶναι ἡ ἐξαθλίωση ἢ ἡ περιθωριοποίηση τῆς ἐνδιαφερόμενης ὁμάδας, αὐτή δέν εἶναι πλέον σέ θέση νά ἀνταποκριθεῖ σέ τέτοιο δομικό ρόλο, γιά τόν ἀπλούστατο λόγο ὅτι ἡ δομή ἔχει ἀλλάξει καί ὁ ρόλος ἔχει καταργηθεῖ», ὁ.π., σ. 171. Δέν μᾶς ἐξηγεῖ ὁ συγγραφέας σέ ποιά δομική σχέση ὀφείλεται ἡ ἐξαθλίωση, καί ἂν αὐτή ἡ δομική σχέση παραμένει σταθερή στοὺς αἰῶνες ὡς σταθερό μέγεθος, ἐνῶ ἐκεῖνο πού ἀλλάζει κάθε φορά εἶναι τά μεταβλητά της στοιχεῖα, δηλαδή τά πρόσωπα πού ἐνσαρκώνουν τούς ἀντίστοιχους ρόλους, καθώς καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο πραγματώνεται κάθε φορά ἡ συγκεκριμένη δομή. Διαβάζουμε ἀκόμη στή σ. 224 ὅτι: «Ἡ ἰρανική ἐπανάσταση, πού ἐγίνε ἰσλαμική καί θρησκευτική, ξεκίνησε ἀσφαλῶς μέ στόχο τόν Σάχη ὡς φορέα ἐκσυγχρονισμοῦ» –μέ ποιά κριτήρια ἄραγε ἡ ἐγκάθετη ἀπό τή Δύση μοναρχία ἦταν προοδευτική;– ἀλλά καί πολλά ἄλλα ἀποκαλυπτικά.

τήν απεριόριστη κατασκευή και ανακατασκευή του έρευνητικού αντικειμένου της, του λεγόμενου «εθνογραφικά άλλου». Είναι η πραγματικότητα που την ώθησε, ως Μεταμοντέρνα 'Ανθρωπολογία, να υποτιμήσει εκ νέου τον ρόλο των δομικών σχέσεων [κοινωνικών και άλλων] και να υπερασπιστεί τό απόλυτο του συμβολικού λόγου, προκαλώντας κριτικές αποτιμήσεις όπως η παρακάτω:

«συμπερασματικά, η μεταμοντέρνα ανθρωπολογία ήταν ριζωμένη σε ένα περιεργο κράμα ρομαντισμού και νεοφιλελεύθερης σκέψης. Οι εισηγητές της εξέφραζαν μάλλον τις ευαίσθητες αιχμές του ρομαντισμού παρά την κριτική τους ικανότητα, όταν οδύρονταν για την υποτέλεια των λαών του τρίτου κόσμου στο καθεστώς των σχέσεων εξουσίας της παγκοσμιοποίησης. Αποδέχτηκαν τό μη ιστορικό κεντρικό δόγμα του νεοφιλελευθρισμού υποστηρίζοντας ότι οι ταυτότητες δέν δημιουργήθηκαν ως κοινωνικές σχέσεις αλλά μάλλον προέκυψαν από την ανταλλαγή λόγων και ιδεών μεταξύ των ανθρώπων που κατέχουν διαφορετικά πόστα στην ιεραρχία της εξουσίας. Οι εισηγητές του μεταμοντερνισμού υπερέτονισαν τις πολιτισμικές διαφορές εις βάρος των υφιστάμενων δομικών και πολιτισμικών ομοιοτήτων. Ταντοχρόνως αποδέχτηκαν άκριτα την ιδέα ότι ο κόσμος έβαινε προς μία όμογενοποίηση εξ αιτίας της παγκόσμιας εξάπλωσης του δυτικού τρόπου ζωής ως απόρροια των ηλεκτρονικών υπολογιστών και των τηλεπικοινωνιών, της παγκόσμιας αγοράς, στην όποία οι κοινωνικές σχέσεις και οι ταυτότητες λησμονιούνται, και εξ αιτίας της αυξανόμενης μετακίνησης των λαών, οι όποιοι κινούνται από μία χώρα σε άλλη κομίζοντας μαζί τους κομμάτια του οικείου πολιτισμού τους.¹⁰»

'Αξιολογώντας έτσι την ταραγμένη πραγματικότητα της μετά τό Βιετνάμ έποχής, η άμερικανική 'Ανθρωπολογία, ως Μεταμοντέρνα¹¹ 'Ανθρωπολογία προώθη-

10. Th. Patterson, ό.π., σ. 155.

11. Δέν είναι χωρίς νόημα τό γεγονός ότι η μεταμοντέρνα αντίληψη: «παρουσιάζεται κατ' αρχάς ως απάντηση στις αλλαγές που έχουν επέλθει στον κόσμο. Στά 1985 και '86, τό Γουάτεργκεϊτ, ο πόλεμος του Βιετνάμ, η πετρελαϊκή κρίση, αναφέρονται συχνά προκειμένου να εξηγηθεί η αλλαγή κλίματος, η απώλεια αισιοδοξίας που είχε σημάδεψει τή δεκαετία του '60. Οι George Marcus και Michael Fischer επικαλούνται διάφορα στοιχεία που εξηγούν την έξασθένηση της παγκόσμιας δύναμης και επιρροής των ΗΠΑ. "Όλα αυτά παρουσιάζονται ως ικανά να δημιουργήσουν άμφιβολίες για τή δυνατότητα των συνολικών συστημάτων έρμηνείας, να θέτουν τις όρθές ερωτήσεις και να διευθετούν την ποικιλία των απαντήσεων». Marc Augé, *Για μία 'Ανθρωπολογία των Σύγχρονων Κόσμων*, (μετ. Δ. Σαραφίδου), 'Αλεξάνδρεια, 'Αθήνα 1994, σ. 60.

σε και δοκίμασε όμολογημένα ή άνομολόγητα, και πολλές φορές με πειστική εϋστροφία, τήν άντοχή τής πνευματικής παρακαταθήκης του Φράνς Μπόας (Franz Boas).

Η προσωπικότητα του γερμανο-εβραϊκής καταγωγής έθνολόγου υπήρξε καθοριστική¹² για τή άμερικανική Άνθρωπολογία του 20ου αιώνα. Πράγματι, όταν τό 1887 ο Φράνς Μπόας –παρακινημένος και από τό κλίμα του άνερχόμενου γερμανικού άντισημιτισμού– άποφασίζει να έγκατασταθεί στην Άμερική, στην υπερπόντια χώρα τό πρόβλημα δέν ήταν τόσο ο δεδηλωμένος, οϋτως ή άλλως άντισημιτισμός, όσο ένας γενικευμένος και καθολικός ρατσισμός. Μέ έφόδια άφενός τήν έλευθεροφροσύνη τής οικογενειακής καταγωγής και άνατροφής του, ή όποία του ένέπνευσε τόν συνεπή άντιρατσισμό του και άφετέρου τίς άντιδαρβινικές και άντιεξελικτικές άρχές τής γερμανικής Έθνολογίας –τόσο χρήσιμες και τότε και τώρα στην άμερικανική κοινωνία– ο Μπόας συνέβαλε σημαντικά στη θεσμική κατοχύρωση τής άμερικανικής Άνθρωπολογίας. Τό μέγεθος τής συμβολής του στην περαιτέρω ανάπτυξη αυτής τής έπιστήμης μετράται τόσο από τό έπιστημονικό κύρος τής Σχολής και τών μαθητών του [Μάργκαρε Μήντ, Ρούθ Μπένεκτιτ κ.λπ.] όσο και από τό γεγονός ότι οι θεωρητικές και μεθοδολογικές προτάσεις του –πάντοτε στην ύπηρεσία μιάς άντι-δαρβινικής, άντι-νομοθετικής και άποδομητικής άντίληψης τών φαινομένων– βρήκαν πρόσφορο έδαφος για μιά διαρκή χρήση και επανάχρηση.

Μερικές από τίς βασικές θέσεις τής πνευματικής παρακαταθήκης του Μπόας, άναγνωρίζονται, περισσότερο ή λιγότερο άποσιωποποιημένες ή προωθημένες, στο σκεπτικό τής μεταμοντέρνας Άνθρωπολογίας.

Κεντρικό έννοιολογικό πυρήνα τής θεωρητικής παράδοσης του Μπόας συνιστά ή έννοια του πολιτισμού, ή έννοια Kultur ή καλύτερα *Kulturbrille*, όπως μετέφερε τόν όρο ο Μπόας στην νέα του πατρίδα ή *Lens* και *cultural eyeglass*,¹³ όπως τόν απέδωσαν νεότεροι άνθρωπολόγοι. Ο Μπόας έχοντας πίσω του τήν παράδοση τής θεολογικής σκέψης του Γιόχαν Χέρντερ¹⁴ άντιλαμβάνεται τόν πολιτισμό διαμέσου τής έννοιας τής *κοινότητας*¹⁵, [community], άντίληψη πού βρίσκειται σέ άντίθεση με τήν άντίληψη του πολιτισμού διαμέσου τής έννοιας *κοινωνία/κοινωνικό*.¹⁶ Πρόκειται για τήν παλαιά και βαθιά άντιπαράθεση πού διχάζει τήν άνθρωπολογική έρευνα για τήν όποία έγινε άναφορά πιο μπροστά. Οι καταβολές λοιπόν τής έννοιας Kultur πηγαινουν πίσω, στην γερμανική διάνοηση του 18ου αιώνα και ιδιαίτερα συνδέονται με τή ρομαντική άντίληψη ότι τελικά ο λαός ως

«Volk θά δώσει ζωή στην έννοια του έθνους, και διαμέσου του έθνους στο κράτος ένω θά χρειαστεί άκόμη να οργανωθεί μιά έθνική παιδεία, πού θά είναι ο καρπός τής δικής του πνευματικής παράδοσης».¹⁷

Έχουμε με άλλα λόγια τήν άναγωγή του λαού σέ

μιά πρωταρχική έννοια πολιτισμού, χωρίς καμιά άναφορά στους άλλους καθοριστικούς παράγοντες αυτού του πολιτισμού, δηλαδή στους οικονομικούς και κοινωνικούς όρους τής ζωής τών λαϊκών στρωμάτων. Ένω ή διατύπωση του Χέρντερ «στην ιδέα τής άτομικότητας ενός λαού, όποιουδήποτε λαού, άνάγεται τό έθνικό πνεϋμα, καθεαυτό» έθετε σέ όντολογική βάση τό πρόβλημα τής *πολιτισμικής όλότητας*, τών μερών πού τή συναποτελούν και τόν ρόλο τους στην λειτουργία και τήν άναπαραγωγή αυτής τής *έξατομικευμένης πολιτισμικής όλότητας*. Μιά διατύπωση πού άπηχεί τή νεοκαντιανή άντίληψη σύμφωνα με τήν όποία «πολιτισμός είναι μιά σχετικά αυτόνομη όλότητα με άλλολοξερατώμενα μέρη», δηλαδή κάτι άνάλογο με τήν άντίληψη του λαού ως βιολογικού οργανισμού.¹⁸

12. Βλ. γενικά στο Stocking George W., Jr., *Race, Culture, and Evolution: Essays in the History of Anthropology*. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1968 [άνατ. 1982].

13. Από τήν R. Benedict και τή Yosh Ota άντίστοιχα. Βλ. Yoshinobu Ota, «Culture and Anthropology in Ethnographic Modernity» στο Richard G. Fox and Barbara J. King, *Anthropology beyond Culture*, «Berg», Oxford I.P., 2002, σ. 65.

14. Ο Herder διέκρινε για πρώτη φορά τόν πολιτισμό (civilization) από τήν *κουλτούρα* (culture). Ο πολιτισμός, κατά τήν άποψη του: «ήταν μηχανικός και συναρτημένος με τό κράτος. Έξάλειψε τήν γνώση του λαού, τά κοινά πρότυπα σκέψης και τούς τρόπους κατανόησης τής ζωής. Δηλαδή ο πολιτισμός (civilization) κατέστρεφε τόν άυθορητισμό και τήν αυθεντικότητα πού ήταν ριζωμένα στις σκέψεις και στην γλώσσα του λαού (culture) πού ζούσε σέ άπομακρυσμένες και άδιαστρωμάτωτες κοινότητες», Th. Patterson, ό.π., σ. 46. Άντίθετα, και σχεδόν ένα αιώνα άργότερα ο Ed. B. Tylor, στον διάσημο όρισμό του με τόν όποιο αρχίζει τό βιβλίο του *Primitive Culture* ή έννοια του πολιτισμού είναι ενιαία: Culture or civilization. Βλ. Edward B. Tylor, *Primitive Culture*, «J Murray» London 1871.

15. Πίσω από τήν κοινοτική άντίληψη του πολιτισμού, λανθάνει ή άντίληψη του λαού ως δυναμική όλότητα πού συμπεριλαμβάνει: «όλόκληρο τόν λαό... ως ένα οργανισμό, όπου με ίσα δικαιώματα, συναντώνται όλες οι τάξεις και ως εκ τούτου όλοι οι πολιτισμοί. Ένα λαό ικανό να νοθεύσει τήν ίδια τήν έθνική συνείδηση, στο βαθμό πού σέ αυτόν συντηρούνται, άγνές και άνέπαφες, οι μορφές του πνεύματος δημιουργού πού τόν κυριαρχούν: ο Λαός, φυτόριο συντηρητικών δυνάμεων, θά κληθεί να αναλάβει μιά λειτουργία έξεχόντως επαναστατική». [Giuseppe Cocchiara, *Storia del Folklore in Europa*, «Boringhieri», 1971, 242-243]

16. Βλ. Τό κείμενο του Antre Cingrich με τό όποιο συμμετέχει στην συζήτηση του περιοδικού *Current Anthropology* 40(1999), σ. 18 για τό άρθρο του Ch. Brumann «Writing for Culture. Why a Successful Concept Should not be Discarded» πού δημοσιεύεται στο ίδιο τόμο.

17. Cocchiara, ό.π., σ. 242-243.

Γιά τόν Μπόας τό βάρος έναποτίθεται στόν πολιτισμό ως συμβολική αναπαράσταση τοῦ κόσμου καί τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων μέ αὐτόν· τό οποιοδήποτε νόημα ἀποδίδεται στίς μορφές μέ τίς ὁποῖες ἐκφράζεται ὁ πολιτισμός –μέ κυρίαρχη μορφή τό γλωσσικό σύστημα ἐπικοινωνίας στή γραπτή του ἐκδοχή– καί αὐτό τό νόημα δέν μπορεῖ νά εἶναι ἐνιαῖο ἀλλά σχετικό, ἀφοῦ ἡ ἀντικειμενική πραγματικότητα προσλαμβάνεται διαφορετικά ἀπό τά κοινωνικά ὑποκείμενα. Ἐδῶ ἐγκτεται ὁ πολιτισμικός σχετικισμός τοῦ Μπόας, μιά ἀπό τίς ἀνθεκτικότερες θεωρητικές ἀρχές του, ἡ ὁποία ἐνέπνευσε καί στήριξε διάδοχες θεωρήσεις ὅπως τή Συμβολική καί τή Μεταμοντέρνα Άνθρωπολογία. Ὁ ἴδιος, θέλοντας νά συλλάβει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο οἱ ὑποκειμενικές νοητικές λειτουργίες ἀντιλαμβάνονται τόν ἐξωτερικό κόσμο καί γενικά νά συλλάβει τίς σχέσεις πού συνδέουν τόν ὑποκειμενικό μέ τόν ἀντικειμενικό κόσμο ἐστρεψε τό ἐνδιαφέρον του «πίσω ἀπό τά φαινόμενα», καί ἐκεῖ

«προσπάθησε νά συλλάβει “τό πνεῦμα τοῦ λαοῦ”, τόν πολιτισμό του. – Τά βασικά στοιχεῖα πού συνιστοῦν τόν χαρακτήρα τῶν ὑποκειμένων του καί δίνουν νόημα στή ζωή τους, στοιχεῖα πού τροποποιῦνται ἀπό τή γεωγραφία καί τήν ἱστορία, πού ἐνσωματώνουν ξένα ὑλικά, καί πού μεταβιβάζονται ἀπό τή μιά γενιά στήν ἄλλη».¹⁹

Γιά τόν Μπόας ἡ μυθολογία ἐκφράζει τό *συνολικό νόημα τοῦ κόσμου, τήν ἀτομικότητα καί τό δημιουργικό πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων*. Στό θεωρητικό ἐποικοδόμημα τοῦ Μπόα ἀναγνωρίζεται, ἄλλοτε ἐντονότερα καί ἄλλοτε ἀσθενέστερα, τό θεωρητικό ἀντίδοτο τῆς ἐξελικτικῆς καί τῆς δαρβινικῆς θεωρίας δηλαδή ἡ Θεωρία τῆς Διάδοσης ἢ Διασποράς καί οἱ ἐπί μέρους μεθοδολογικές καί θεωρητικές ἀρχές της [ἀνάμεσά τους: ἡ Μονογένεση τῶν πολιτισμικῶν φαινομένων, ἡ θεωρία τῶν κύκλων τοῦ πολιτισμοῦ (cultural area), ἡ κειμενική ἀντίληψη τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας κ.λπ.]

Αὐτές τίς ἀρχές ὁ Boas τίς ὑποστήριξε μέ τήν ἐξαντλητική ἐπιτόπια ἐρευνα ἐνῶ μέ τήν ἐννοια τοῦ *μερικοῦ*²⁰ ὑπερασπίστηκε κάθε προσπάθεια γενίκευσης καί ἀναζήτησης σταθερῶν, δομικῶν σχέσεων. Ἐξάλλου, τά εὐάλωτα σημεῖα τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας, κυρίως ἡ ἐννοια τῆς ὑποχρεωτικῆς-γραμμικῆς ἐξέλιξης, καί ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ δυτικός πολιτισμός τῆς ἐποχῆς πού διατυπώθηκε αὐτή ἡ θεωρία, ἦταν ἀπό κάθε ἀποψη (τεχνολογική, ἐπιστημονική, θεσμική κ.λπ.), πύ *ἐξελιγμένος* καί ὡς ἐκ τούτου *ἀνώτερος* ἀπό τούς *ἰθαγενεῖς* καί τούς ἄλλους πολιτισμούς, ἔδωσαν ἐπιχειρήματα γιά ἰδεολογική χρήση καί κατάχρηση. Ἔτσι ἀπό τό ἕνα μέρος ὁμόδοξοι ἐξελικτιστές, ἐπηρεασμένοι καί ἀπό τόν κοινωνικό δαρβινισμό τοῦ Χέρμπερτ Σπένσερ, καί μάλιστα «ἀπό τήν ἀπλοϊκή ἐκδοχή πού ἦταν τότε δημοφιλῆς στήν Ἀμερική»²¹ ἔφτασαν στό σημεῖο, μέσα στό ἐνδημικό ρατσιστικό κλίμα τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας, νά ὑποστηρίξουν ἀκραῖες θέσεις φυλετικῶν συσχετισμῶν καί πολιτισμικῶν ἀξιολογήσεων καί ἱεραρχ

χίσεων. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, τά ἀντίπαλα ἐπιστημονικά μέτωπα ἐπέλεξαν νά συστρατευθοῦν μέ τά ζητούμενα τῶν πολιτικῶν καί οικονομικῶν ἐξουσιῶν, προτείνοντας θεωρητικά ἀντίδοτα καί ἠθικά ἄλλοθι στήν ἄσκηση τῆς πύ *αὐταρχικῆς πολιτικῆς*: τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου καί τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν ὑπανάπτυκτων καί ἐξηρημένων πληθυσμῶν τοῦ κόσμου.

Με αὐτή λοιπόν τήν παράδοση συνδέεται ἀφενός ἡ ἀντίληψη τοῦ λαοῦ ὡς ὄργανική ὁλότητα μέ ἀλληλοεξαρτώμενα μέρη, καί ἀφετέρου ἡ ἀποκομμένη ἀπό τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα ἀντίληψη τοῦ πολιτισμοῦ, ἀφοῦ τό νόημα έναποτίθεται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο γίνεται ἀντιληπτή ἡ πραγματικότητα.²² Ὅλες αὐτές οἱ ἰδέες ἔχουν ἕνα κοινό παρονομαστή: τήν ἀντίληψη ὅτι ὄλων τῶν εἰδῶν οἱ πολιτισμικές μορφές καί παραδόσεις διακρίνονται ὡς αὐτόνομες ὄντολογικές κατηγορίες, καί ὅτι οἱ τροποποιήσεις πού διαπιστώνονται στά ἐπί μέρους στοιχεῖα τους ὀφείλονται, κατά κύριο λόγο, σέ ἐξωτερικούς παράγοντες, μέ κυρίαρχο τόν γεωγραφικό, πού σημαίνει ἀλληλοεπιδράσεις κατά τήν οποιαδήποτε *μετακίνηση* τῶν ἐπιμέρους πολιτισμικῶν γεγονότων. Μέ ἄλλα λόγια ἔχουν ὡς βάση τή θεωρία τοῦ πολιτισμοῦ σχετικισμοῦ καί τή μέθοδο τοῦ πολιτισμικοῦ ἐπιμερισμοῦ.

Μέ βάση αὐτές τίς παραμέτρους, ἡ ἐννοια τοῦ πολιτισμοῦ ἐπιβλήθηκε στή νέα της ἐπιστημονική πατρίδα, ὡς κυρίαρχο ἐννοιολογικό καί ἐρμηνευτικό ἐργαλεῖο. Ἡ ἐννοια τοῦ πολιτισμοῦ ὡς Culture διέπρεψε καί ἐξακολουθεῖ νά διαπρέπει στήν ἀμερικανική –καί ὄχι μόνο– Άνθρωπολογία, διαμορφώνοντας μάλιστα καί δύο ἀντίπαλες κατευθύνσεις: τόν πολιτισμικό ὑλισμό (Cultural Materialism) καί τή Συμβολική Άνθρωπολογία (Symbolic Anthropology).

Ὡστόσο, ὅπως εὐλόγα ἐπισημαίνει ὁ Μισέλ Τρουγιό (Michel-Rolph Trouillot), ὑπάρχει καί τό τίμημα:

«Ὅ,τι καθιστᾷ τόν μπασαϊκό καί μετα-μπασαϊκό πολιτισμό ἰδιάζοντα καί ἀναγκαῖο εἶναι τό ἀμερικανικό βλέμμα πρὸς τό σκοῦρο δέρμα –τό κεντρικό σημεῖο τῆς ἀμερικανικῆς ρατσιστικῆς συνείδησης– πού δικαιώνει τή λειτουργία τοῦ πολιτισμοῦ ὡς θυροφύλακα. Δυστυχῶς, ἡ ἀκαδημαϊκή καριέρα τοῦ πολιτισμοῦ ἰσχυροποίησε ἐκ νέου τά

18. Th. Patterson, ὀ.π., σ. 46.

19. Th. Patterson, ὀ.π., σ. 46.

20. Βλ. καί Ἀλκη-Κυριακίδου – Νέστορος, Ἡ θεωρία τῆς ἑλληνικῆς Λαογραφίας, «Ἐταιρεία Σπουδῶν», Ἀθήνα 1978, σ. 116.

21. Th. Patterson, ὀ.π., σ. 44.

22. Καί ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Clif. Geertz: «ὅταν γράφει “πολιτισμός”» ἐννοεῖ «τή “λέξη”, (moi) ὄχι τό “πράγμα” (chose) –δέν ὑπάρχει πρᾶγμα». Βλ. Christopher M. Hann, «All Kulturvölker Now? Social Anthropological reflections on the German-American Tradition» στό R.G.Fox and B. J. King, *Anthropology Beyond Culture*, ὀ.π., σ. 263.

προτερήματα τοῦ θυροφύλακα πού κατέστησαν δυνατὴ καὶ ἀναγκαῖα τὴν ἀποδοχὴ του. Προβεβλημένος ὡς ἄρνηση τοῦ ρατσισμού, ὁ πολιτισμὸς κατέστη ἄρνηση τῆς τάξης καὶ τῆς ἱστορίας. Προβεβλημένος ὡς ἀσπίδα ἐναντίον ὀρισμένων διακηρύξεων τῆς ρατσιστικῆς ἐξουσίας, ὁ πολιτισμὸς, τελικῶς, περιφρούρησε τὴν Ἀνθρωπολογία ἀπὸ ἐννοιολογικὲς κατηγορίες καὶ ἐπιστημονικὰ ἐργαλεῖα πού μιλοῦσαν γιὰ ἀνισότητα καὶ ἐξουσία. Ὁ πολιτισμὸς ἐγίνε ὅ,τι δέν ἦταν ἡ τάξη, ὅ,τι ἀπέφυγε ἡ ἐξουσία καὶ μποροῦσε νὰ ἀρνηθεῖ ἡ Ἱστορία... Ὁ «πολιτισμὸς» ἦταν μέρος τοῦ τμήματος πού πλήρωσε ἡ Κοινωνικὴ καὶ Πολιτισμικὴ Ἀνθρωπολογία γιὰ νὰ κερδίσει μιὰ νόμιμη πρόσβαση στὴ βόρειο-αμερικάνικη ἀκαδημαϊκὴ ζωή».²³

Ἔτσι ἡ ἐννοια *Kulturbrille*, ἐμελλε νὰ ἔχει μιὰ λαμπρὴ σταδιοδρομία, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ Ἀνθρωπολογία τὴν χειρίστηκε ὡς προπέτασμα ἐπιστημονικῆς ἀνιδιοτέλειας καὶ νομιμοποίησης τῆς ἀκαδημαϊκῆς τῆς καταξίωσης. Καὶ ἀκριβῶς οἱ ἐπιλογές πού τῆς ἐξασφά-

λισαν τὴν ἀκαδημαϊκὴ τῆς ἐπιβίωση, καὶ κυρίως ἡ ἀποδομητικὴ ἀντίληψη τῶν πολιτισμικῶν φαινομένων, ἐπέδειξαν μιὰ ἀξιοθαύμαστη ἀντοχὴ καὶ προσαρμοστικότητα. Ἡ μεταμοντέρνα ἀνθρωπολογικὴ λογικὴ δέν εἶχε παρά νὰ ἀνασύρει μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τίς ἀρχές γιὰ νὰ ὑπερασπίσει μὲ νέα ἐπιχειρήματα τὸν πολιτισμὸ ὄχι ἀπλῶς ὡς κείμενο, ἀλλὰ ὡς ἐθνογραφικὸ κείμενο, περιφρουρώντας ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴν Ἀνθρωπολογία ἀπὸ «ἐννοιολογικὲς κατηγορίες καὶ ἐπιστημονικὰ ἐργαλεῖα πού μιλοῦν γιὰ ἀνισότητα καὶ ἐξουσία» καὶ ὀδηγώντας στὰ ἄκρα τὴν ἀντίληψη τοῦ πολιτισμοῦ ὡς μιὰ «ὀριοθετημένη ὁλότητα, ἀνάλογη μὲ ἕνα ἀναπτυσσόμενο ὄργανισμὸ».²⁴

23. M.-R. Trouillot, «Adieu Culture: A New Duty Arises», σὸ ἴδιο, σ. 41- κλπ.

24. Christopher Hann, ὁ.π. σ. 260.

Ἡ πολιτισμική αὐτονομία τοῦ ἔθνογραφικοῦ κειμένου

Ἀπό αὐτή λοιπόν τήν παράδοση, ἡ Μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία ἀξιοποίησε στό ἔπακρο τήν ἐνιαία, χωρίς κοινωνικούς διαχωρισμούς, ἀντίληψη τοῦ πολιτισμοῦ [ἀνώτερος-κατώτερος, γραπτός-προφορικός, κυρίαρχος-κυριαρχούμενος] καί ιδιαίτερα τό ἀδιαμφισβήτητο πλεονέκτημα τοῦ λεγόμενου ἀνώτερου πολιτισμοῦ, δηλαδή τήν *τεχνική τῆς γραφῆς*. Τό κείμενο, ὡς πρωτοβάθμια καταγραφή τῆς προφορικῆς παράδοσης καί ὡς ἐρμηνευτική περιγραφή τῶν «κατά παράδοσιν πράξεων καί ἐνεργειῶν», ἀλλά κυρίως ὡς τελική μορφή τοῦ ἔθνογραφικοῦ κειμένου ἐγινε ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ θεωρητικοῦ τῆς οἰκοδομήματος. Ἐξάλλου τό γραπτό κείμενο συνιστᾷ ἓνα *πρωτοκείμενο* μέ συγκεκριμένο συγγραφέα, στήν προκειμένη περίπτωση τόν ἔθνογράφο. Συνιστᾷ ἐπίσης μιά ἀναμφισβήτητη μοναδικότητα, πού τοῦ ἐξασφαλίζει αὐτοδίκαια μιά θέση δίπλα στά ἄλλα γραπτά κείμενα, μέ τά ὁποῖα τό συνδέουν οἱ κανόνες τοῦ γραπτοῦ λόγου. Στήν προκειμένη μάλιστα περίπτωση, ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση ἀποδίδει στό ἔθνογραφικό κείμενο σχεδόν *μαγικές* ιδιότητες:

«Ξαφνικά τά πολιτισμικά δεδομένα παύουν νά κινούνται ὁμαλά ἀπό τήν προφορική ἐκφώνηση πρὸς στήν περιγραφική καταγραφή. Τώρα τά δεδομένα κινούνται ἀπό κείμενο σέ κείμενο, ἡ ἔγγραφη καθίσταται μεταγραφή. Καί οἱ δύο συντελεστές, ἐρευνητής καί ἔθνογραφοῦμενος, εἶναι ταυτόχρονα ἀναγνώστες καί συν-γραφεῖς μιάς πολιτισμικῆς δημιουργίας».²⁵

Καί στήν περίπτωση λοιπόν τοῦ ἔθνογραφικοῦ κειμένου ἡ παράδοση τοῦ Μπόας ὑπῆρξε καθοριστική. Ὁ Boas, ὅπως γνωρίζουμε εἶχε δώσει ἀπόλυτο μεθοδολογικό κύρος στήν ἐπιτόπια ἔρευνα, ἀφενός γιατί ὑπερασπιζόταν τήν ἀποψη ὅτι δέν ὑπάρχει ἀνάγκη γενικεύσεων ἀφοῦ τά ὅποια συμπεράσματα θά προκύψουν ἀπό τά ἴδια τά δεδομένα καί ἀφετέρου γιατί μέσα στό κλίμα τῆς γενικῆς ἀντιεξελικτικῆς πολιτικῆς καί τῆς στροφῆς τῆς ἐρευνας ἀπό τή διαχρονική [Ἐξελικτισμός] στή συγχρονική διάσταση [Λειτουργισμός, κ.λπ.] ἀπέδωσε μεγάλο βάρος στήν «τεκμηριωτική Λειτουργία τοῦ κειμένου» καί μάλιστα στήν ἐν δυνάμει χρήση του ἀπό τήν μελλοντική ἔρευνα. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι: «Τό μέλλον θά χρειάζεται νέες ὀπτικές γωνίες καί γι' αὐτές τά κείμενα καί τά πλήρη κείμενα θά εἶναι χρήσιμα».²⁶

Ἔτσι, καλλιεργώντας τό *ἔθνο-γλωσσολογικό μοντέλο τοῦ κειμένου*, δηλαδή τήν ἐξαντλητική καί ὅσο τό δυνατόν πληρέστερη *γραφική ἀναπαράσταση* τοῦ ἔθνογραφικοῦ ὑλικοῦ, ὁ Μπόας ἄφησε στούς μαθητές του μιά γερῆ ἐπιστημονική παρακαταθήκη, τή δυναμική τῆς ὁποίας οἱ ἄμεσοι ἢ καί πιό ἀπόμακροι συνεχιστές του προώθησαν καί ἀνέπτυξαν πρὸς πολλές κατευθύνσεις, ἄλλοτε ὁμόλογες καί ἄλλοτε ἀποκλίνουσες. Ὁ

Μπρονισλάβ Μαλινόφσκι λ.χ. ἀφορμώμενος ἀπό ἀνάλογες μεθοδολογικές προκειμένες [ἐπιτόπια καί συγχρονική ἔρευνα, ἔθνο-γλωσσολογικό μοντέλο καταγραφῆς, ἐνιαία ἀντίληψη τοῦ κοινωνικοῦ σώματος] ὀδηγήθηκε στή θεωρία τοῦ Λειτουργισμοῦ, ἀποκαλύπτοντας –ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὁμολογημένες ἀδυναμίες τῆς ἐρμηνευτικῆς του πρότασης– τόν λανθάνοντα ἰστό τῶν *σχέσεων* ἀνάμεσα στήν οἰκονομική καί κοινωνική πραγματικότητα καί τά κοινωνικά ὑποκείμενα.²⁷ Ὁ Λειτουργισμός δηλαδή –καί τά διάδοχα θεωρητικά σχήματα –Δομο-λειτουργισμός καί Δομισμός– ξαναέφεραν στήν ἐπιφάνεια τό θέμα τῶν κανόνων πού συνδέουν καί ἐπηρεάζουν σέ συγχρονικό ἐπίπεδο, τίς κοινωνικές καί τίς πολιτισμικές συμπεριφορές, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐξελικτική θεωρία, ἡ ὁποία ἀναζήτησε τούς κανόνες τῶν μεταβολῶν καί τῶν διαφορῶν στή χρονική ἀλληλουχία τῶν φαινομένων, δηλαδή διαχρονικά. Στήν προκειμένη περίπτωση δηλαδή, καί οἱ δύο θεωρήσεις δούλεψαν –παρά τήν κοινή βάση ἐκκίνησης– πρὸς τήν ἀντίθετη κατεύθυνση ἀπό ἐκείνη τῆς *ἀποδομητικῆς* ἀντίληψης μέ τήν ὁποία ἀντιμετώπιζε τήν ἔθνογραφική ἔρευνα ἡ ἀντι-ἐξελικτική καί ἀντι-νομοθετική παρακαταθήκη τοῦ Μπόας.

Ἀπό τό ἄλλο μέρος καί πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση, δηλαδή τήν ἀποδομητική, ἡ Συμβολική Ἀνθρωπολογία ἐξαιρετικά δραστήρια τάση μέ πολλές ἐσωτερικές ἀποχρώσεις, πού ἄνθισε στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70, εἶχε ὡς σημεῖο ἐκκίνησης:

«τὴν ἀποδοχή μιάς προοπτικῆς πού ξεχώριζε τόν πολιτισμό ἀπό τήν κοινωνία, τόν ἀντιμετώπιζε στενά, ὡς ἓνα σύστημα συμβόλων καί σημασιῶν καί ἐπέτρεπε τή μελέτη του ὡς ἓναν αὐτόνομο τομέα», καθώς «στηριζόταν στήν πεποίθηση ὅτι ὁ πολιτισμός –σύστημα συμβόλων καί σημασιῶν πού ἐπαιξε ἓνα ρόλο στή διαμόρφωση τῆς φορτικῆς με σημασία δραστηριότητας τῶν ἀνθρώπων– δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ κανένα ἄλλο σύστημα».²⁸

Ἀκριβῶς πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση, δηλαδή πρὸς τήν πλήρη ἀποδέσμευση τοῦ ἔθνογραφικοῦ ὑλικοῦ ἀπό τήν κοινωνική πραγματικότητα στοχεύει καί ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση.²⁹

25. J. Clifford «On Ethnographic Allegory» στό James Clifford and George E. Marcus *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, California 1986, σ. 116.

26. Elizabeth C. Fine, *The Folklore Text. From Performance to print*. Indiana University Press, 1984 σ. 22.

27. Βλ. Elizabeth C. Fine, ὁ.π., σ. 26-27.

28. Th. Patterson, ὁ.π., σ. 138

29. Κριτική ἀναφορά στή γενεαλογική σχέση τοῦ ἔργου τοῦ Geertz μέ τή μεταμοντέρνα θεώρηση βλ. Paul Rabinow, «Representations Are Social facts: Modernity and Post-Modernity in Anthropology» στό J. Clifford καί G. Marcus, ὁ.π. σ. 242 κ.ε. Βλ. ἐπίσης καί τήν προβληματική τοῦ Geertz

Τό ἐθνογραφικό κείμενο ὡς πλασματική δημιουργία

Ἡ Μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία, ἐνταγμένη πάντοτε στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς Συμβολικῆς Ἀνθρωπολογίας, καὶ εὐνοημένη ἀπὸ τὴν πολιτική τῆς ἀποδόμησης καὶ τῆς ἀποσύνθεσης τῶν δεδομένων κοινωνικῶν σχηματισμῶν στὴν ὁποία ἐπιδίδεται τόσο δραστήρια ὁ οικονομικός ἰμπεριαλισμός τοῦ ὄψιμου καπιταλισμοῦ, προχώρησε πρὸ πέρα: ἀπέδωσε στὸ ἐθνογραφικό κείμενο ἀπόλυτη αὐτονομία καὶ αὐτοτέλεια, ἀναγνωρίζοντας σὲ αὐτὸ ἓνα νέο εἶδος λόγου, αὐτὸ τῆς *Ἐθνογραφίας* (*Ethnography*). Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴ μεταμοντέρνα θεώρηση «μιά περιθωριακὴ ἢ λανθάνουσα διάσταση, ἢ συγγραφή, ἀναδείχθηκε ὡς κεντρικὸ σημεῖο σὲ αὐτὸ πού οἱ ἀνθρωπολόγοι διεκπεραίωναν τόσο κατὰ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα ὅσο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα»,³⁰ μὲ συνέπεια τὸ ἐθνογραφικό κείμενο, δηλαδή ἡ Ἐθνογραφία νά: «τοποθετεῖται ἐνεργῶς μεταξὺ τῶν δυναμικῶν σημασιολογικῶν συστημάτων».³¹ Ὅμως αὐτὸ δὲν ἦταν ἀρκετό. Ἡ εἰδολογικὴ αὐτονόμηση τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου ἀπαιτοῦσε νά τοῦ ἀποδοθοῦν χαρακτηριστικὰ ἐνός ἄλλου εἶδους τοῦ λόγου, αὐτοῦ τοῦ λογοτεχνικοῦ³² κειμένου, νά προβληθεῖ δηλαδή ἡ αἰσθητικὴ του αὐτονομία. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ Ἐθνογραφία ὄφειλε νά ἀνταγωνιστεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς ταυτότητα, νά τὴν ὑπερβεῖ καὶ νά ἐπιβληθεῖ ὡς λογοτεχνικὸ κείμενο, ὡς *fiction*.

Ἔτσι τὸ αἴτημα ἐπιστημονικῆς ἔρευνας γιὰ τὴν (ὁποιαδήποτε καὶ φυσικὰ πάντοτε *ὑπὸ αἵρεσιν*) ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια ἀποδυναμώνεται καὶ εἰσάγεται τὸ ἐνδεχόμενο τῶν *αἰσθητικῶν ἐπινοήσεων* στὸ βαθμὸ πού οἱ *ἐθνογραφικὲς ἀλήθειες εἶναι ἐγγενῶς μερικὲς καὶ ἀνολοκλήρωτες*. Ἡ

«Μετα-μοντέρνα Ἐθνογραφία εἶναι ἓνα μέσον διαμεσολάβησης πού προκαλεῖ ρήξη μὲ τὸ κοινὸ αἶσθημα τοῦ κόσμου καὶ ἀνακαλεῖ τὴν αἰσθητικὴ ὀλοκλήρωση, τῆς ὁποίας τὰ εὐεργετικά ἀποτελέσματα δοκιμάζονται στὴν ἀνασύσταση αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ αἰσθήματος τοῦ κόσμου».³³ Γιατί σύμφωνα πάλι μὲ τὸν ἴδιο μελετητὴ: «ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη τῶρα εἶναι ἓνας πεπαλαιωμένος τρόπος αὐτοσυνείδησης πού ἐπιδιώκει ἀκόμη γιὰ λίγο σὲ μιά ὑποβιβασμένη μορφή χωρὶς τὰ ἐθνογραφικὰ συμφραζόμενα πού τὴ δημιούργησαν καὶ τὴν στήριξαν».³⁴

Γύρω λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἰδέα ἐνός ἀνοιχτοῦ καὶ ἀτελοῦς [imperfect] «ὑπερ-κειμένου», ἡ Μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία ἀνέπτυξε μιά σειρά ἀπὸ ἐπιχειρήματα μὲ τὰ ὁποῖα ὑπερασπίστηκε τὴ λογοτεχνικὴ ὑπερ-γλώσσα τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου, ἀφοῦ

«τελικά ἡ ἐπιστήμη ἀπέτυχε νά διευθετήσῃ τίς ἀνταγωνιστικὲς ἀξιώσεις τῆς ἀναπαράστασης καὶ τῆς ἐπικοινωνίας. Κάθε κίνηση νά προαγάγῃ τὴν ἀναπαράσταση ἀπειλοῦσε τὴν ἐπικοινωνία καὶ

κάθε συγκατάνευση στὴν ἐπικοινωνία ἔδινε τὸ στίγμα μιᾶς νέας ἀποτυχίας τῆς ἀναπαράστασης».³⁵

Ἔτσι τὰ θραύσματα τῆς ἐθνογραφικῆς ἔρευνας, αὐτὰ πού ἡ μνήμη τῶν ἐθνογραφούμενων ἀνασύρει ἀπὸ τὸ βιωμένο χρόνο τους καὶ προβάλλει στὸ παρὸν τῶν δύο συντελεστῶν τῆς ἐθνογραφικῆς ἔρευνας, ἀφήνουν στὸν συγγραφέα-ἀνθρωπολόγο μεγάλα περιθώρια γιὰ μιά κατὰ βούληση ἀποσιώπηση, προέκταση ἀναπλήρωσης καὶ συμπλήρωση τῶν κενῶν ὄχι μόνον τῆς ἀφήγησης, ἀλλὰ καὶ τῆς πραγματικότητας τὴν ὁποία ἐπιδιώκει νά ἐρμηνεύσει. Τοῦ χρησιμεύουν δηλαδή ὡς πρώτη ὕλη γιὰ περαιτέρω προσωπικὴ ἐπεξεργασία, ὅπως χρησιμεύει στὸ μυθιστοριογράφο ἢ σύγχρονη βιογραφικὴ (ἀλλὰ, λόγω *ἐγγραμματοσύνης* καὶ ἡ ἱστορικῆ) πραγματικότητας. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἀνθρωπολόγος ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τὴ θεωρητικὴ του συγκρότηση, καὶ χειραγωγώντας ὁ ἴδιος τὴ μνήμη τοῦ ἐθνογραφούμενου ἀντλεῖ τὴν πρώτη ὕλη γιὰ τὴν ἐθνογραφικὴ μυθοπλασία του. Ἔτσι τὸ *ἐκμαιεμένο* μὲ τὴν ἐθνογραφικὴ ἐργασία *βιογραφικὸ ὕλικό* καθίσταται προνομιακὸς τομέας τῆς μεταμοντέρνας πρακτικῆς.³⁶ Ὁ ἰθαγε-

γιὰ τὴ μεταμοντέρνα θεώρηση στὸ βιβλίο του: *Mondo Globale, mondi locali. Cultura e Politica alla fine del ventesimo secolo* [συλλογὴ κειμένων] «Il Mulino», Bologna 1999 ἰδιαίτερα τὸ κείμενο «Un Mondo i frammenti».

30. J. Clifford, «Introduction», ὅ.π. σ. 2.

31. J. Clifford, ὅ.π.

32. Ἡ διατύπωση τοῦ Marc Augé γιὰ τὴ μεταμοντέρνα ἀντίληψη τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου: «Θὰ παράγουμε ἓναν λόγο μοναδικό, γιὰ ἓναν πολιτισμὸ πού εἶναι ὁ ἴδιος μοναδικός» καὶ ἡ ἐκτίμησή του: «μὲ ἄλλα λόγια, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὑπάρχει μοναδικότητα ἢ ἀντιμετώπιση γίνεται αἰσθητικὴ. Καὶ μάλιστα ἡ αἰσθητικὴ ἀντιμετώπιση εἶναι ὁ μόνος τρόπος νά ἀναδυθοῦν αὐτὲς οἱ μοναδικότητες», ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντιδιαστολὴ αὐτῆς τῆς ἀντίληψης ἀπὸ τὴ συγγραφή ὡς συγγραφή, ὑποδεικνύει τὴν ἐκτροπὴ τῆς μεταμοντέρνας σκέψης ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ γραφή. Βλ. Marc Augé, *Γιὰ μιά Ἀνθρωπολογία τῶν σύγχρονων Κόσμων* (μετ. Δ. Σαραφίδου), «Ἀλεξάνδρεια», Ἀθήνα 1999, σ. 201 καὶ 63.

33. Stephen A. Tyler, «Post-Modern Ethnography: From Document of the Occult to Occult Document» στὸ Clifford καὶ G. Marcus, ὅ.π., σ. 134.

34. Stephen A. Tyler, ὅ.π., σ. 123.

35. Stephen A. Tyler, ὅ.π., σ. 123.

36. Πράγματι οἱ μὴ αὐτοπροαίρετες *βιογραφικὲς ἀφηγήσεις* πολιτικῶν προσφύγων καὶ ἐπαναπατρισεθέντων ἀπὸ τὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἐνωση κατὰ προτίμηση γυναικῶν, οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν λαθρομεταναστῶν καὶ μεταναστῶν πού φθάνουν καὶ στὴ χώρα μας διωγμένοι ἀπὸ τὴν πολλαπλῶς ἀποδομημένη πραγματικότητα τῶν κοινωνιῶν τους ἀποτελοῦν τὰ τελευταῖα χρόνια πρόσφορο, ἔδαφος γιὰ τὴν ἀσκηση ἐντόπιας ἀνθρωπολογικῆς ἔρευνας, παράγοντας *Ἐθνογραφίες*.

νής ἢ ὁ χωρικός ἀνταποκρίνεται σέ αὐτό τό κάλεσμα ἀπό τή μειονεκτική θέση τοῦ ἀναλφάβητου, ἐνῶ καταθέτοντας ὡς μαρτυρία μοναδικῆ καί ἀνεπανάληπτου λόγου τὰ συμβάντα τῆς δικῆς του ζωῆς, δέν κάνει τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά προσφέρει στόν ἐθνογράφο-συγγραφέα τήν πρώτη ὕλη γιά τήν περαιτέρω μυθολαστική ἐπεξεργασία. Ἀκριβῶς ὅπως στό πεδίο τῶν ὑλικῶν ἐφαρμογῶν, ἡ προηγμένη Δύση ἀξιοποιεῖ μέ τήν τεχνολογία τῆς τίς φυσικές πρῶτες ὕλες τῶν χωρῶν τῶν ἰδίων τῶν ἐθνογραφούμενων.

Ἀπό αὐτή λοιπόν τήν πολύ συγκεκριμένη καί πολυπλάτως καθορισμένη πραγματικότητα τῶν πολιτισμικῶν διαφορῶν γιά τή μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία «ἀναδύεται μιᾶ κατηγορία ἐθνογραφικῆς γραφῆς, ἡ αὐτο-στοχαστική “ἀφήγηση τῆς ἐπιτόπιας ἐρευνας”»³⁷ καί παράλληλα:

«Μέ τήν ἀφήγηση τῆς “ἐπιτόπιας ἐρευνας” ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς ἐμπειρικῆς ἀντικειμενικότητας διολισθαίνει πρὸς ἐκείνη τῆς αὐτοβιογραφίας καί τῆς εἰρωνικῆς αὐτο-παρουσίασης. Ὁ ἐθνογράφος, ἕνας χαρακτήρας τῆς [πλασματικῆς] ἀφήγησης, θρῖσκειται σέ πρῶτο πλάνο. Αὐτός ἢ αὐτή μποροῦν νά μιλήσουν γιά θέματα τὰ ὅποια πρὶν τὰ θεωροῦσαν “ἀσήμαντα”: ὅπως τῆ βία καί τήν ἐπιθυμία, τίς συγχύσεις, τίς ἐρίδες καί τίς οἰκονομικές συναλλαγές μέ τούς ἐθνογραφούμενους».³⁸ Τελικά ὁ ἐθνογράφος-συγγραφέας: «“ὡς alter ego” πού προκαλεῖ καί δημοσιεύει τόν διάλογο, πραγματοποιεῖ ἕνα ἀριθμὸ σημαντικῶν παρεμβάσεων. Μέ πολλές περικοπές καί ἀνακατατάξεις μεταμορφώνει τίς ἀλληλοεπικαλυπτόμενες ἱστορίες σέ “μιᾶ ζωή”, ἡ ὅποια δέν μπορεῖ νά ἐπαναληφθεῖ ἀφελαντῆς ἀδικαιολογήτως καί ἡ ὅποια ἀναπτύσσεται μέ ἀναγνωρίσιμα βήματα καί περάσματα».³⁹

Ἐχουμε δηλαδή μιᾶ αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου πού τό ἐντάσσει στήν κατηγορία τῆς λογοτεχνίας, ἢ καί σέ ἄλλα, ἀνένταχτα εἶδη τοῦ γραπτοῦ λόγου.

Ὁ ἀλφαβητισμὸς ὡς πρόφαση ἰσότητου διαλόγου

Ἐκτός ἀπό τήν πολιτισμικὴ αὐτονομία καί τήν αισθητικὴ αὐτοτέλεια τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου ἢ μεταμοντέρνα θεώρηση, στήν προσπάθειά της νά θεμελιώσκει τίς ἀποδομητικὲς ἐπιλογές της ἀξιολογεῖ τόν ἀλφαβητισμὸ τῶν πρῶν καθαρῶν ἀναλφάβητων [ἰθαγενῶν καί λαϊκῶν στρωμάτων] μέ ἕναν ἰδιαίτερα πρωτότυπο τρόπο. Ὁ στοιχειώδης ἀλφαβητισμὸς τῶν ἰθαγενῶν καί τῶν εὐρύτερων λαϊκῶν στρωμάτων, ἐπακόλουθο τῆς ἀπό-αποικιοποίησης καί τῆς συγκρότησης τῶν ἐθνικῶν κρατῶν, ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση τῆς γραφειοκρατικῆς λειτουργίας τους, ἔδωσε στή μεταμοντέρνα θεώρηση τό ἔωλο καί ὑποκριτικὸ ἐπιχείρημα γιά

τήν πνευματικὴ ἀναβάθμιση τοῦ ἡμιαναλφάβητου ἐθνογραφούμενου καί τήν ἐξομοίωσή του μέ τόν ἐθνογραφούμενο ἐκπρόσωπο τῆς πνευματικῆς ἐλίτ ἢ στοιχειώδης ἀναγνωστικῆς ἰκανότητας, γιά τή μεταμοντέρνα λογικὴ συνιστᾶ προϋπόθεση ἑνός ἰσότητου διαλόγου, ἀνάμεσα στόν ἐθνογράφο ἢ τὸ λαογράφο καί στόν ἐθνογραφούμενο ἢ λαογραφούμενο: «ἡ ἀνάγνωση καί ἡ γραφή» διακηρύσσει ὁ Κλίφορν (Clifford) «ἔχουν γενικευθεῖ. Ἄν ὁ ἐθνογράφος διαβάσει τόν πολιτισμὸ πίσω ἀπὸ τόν ὤμο τοῦ ἰθαγενοῦς, ὁ ἰθαγενὴς ἐπίσης διαβάσει πάνω ἀπὸ τόν ὤμο τοῦ ἐθνογράφου καθὼς αὐτός ἢ αὐτὴ ἀσχολεῖται μέ τήν καταγραφή τῶν πολιτισμικῶν περιγραφῶν. Αὐτοὶ πού διενεργοῦν τήν ἐπιτόπια ἐρευνα ὀλοένα καί πιὸ πολὺ περιορίζονται γιά ὅ,τι δημοσιεύουν ἀπὸ τίς ἀντιδράσεις αὐτῶν τούς ὁποίους προηγουμένως τούς εἶχαν κατατάξει στήν κατηγορία τῶν ἀναλφάβητων».⁴⁰ Ὁ Κλίφορν, ὄντας στή θεωρητικὴ κοίτη τῆς Συμβολικῆς Ἀνθρωπολογίας, προωθεῖ καί ὀλοκληρώνει τὴ διατύπωση τοῦ Κ. Γκέρτζ (Cl. Geertz) σύμφωνα μέ τήν ὁποία: «Ὁ πολιτισμὸς ἑνός λαοῦ εἶναι ἕνα σύνολο κειμένων, τὰ ὅποια ἐπίσης συνίστανται ἀπὸ σύνολα καί τὰ ὅποια ὁ ἀνθρωπολόγος προσπαθεῖ νά ἀναγνώσει πίσω ἀπὸ τούς ὤμους ἐκείνων στοὺς ὁποίους ἀκριβῶς ἀνήκουν».⁴¹ Τὴν ἴδια στιγμή ὡστόσο καί παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἀνάγνωση καί ἡ γραφή τους ἀναβαθμίζει, οἱ ἐθνογραφούμενοι παραμένουν διαφορετικοὶ καί χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐθνογραφικὰ ἄλλοι.

Ἡ ἐξάπλωση λοιπόν τοῦ στοιχειώδους ἀλφαβητισμοῦ καί τῆς χαμηλόφωνης ἀνάγνωσης καί ἡ τυχόν ἀναγνωστικὴ ἐπάρχεια τοῦ ἐθνογραφούμενου, γιά τὴν μεταμοντέρνα ἀντίληψη συνιστᾶ καί ἀνατροπὴ τῶν κατεστημένων οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν διαφορῶν καί πλασματικὴ ὑπέρβαση τοῦ τρόπου πού συμμετέχουν σὲ κοινωνικὸ καί πολιτισμικὸ γίγνεσθαι. Γι' αὐτὸ καί ἡ ἀναγωγή τῆς συμβολικῆς γλώσσας τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη πραγματικότητα, καί ἰδιαίτερα στήν κοινωνικὴ θεωρεῖται περιττὴ, καί μᾶλλον ἐπιζήμια. Τὸ ἐθνογραφικὸ κείμενο ὡς γλωσσικὸ κείμενο, εἶναι ὁ καθρέφτης μέσα στόν ὁποῖο ἐξιστορεῖται ἡ ἴδια ἢ πραγματικότητα, ἐξ οὗ καί ἡ εὐνοϊκὴ χρῆση τοῦ συμβόλου τοῦ καθρέφτη⁴² ἀπὸ τὴν ἀνθρω-

37. James Clifford, «Introduction» σὲ *Writing culture*, ὁ.π., σ. 14.

38. James Clifford, ὁ.π. σ. 14.

39. James Clifford, «On Ethnographic Allegory» σὲ *Writing culture*, ὁ.π., σ. 107.

40. Clifford «The Allegory», ὁ.π., σ. 119. Αὐτὲς τίς ἀπόψεις ὁ Clifford τίς ὑποστηρίζει καί μέ ἐπιχειρήματα τῶν Derrida, Walter Ong, Walter Benjamin κλπ.

41. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Fontana press, 1993 [1η 1973] σ. 452.

42. Βλ. λ.χ. Clyde Kluckhohn, *Mirror for Man*, «The free Press», New York, 1947, Ruby Lay [ἐπιμ.], *A Crack in the*

πολογική συγγραφή. Τώρα ἂν πρόκειται γιὰ τὸν καθρέφτη ὡς ὀθόνη εἰκονικῆς προβολῆς τῆς πραγματικότητας ἢ ὡς ἐπιφάνεια πού καθρεφτίζει τὴν εἰκόνα μιᾶς πλαστογραφημένης⁴³ ἤδη πραγματικότητας, ἔτσι ὅπως πλαστογραφεῖται καὶ σκηνοθετεῖται σήμερα ἀπὸ τὴν πολυπληθέστερη κατηγορία ὄργανικῶν διανοουμένων τῆς ἐποχῆς μας, δηλαδή ἀπὸ τοὺς διαχειριστές⁴⁴ τῆς πληροφόρησης, καὶ τῆς μεταβίβασης τῆς γνώσης καθεαυτῆς, αὐτό εἶναι ἄλλο ζήτημα.

Ὡστόσο ὁ στοιχειώδης ἢ ἔστω ὁ ἐπαρκῆς ἀλφαριθμητισμός, δηλαδή ἡ γνώση τῶν τεχνικῶν τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀνάγνωσης εἶναι ἄμεσα συναρτημένος μετὰ τὴ μεταβίβαση τῆς παραγόμενης γνώσης σὲ ἐκείνους πού δὲν γνωρίζουν, καὶ συνιστᾷ ἰδιαιτερότητα τῶν κοινωνιῶν τῆς γραπτῆς ἐπικοινωνίας. Ξέρουμε ἄλλωστε ὅτι ἡ παραδοσιακὴ γνώση πού μεταδιδόταν μετὰ τὸν προφορικὸ λόγο, καὶ ἡ ὁποία χαρακτηρίστηκε ὡς ἀφηγηματικὴ γνώση⁴⁵ ἀφοροῦσε ἐξίσου ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνικῆς ομάδας, καὶ ἐπεδίωκε, ἐκτός ἀπὸ τὴ μεταβίβαση τῶν κάθε εἰδους γνώσεων πού συνιστοῦσαν τὴν πολιτισμικὴ παράδοση τῆς ομάδας, νὰ μεταβιβάσει καὶ μιὰ βαθύτερη ἀγωγή ζωῆς, δηλαδή νὰ μορφώσει⁴⁶ τὰ μέλη τῆς. Νὰ τοὺς μεταβιβάσει μιὰ φιλοσοφικὴ ἀγωγή ζωῆς καὶ θανάτου. Ἀντίθετα, στίς σύνθετες βιομηχανικὲς καὶ ἠλεκτρονικὲς κοινωνίες, στίς ὁποῖες ἡ ἀφηγηματικὴ γνώση ἔπαυε νὰ παράγεται καὶ νὰ ἀναπαράγεται, ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνολογικὴ γνώση ὄχι μόνον δὲν εἶναι αὐτονόητη γιὰ ὅλα τὰ κοινωνικὰ ὑποκείμενα ἀλλὰ ἡ μεταβίβασή τῆς εἶναι αὐστηρὰ ἐλεγχόμενη καὶ μερικῆ, ὅση δηλαδή εἶναι ἀρκετὴ γιὰ τὸν ἀπρόσκοπτο χειρισμὸ τοῦ γνωστικοῦ τομέα πού τοὺς ἐμπιστεύεται τὸ σύστημα.

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τὴν πλασματικὴ ἐξομοίωση τοῦ ἐθνογράφου καὶ τοῦ ἐθνογραφούμενου, ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση, προκειμένου νὰ ὑπερασπίσει τὴ μοναδικότητα τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου ὡς μυθοπλασία μετὰ νοητικούς ἀκροβατισμούς, προσάρμοσε στὴ δική τῆς λογικὴ τὸν διάλογο καὶ τὴν πολυφωνικότητα, δύο ἔννοιες στίς ὁποῖες ἔδωσε νέο καὶ δυναμικὸ περιεχόμενο ὁ ῥώσος θεωρητικὸς τῆς ἀφηγηματικῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, Μιχαὴλ Μπαχτίν.

Ὑποστηρίζει λοιπὸν ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση ὅτι «μιὰ καὶ ἡ διαλογικότητα καὶ ἡ πολυφωνία ἀναγνωρίζονται ὡς τρόποι παραγωγῆς τοῦ κειμένου, ἡ μονοφωνικὴ αὐθεντία ἀμφισβητεῖται καὶ ἀναδεικνύεται ὡς χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπιστήμης ἢ ὁποῖα ἐπιδιώκει τὴν ἀναπαράσταση τῶν πολιτισμῶν».

Ὑποστηρίζει δηλαδή ὅτι οἱ τρόποι παραγωγῆς τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου, δηλαδή οἱ ἐρωτήσεις πού ἀπευθύνει ὁ ἐθνογράφος στὸν ἰθαγενῆ ἢ τὸν χωρικό καὶ οἱ ἀπαντήσεις ποῦ τοῦ δίνει ὁ ἐθνογραφούμενος συνιστοῦν διάλογο, καὶ μάλιστα διάλογο ὅπως τὸν ὅρισε ὁ Μ. Μπαχτίν. Θυμίζω ὅτι ὁ διάλογος ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Μπαχτίν ὄχι μόνον ὡς βασικὸ γνώρισμα τῆς ἀφηγηματικῆς λογοτεχνίας, συννεκρωμένα τοῦ

ἔργου τοῦ Ντοστογιέφσκι ἀλλὰ στὴν ἱστορικὴ βάση του μετὰ δύο λειτουργικὲς κορυφώσεις. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ πρώτη ἀναφέρεται στὸν *σωκρατικὸν διάλογο*, ὡς κορυφαία στιγμή τῆς προφορικῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἡ δεύτερη, πολὺ μεταγενέστερη, ὡς κατάκτηση τῆς γραπτῆς ἀφηγηματικῆς λογοτεχνίας, δηλαδή τοῦ μυθιστορηματος. Ὁ *σωκρατικὸς διάλογος*, καὶ τὴ *μενίπεια σάτιρα* πάλι κατὰ τὸν Μ. Μπαχτίν συνιστοῦν προδρομικὲς

Mirror: Reflexive Perspectives in Anthropology, University of Pennsylvania Press 1982. Michael Hertzfeld, *Anthropology through the Looking Glass*, Cambridge University Press, 1987 [ἑλλ. μετ. 1998] κλπ.

43. Μεταφέρω τὰ ἐπίκαιρα λόγια τοῦ βραβευμένου μετὰ OSCAR γιὰ τὴν ταινία του: «Ὁ ἀκήρυχτος πόλεμος» ἀμερικανοῦ σκηνοθέτη Μάικλ Μούρ: «Εἶναι περιέργο νὰ κερδίζει κανεὶς ἓνα βραβεῖο γιὰ φιλμ πού βασίζεται στὴν πραγματικότητα, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ζοῦμε σὲ ἓνα πλαστογραφημένο κόσμο, μετὰ πλασματικὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα καὶ πλασματικὸ πρόεδρο. Παρὰ τὴ μυθοπλασία γιὰ τὴ μονωτικὴ ταινία (γιὰ ἀσφάλεια ἀπὸ τὰ χημικά), παρὰ τὴ μυθοπλασία γιὰ τὸν πορτοκαλὴ συναγεράμω, εἴμαστε ἀντίθετοι σὲ αὐτὸν τὸν πόλεμο». «Ὅταν οἱ συνειδήσεις τῶν δημιουργῶν καταγγέλλουν τὴν πλαστογράφηση τῆς ἰδίας τῆς πραγματικότητας, ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος ὀφείλει νὰ τὴ σέβεται διπλά».

44. Πράγματι, «Στίς μέρες μας, ὅλοι ὅσοι ἐργάζονται σὲ κάποιον τομέα πού συνδέεται μετὰ τὴν παραγωγή ἢ τὴν κατανομή τῆς γνώσης εἶναι, σύμφωνα μετὰ τὴν ἔννοια πού δίνει στὸν ὄρο ὁ Γκράμσι, διανοούμενοι. Στίς περισσότερες βιομηχανικὲς κοινωνίες τῆς Δύσης, ἡ ἀναλογία μετὰ τῶν λεγόμενων βιομηχανιῶν τῆς γνώσης καὶ αὐτῶν πού σχετίζονται μετὰ τὴν καθαυτὴ φυσικὴ παραγωγή ἔχει σημειώσει κατακόρυφη ἀύξηση ὑπὲρ τῶν πρώτων.» ἐπισημαίνει ὁ Edward W. Said στὸ βιβλίο του *Διανοούμενοι καὶ ἐξουσία*, «Scripta», Ἀθήνα 1999 σ. 30 [1η 1994].

45. Μετὰ τὸν ὄρο ἀφηγηματικὴ γνώση ὁ Ζ.Φ. Λυοτάρ χαρακτηρίζει τὴν *συμβολικὴ ἀναπαράσταση* τοῦ προφορικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ σὲ ἀντιδιαστολή μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τοῦ ἀνώτερου, γραπτῶν πολιτισμοῦ. Ἐχοντας ὡς ὁδηγὸ τὸ κριτήριον τῆς γνώσης πού ἀποκτᾶται διὰ μέσου τῶν συμβάσεων τῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας ἀποφαινεταί ὅτι: «Ἡ συναίνεση πού ἐπιτρέπει νὰ περιγράψουμε μιὰ παρόμοια γνώση καὶ νὰ διακρίνουμε ἐκεῖνον πού γνωρίζει ἀπὸ ἐκεῖνον πού δὲν γνωρίζει (τὸν ξένο, ἢ τὸ παιδί) συνιστᾷ τὸν πολιτισμὸ ἐνός λαοῦ». Ζάν-Φρανσουά Λυοτάρ, *Ἡ Μεταμοντέρνα κατάσταση* (μετ. Κ. Παπαγιώργης), «Γνώση» Ἀθήνα 1993, 2η, σ. 64.

46. Ὁ Ζ.Φ. Λυοτάρ, ἀναφερόμενος στὴ γνώση μέσα στίς κοινωνίες τῆς πληροφορικῆς σημειώνει: «Ἡ παλαιὰ ἀρχή, ὅτι ἡ ἀπόκτηση τῆς γνώσης εἶναι ἀξεδιάλυτη ἀπὸ τὴ μόρφωση (Bildung) τοῦ πνεύματος, καὶ μάλιστα τοῦ προσώπου, περιπίπτει καὶ θὰ περιπέσει ἀκόμη περισσότερο σὲ ἀχρηστία. Αὐτὴ ἡ σχέση τῶν χορηγῶν καὶ τῶν χρηστῶν τῆς γνώσης μετὰ τὴν ἴδια τὴ γνώση τείνει καὶ θὰ τείνει νὰ προσλάβει τὴ μορφή τῆς σχέσης πού ἔχουν οἱ παραγωγοὶ καὶ οἱ καταναλωτὲς τῶν ἐμπορευμάτων μετὰ τὰ ἐμπορεύματα, δηλαδή τὴ μορφή ἀξίας» Ζ.-Φ.Λυοτάρ, ὁ.π., σ. 33.

μορφές τοῦ μυθοστορήματος. Καί τά δύο εἶδη ἐντάσσονται στό πεδίο τοῦ κωμικοτραγικοῦ, τό ὁποῖο μέ τή σειρά του συνδέεται μέ τήν καρναβαλική ἀντίληψη τοῦ κόσμου, δηλαδή μέ τή λαϊκή κοσμοαντίληψη.

Στόν πυρήνα τοῦ *σωκρατικοῦ διαλόγου* βρίσκεται ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Ὁ

«διαλογικός τρόπος τῆς ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας ἀντιπαρατίθεται στόν ἐπίσημο *μονολογισμό*, πού ὑποτίθεται ὅτι κατέχει μιά ἔτοιμη ἀλήθεια, ἀλλά ἀντιπαρατίθεται καί στήν ἀθώα πεποίθηση τῶν ἀνθρώπων, πού νομίζουν ὅτι γνωρίζουν κάτι, ὅτι κατέχουν δηλαδή κάποιες ἀλήθειες. Για τόν Σωκράτη δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη, δογματική ἀλήθεια, ἀλλά «ἡ ἀλήθεια γεννιέται ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους πού τήν ἀναζητοῦν ἀπό κοινού, μέσα σέ μιά διαδικασία διαλογικῆς συνεύρεσης».⁴⁷

Ὁ Σωκράτης δέν διαλέγεται ἀπλῶς γιατί ἐπιθυμεῖ νά ἐκφραστεῖ ἀλλά γιατί ἐπιθυμεῖ νά ἐπικοινωνήσῃ σέ ἕνα ὑψηλῆς στάθμης ἐπίπεδο, νά ὑποβάλῃ στήν κρίση

τοῦ συνομιλητῆ του τή λογική τῶν ἐπιχειρημάτων του καί στή συνέχεια ὁ ἴδιος νά κρίνει τίς σκέψεις τοῦ συνομιλητῆ του.⁴⁸ Αυτό σημαίνει ὅτι δέν ἐπικοινωνοῦν ἀπλῶς μέσῳ διερμηνείας, τίς περισσότερες φορές στή βάση ἑνός ἐρωτηματολογίου πού μπορεῖ νά παραλλάξει, ὅπως συμβαίνει στήν ἐθνογραφική ἔρευνα, ἀλλά ἐπικοινωνοῦν στό πλέον προωθημένο ἐπίπεδο πού μποροῦν νά ἐπικοινωνήσουν οἱ ἄνθρωποι: στό ἐπίπεδο τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καί βιωματικῶν ἀξιῶν. Καί γιά νά συμβεῖ αὐτό θά πρέπει, ὄχι μόνο νά κατανοήσῃ ὁ ἕνας τόν λόγο τοῦ ἄλλου, ἀλλά νά εἶναι σέ θέ-

47. Μιχαήλ Μπαχτίν, *Ζητήματα τῆς Ποιητικῆς τοῦ Ντοστογιέφσκι* (μετ. Ἀλεξ. Ἰωαννίδου), Ἀθήνα 2000, σ. 175.

48. Μ. Μπαχτίν, ὁ.π., σ. 176: «Στόν «σωκρατικό διάλογο» ἀποδίδεται πολύ μεγάλη σημασία στήν τεχνική αὐτῆς τῆς ἀντιπαράταξης τῶν διαφορετικῶν θέσεων-ἐκφάνσεων γιά κάποιο ἀντικείμενο».

σει νά κρίνει τόν λόγο τοῦ συνομιλητῆ του, νά *διαλεχθεῖ* ἰσοτίμα μαζί του. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ἄλλωστε ὅτι ὁ Μιχαήλ Μπαχτίν δέν ἀντιλαμβάνεται τή γλώσσα ὡς ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νά ἐκφραστεῖ, δηλαδή ὡς κατεξοχὴν ἐκφραση τῆς ἀτομικότητας τοῦ ὁμιλητῆ,⁴⁹ ἀλλὰ ὡς ἀνάγκη ἐπικοινωνίας δηλαδή, ὡς κοινωνικό γεγονός. Σέ αὐτές τίς ἀρχές ὁ Μπαχτίν στήριξε τήν *πολυφωνικότητα* ὡς εἰδοποιό γνώρισμα τῆς ἀφηγηματικῆς ποιητικῆς τοῦ ἔργου τοῦ Ντοστογιέφσκι, πού ὁ ἴδιος χαρακτήρισε *πολυφωνικό μυθιστόρημα*. Καί αὐτό τό εἰδοποιό γνώρισμα, πού στηρίζεται στήν κοινωνική ἀντίληψη τῆς γλωσσικῆς πράξης, ἐπικαλεῖται ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση γιά νά ὑποστηρίξει τήν ἀκριβῶς ἀντίθετη⁵⁰ ἀντίληψη: τήν ἐκφραστική –ἀτομική– ἀντίληψη τῆς γλωσσικῆς πράξης, ὅπως αὐτή διενεργεῖται μέ τήν ἀποκλειστική εὐθύνη τοῦ ἀνθρωπολόγου καί ὅπως παγιώνεται ὡς *μονοφωνική ἐθνογραφία* καί πάλι μέ τήν δική του ἀποκλειστική εὐθύνη. Ἄλλωστε ὁ διάλογος ὡς λογοτεχνική ἐπινόηση πού ἐμπλέκεται στήν ἀφηγηματική πλοκή κατακυρώνοντας τήν ἐκφώνηση ἑνός μονοφωνικοῦ λόγου, τοῦ λόγου τῆς μοναδικῆς καί δογματικῆς ἀλήθειας, διέγραψε μιά λαμπρή ἱστορία.⁵¹

Τό *ἐθνογραφικό κείμενο* λοιπόν, αὐτονομημένο ὡς προϊόν τῆς σύν-πραξῆς τοῦ ἐθνογραφοῦντος καί τοῦ ἐθνογραφούμενου, καί μέ τή μοναδικότητα τοῦ γραπτοῦ ποιητικοῦ λόγου, [τό κείμενο γράφεται ἅπαξ, ἀπό συγκεκριμένο συγγραφέα σέ συγκεκριμένη χρονική στιγμή καί δέν ὑπόκειται σέ μεταλλάξεις καί μετασχηματισμούς ὅπως ἡ προφορική παράδοση, ἔχει κατά κάποιον τρόπο ὀντολογική ὑπαρξή] ὑπηρετοῦσε ἀπό τήν πλευρά του τήν ἀποσπασματική καί ἀσύνδετη μεταμοντέρνα ἀντίληψη τῆς πραγματικότητας, καθώς τό μεταμοντέρνο, κατά τήν περιγραφή τοῦ Τέρυ Ἦγκλετον (Terry Eagleton) εἶναι

«ἕνας τρόπος σκέψης ὁ ὁποῖος εἶναι καχύποπτος πρὸς τίς κλασικές ἔννοιες τῆς ἀλήθειας, τῶν αἰτίων, τῆς ταυτότητας καί τῆς ἀντικειμενικότητας, πρὸς τήν ἰδέα τῆς γενικῆς προόδου ἢ χειραφέτησης, τῶν ἐνιαίων δομῶν, τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων ἢ τῶν ὀριστικῶν ἐξηγήσεων. Σέ ἀντίθεση μέ αὐτές τίς ἀξίες τοῦ Διαφωτισμοῦ, βλέπει τόν κόσμο ἀθεμελίωτο, ἐνδεχόμενο, διαφορετικό, μὴ σταθερό, ἀπροσδιόριστο, ἕνα σύνολο ἀπὸ ἀσύνδετους πολιτισμούς ἢ ἐρμηνεῖς πολιτισμῶν οἱ ὁποῖοι ὑποβάλλουν ἕνα βαθμὸ σκεπτικισμοῦ γιά τήν ἀντικειμενικότητα τῆς ἀλήθειας, τῆς ἱστορίας καί τῶν κανόνων, τῆς γενναιοδωρίας τῶν χαρακτήρων καί τῆς συνάφειας τῶν ταυτοτήτων».⁵²

Ἔτσι ἡ ἀναγωγή στήν ἀλήθεια τῆς μοναδικότητας τῆς *Ἐθνογραφίας* ὡς γραπτοῦ καί ὡς πλασματικοῦ [fiction] κειμένου, καθώς καί ἡ αὐθαίρετη ἐξομοίωση τοῦ ἐθνογραφοῦντος καί τοῦ ἐθνογραφούμενου μέ τό πρόσχημα τοῦ ἀλφαθητισμοῦ, δέν εἶχε παρὰ νά συμβάλει καί στήν ὑπέρβαση ἑνός ἀπὸ τά πλέον κρίσιμα

θέματα τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἔρευνας, τοῦ ἀντιθετικοῦ σχήματος: κουλτούρα παρατηρούσα καί παρατηρούμενη, διχοτομία πού υἱοθέτησε καί ἀποδεχόταν ἡ κλασική Ἀνθρωπολογία.

Πολιτισμὸς παρατηρῶν καί παρατηρούμενος

Καταρχὴν τό σχῆμα παρατηρούσα-παρατηρούμενη κουλτούρα, ἀποτύπωνε τήν ἀναγνώριση μιᾶς πραγματικότητας: τήν πραγματικότητα τῆς ἀπόστασης [ἀπόστασης ὄχι μόνο γεωγραφικῆς] πού χωρίζε τούς προφορικούς πολιτισμούς –ἰθαγενεῖς καί λαϊκούς– ἀπὸ τόν ἀνώτερο πολιτισμό· αὐτὴ ἡ πραγματικότητα ἀφοροῦσε στήν ἐξειδίκευση, στήν τεχνολογία, στή γραφή ὡς τεχνική μνήμη πού διέυρνε τό πεδίο γνώσης τόσο πρὸς τό οἰκεῖο παρελθόν ὅσο καί πρὸς τίς πιὸ ἀπομακρυσμένες γραπτές παραδόσεις, στήν προσωπική δημιουργία, στοὺς τρόπους καί τούς στόχους μεταβίβασης τῆς γνώσης, στή συμμετοχὴ τῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων σὸ πολιτισμικὸ γίγνεσθαι. Αὐτές οἱ διαφορῆς ἂν καί δέν ἔχουν κατ' ἀνάγκη ἀξιολογικὸ χαρακτήρα, ἦταν ἐμφανεῖς καί προκαλοῦσαν στοὺς ἐθνογράφους καί τούς ἀνθρωπολόγους τήν αἴσθησι τῆς *ὑπεροπτικῆς ἀπόστασης*.

Ἔτσι τό σχῆμα *παρατηρούσα-παρατηρούμενη κουλτούρα* (τό πρὸς *Θεωρίην* τοῦ Ἡροδότου ἂν καί κάπως μακρινὸ δίνει τό στίγμα τῆς κίνησης πρὸς τό ἀλλότριον) εἶχε μιά κάποια νομιμότητα σὸ βαθμὸ πού ἀναφερόταν σέ ἀπομακρυσμένες γεωγραφικά καί ἀλλότριες πολιτισμικά κοινωνίες. Ὅταν ὁμως ἡ Ἀνθρωπολογία γιά

49. Βλ. Δημ Τζιόβας, «Ἡ αἰσθητικὴ τῆς ἄλλης φωνῆς καί ἡ ἄρνησι τῆς τελεολογίας». Ἐπίμετρο σὸ Μ. Μπαχτίν, ὅ.π., σ. 473.

50. Γιά τή συστηματικὴ ἀντιστροφή τῶν ἀπόψεων τοῦ Μ. Μπαχτίν ἀπὸ τή μεταμοντέρνα θεώρηση βλ. τό πολύ *θυμωμένο κείμενο* τῆς Λουντμίλα Μπουλάβα καί τοῦ Ἀλεξάντερ Μπουζγκάλιν: «Τὰ ἐπόμενα 100 χρόνια τοῦ Μιχαήλ Μπαχτίν: Ἡ Διαλεκτικὴ τοῦ Διαλόγου ἐναντίον τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ» Ἐπαναστατικὴ Ἐπιθεώρηση 5 (2000), σ. 8. Οἱ Ρῶσοι μελετητῆς συζητοῦν μερικῆς πλευρῆς τῆς μπαχτινικῆς σκέψης ὅπως λ.χ. *Τὴ διαλεκτικὴ ὡς βάση τοῦ κόσμου τοῦ διαλόγου τοῦ Μπαχτίν, Τὴν καρναβαλικὴ ἰδέα, τὴ «Μοναδικότητα» καί τὴ «Φιλοσοφία τῆς Πράξης», τὸν Οὐμανισμό, θέματα ἐπιστημολογίας, τὸν ἱστορισμὸ κ.λπ.*, καί διαμαρτύρονται ἔντονα γιά τὴ διαστρέφει τῶν ἀπόψεων του ἀπὸ τὴ μεταμοντέρνα πρακτικὴ. Ὡστόσο μιά ἀνάλογη μεταχείρισι ἀπὸ τὴ μεταμοντέρνα λογικὴ ὑφίσταται καί ἡ θεωρία του Δαρβίνου. Βλ. το κεφ. «Ὁ ἀποδομητικὸς ἐξελικτισμὸς» σὸ βιβλίον τοῦ ἀνορθόδοξου μεταμοντέρνου Slavoj Zizek, *Μίλησε κανεῖς γιά ὀλοκληρωτισμὸ; Πέντε παρεμβάσεις σχετικὰ μέ τὴν (κατά)χρησι μιᾶς ἰδέας* (μετ. Βίκυ Ἰακώβου), ἐκδ. Scripta, Ἀθήνα, 2001 σ. 272 κ.έ.

51. Βλ. Μ. Μπαχτίν ὅ.π., σ. 174 κ.έ.

52. Βλ. Μ. Μπαχτίν ὅ.π., σ. 174 κ.έ.

λόγους που δεν ενδιαφέρουν εδώ, άρχισε να αναζητά παρατηρούμενους [σήμερα τους κατονομάζει *έθνογραφικά άλλους*] στους κόλπους των ιστορικών λαών, όταν δηλαδή έστρεψε τό ενδιαφέρον της στις έρευνητικές περιοχές των έθνικων φοικλόρ τότε βρέθηκε μπροστά στο πρόβλημα που αντιμετώπισε έξ αρχής και ή επιστήμη του λαϊκού πολιτισμού: στην κοινωνική ταυτότητα του παρατηρούμενου ή και του έθνογραφικά άλλου. Τί θα έκανε λοιπόν ή Άνθρωπολογία; Θα αναγνώριζε την κοινωνική ταυτότητα των λαϊκών στρώματων, θα αναγνώριζε δηλαδή ότι τό κοινωνικό σώμα δεν συνιστά μία οργανική ολόκληρα,⁵³ αλλά ότι συνίσταται από κοινωνικά στρώματα που είναι φορείς διαφορετικών πολιτισμικών παραδόσεων και κοσμοαντιλήψεων, μέ διαφορετικούς ρόλους στην παραγωγική διαδικασία και τά όποια κατά κανόνα βρίσκονται σε σχέσεις σύγκρουσης, καταναγκαστικών και άρρητων συνολογήσεων και γενικά σε σχέσεις οικονομικών και κοινωνικών εξαρτήσεων;

Όπως γνωρίζουμε τό ρομαντικό –και όχι μόνο– φοικλόρ, έχοντας πίσω του την παρακαταθήκη του Χέρντερ, μέ την επίκληση του *Πνεύματος ή Ψυχής του Λαού* επεχείρησε την υπέρβαση της διχοτόμησης του κοινωνικού σώματος. Η κλασική Άνθρωπολογία, συνελής μέ τους στόχους της, αναγνώρισε την ήγεμονική υπεροχή της και αντιμετώπισε τους ιθαγενείς πολιτισμούς από τό βάθος του παρατηρούντος, ως ολόκληρες. Όσο και όταν άρχισε να προσανατολίζεται προς τους λαούς των ιστορικών λαών και πιο συγκεκριμένα προς τά ιστορικά έθνη, [τόσο προς τις μεταάποικιοκρατικές κοινωνίες όσο και προς τά υπό-ανάπτυξη περιφερειακά έθνη, ανάμεσά τους και τό ελληνικό⁵⁴], ή Άνθρωπολογία απέφυγε τους σκοπέλους των έσωτερικών διαχωρισμών. Στην προκειμένη περίπτωση, και πάλι ή έννοια του έθνους, –ή Άνθρωπολογία κατά κανόνα αποφεύγει τόν όρο *λαός*– ήταν άρκετή για να άποσοθήσει, εκ νέου, έρωτήματα και υποθέσεις έργασίας που θα έφεραν στην επιφάνεια ό,τι θα διατάρασε την κοινωνική συναίνεση και σταθερότητα. Έξ ου και ή υπεράσπιση του έθνογραφικού κειμένου ως αυτόνομου είδος του λόγου, ως *Έθνογραφία*.

Από τό άλλο μέρος, ή μεταμοντέρνα Άνθρωπολογία κινούμενη στή μεταπολεμική πραγματικότητα των όλο και επιταχυνόμενων δημογραφικών αναστατώσεων και των μαζικών μετακινήσεων των πληθυσμών, βρέθηκε μπροστά σε μία καινούργια πραγματικότητα: διαπίστωσε καταρχήν, όπως αναφέρεται και παραπάνω, ότι οι ιθαγενείς και οι παλαιοί άγρότες και μαστόροι δεν είναι πιά αναλάβητοι, αλλά μπορούν να διαβάσουν, έστω μέ δυνατή φωνή. Παράλληλα στρέφοντας την προσοχή της στα έθνογραφικά κείμενα, δηλαδή στις έθνογραφικές και άνθρωπολογικές έργασίες του παρελθόντος, διαπίστωσε ότι «ή συγγραφή είχε αναχθεί σε μέθοδο: καλές σημειώσεις της επιτόπιας έρευνας, φροντίδα για τους χάρτες “σύνταξη” συμπερασμάτων»⁵⁵

διαπίστωσε δηλαδή ότι ή αξιολόγηση της συγγραφής ως συστατικού στοιχείου των έθνογραφικών κειμένων είχε υποτιμηθεί καθώς περιοριζόταν άπλώς στις τεχνικές της έπιστημονικής καταγραφής του υλικού, δεν της είχε αναγνωρισθεί δηλαδή ή δημιουργική και αισθητική της όντότητα.

Έτσι ή μεταμοντέρνα άνθρωπολογική θεώρηση, στηριγμένη σε αυτές τις διαπιστώσεις προχώρησε στην επαναξιολόγηση του *άλφαθητισμού* και της *συγγραφής* μέ άλλα λόγια μετέφερε τό πεδίο έπεξεργασίας του έθνογραφικού υλικού, εκεί όπου αισθανόταν περισσότερο ασφάλεια, στην οικεία περιοχή του γραπτού πολιτισμού. Πρόκειται για κίνηση που της επέτρεψε να προχωρήσει στην εκ νέου υπέρβαση του αντιθετικού σχήματος κουλτούρα *παρατηρούσα-παρατηρούμενη* και των συνακόλουθων διακρίσεων σε κοινωνικά στρώμα-

53. Terry Eagleton, *The Illusions of Postmodernism*, «Blackwell», Oxford, 1997 σ. vii.

54. Βλ. και Ζάν-Φρανσουά Λυοτάρ, ό.π., σ. 47.

55. Βλ. την χαρακτηριστική, μεταμοντέρνα αισθητική, Έθνογραφία του Michael Herzfeld, *Η Άνθρωπολογία μέσα από τόν καθρέφτη*. «Άλεξάνδρεια» Άθήνα 1998 [Cambridge University Press 1987]. Σε αυτό τό βιβλίο οι νεοέλληνες γραμματισμένοι και άγράμματοι, ως *έθνογραφικά άλλοι*, μπορούν να δούν την έθνική προσωπογραφία τους στον καθρέφτη που κρατά στα χέρια του ό εύφυής έθνογράφος. Σε αυτόν τόν καθρέφτη λοιπόν, οι έπαρκείς αναγνώστες διαβάζουν τά πολύ άποκαλυπτικά, όπως λ.χ.: οι κάτοικοι του χωριού Γλέντι της Δυτικής Κρήτης είπαν στον έθνογράφο: «ότι ό ήγέτης του ΠΑΣΟΚ Άνδρέας Παπανδρέου, άμερικανοσπουδαγμένος οικονομολόγος, ό όποιος ώστόσο επικρίνει έντονα την πολιτική των ΗΠΑ στην Ελλάδα, θα κέρδιζε τις έκλογές μόνο άν τόν υποστήριζαν οι ΗΠΑ. Έντούτοις πολλοί από αυτούς ψήφισαν τόν Παπανδρέου μέ τό σκεπτικό ότι έτσι αντιτιέονται στην άμερικανική έπιρροή». Μπορούν ακόμη να μάθουν, ότι στή διάρκεια της τουρκοκρατίας οι πρόγονοί τους «δεν μπορούσαν παρά να εκφράζουν μικρά παράπονα για την προδοσία των “ξανθών λαών” της Δύσης [;]. Αυτό όμως δεν τους εμπόδιζε ποτέ να ζητούν πρώτα τή βοήθεια των Μεγάλων Δυνάμεων», ό.π., σ. 47. Μπορούν επίσης κοιτάζοντας πάντοτε στον καθρέφτη του έθνογράφου να μάθουν ότι: «Στήν καθημερινή ζωή, κανένας δεν κερδίζει φίλους μέ τό να είναι ήθικά και πολιτισμικά τέλειος. Όποιος είναι κοινωνικά άποδεκτός πρέπει να είναι εκ περιτροπής “κερατάς” “μάσταρδος”, “μπαγάσας” “σκύλος”», ό.π., σ. 61. Ένώ οι κατά τεκμήριο όμότεχνοι του αλλά ως Βαλκάνιοι *έθνογραφικά άλλοι* μπορούν να πληροφορηθούν: «ότι οι Έλληνες λαογράφοι άπέριπταν τά υποτιθέμενα στοιχεία τουρκικής προέλευσης που έντόπιζαν σε συγκεκριμένες παραλλαγές των δημωδών κειμένων, μέ τό αίτιολογικό ότι ήταν έπέισακτα και άσκημα, “ύλη εκτός τόπου”», ό.π., σ. 41. Γενικά ή άνάγνωση αυτής της Έθνογραφίας δικαιώνει μέ τό παραπάνω την άφοπλισμένη *συμμετοχή* του έθνογραφούμενου, εδώ, όχι της φτωχής Νίσα της Έρήμου Καλαχάρι, [βλ. πιο κάτω], αλλά συλληθόδη του ελληνισμού των τελευταίων αιώνων.

τα, ἀντιπαλότητες καί τά ἐνοχλητικά παρόμοια. Σύμφωνα μέ τούς ἰσχυρισμούς της, ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση:

«δίνει ἔμφαση στόν συνεργατικό καί συμπρακτικό χαρακτήρα τῆς ἐθνογραφικῆς διαδικασίας σέ ἀντίθεση πρός τήν ἰδεολογία τοῦ ὑπερέχοντος παρατηρητή. Στήν πραγματικότητα ἀρνεῖται τήν ἰδεολογία τοῦ "παρατηρητῆ-παρατηρούμενου", δέν ὑπάρχει τίποτε πρός παρατήρηση καί κανείς πού νά παρατηρεῖ. Ἀντιθέτως, ὑπάρχει ἡ ἀμοιβαία διαλογική παραγωγή ἐνός λόγου, μιᾶς ἱστορίας κατά κάποιον τρόπο.»⁵⁶

Μέ ἄλλα λόγια, ἡ μεταμοντέρνα λογική, μέ τό «εὐγενές» πρόσχημα ὅτι δέν ὑπάρχει παρατηρῶν καί παρατηρούμενος, ἐξομοιώνει ὑποκριτικά καί αὐθαίρετα τήν ἀναλφάβητη τροφосуλλέκτηρια Νίσσα⁵⁷ τῆς ἐρήμου Καλαχάρι πού φέρνει στόν κόσμο τό παιδί της ἔξω στήν ὑπαιθρο, χωρίς καμιά βοήθεια, μέ τήν ἀνθρωπολόγο τοῦ Harvard πού διενεργεῖ ἐπιστημονική ἔρευνα, γιά συγκεκριμένους λόγους καί στόχους τούς ὁποίους ἡ γυναίκα τῆς ἐρήμου ἀγνοεῖ καί δέν ἀφοροῦν τή ζωή της. Ἰσοφαρίζοντας τήν ἀνιδιοτέλεια τῆς γυναίκας τῆς φυλῆς Κούνγκ, πού ἀφηγεῖται τή ζωή της μπροστά στήν αὐθεντία τῆς ἀνθρωπολόγου μέ τήν κάθε εἶδους ἰδιοτέλεια πού μπορεῖ νά λανθάνει τόσο στήν ἐρευνητική ἐργασία καθεαυτή ὅσο καί στό ὅλο ἐγχείρημα τοῦ συγκεκριμένου Προγράμματος τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard, δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά καταργεῖ αὐθαίρετα τό χάσμα πού χωρίζει τήν ἀνεπτυγμένη τεχνολογικά δυτική κοινωνία ἀπό τήν καθυστερημένη κοινωνία τῆς ἐρήμου Καλαχάρι.

Ἀλλά ἀκόμη καί ἂν ἡ ἀφήγηση τῆς ζωῆς τῆς γυναίκας τῆς ἐρήμου χρησιμεύει ἀπλῶς ὡς καταλύτης στό λαμπικάριασμα τῆς κοινωνικῆς αὐτογνωσίας τῆς ἀνθρωπολόγου τοῦ Harvard,⁵⁸ αὐτό καί μόνο δέν συνιστᾶ ἀπόδειξη τοῦ χάσματος πού χωρίζει τίς ἐκπροσώπους τῶν δύο πολιτισμῶν, μέ δεδομένο ὅτι ἡ φτωχή Νίσσα δέν ἔχει κἂν πρόβλημα ἀνάλογης αὐτογνωσίας;

Ἀλλά πῶς εἶναι δυνατόν ἡ ἱστορία τῆς ζωῆς τῆς Νίσσα «νά ἀναδεικνύεται ὡς ἕνα ἐνιαῖο προϊόν, ὡς τό ἀποτέλεσμα τῆς συνάντησης πού δέν μπορεῖ πιά νά ξαναγραφεῖ ὡς μιᾶ διχοτομία ὑποκειμένου-ἀντικειμένου»;⁵⁹ Γιά τή μεταμοντέρνα λογική τό ἐθνογραφικό κείμενο πού θά φέρει τήν ὑπογραφή τῆς ἀνθρωπολόγου νομιμοποιεῖ αὐτή τήν ὑπέρβαση. Καί τό σημαντικότερο, ἡ συγγραφή θά ἀποτελέσει στή συνέχεια τήν πιό προωθημένη ἐκδοχή τοῦ «ἐθνογραφικά ἄλλου»: τελικά ὁ ἀπόλυτος ἄλλος δέν εἶναι παρά τό καταξιωμένο λογοτεχνικά ἐθνογραφικό κείμενο: «Ἡ Νίσσα ἀφηγεῖται μιᾶ δια-πολιτισμική συνάντηση κατά τήν ὁποία δύο ἄτομα συνεργάζονται γιά τήν παραγωγή ἐνός ἐιδικοῦ τομέα τῆς ἀλήθειας. Ἐδῶ ἡ ἐθνογραφική συνάντηση καθεαυτή ἀποβαίνει τό θέμα τοῦ βιβλίου, ἡ μυθοπλασία τῆς ἐπικοινωνίας, τῆς ἀρμονικῆς σχέσης, καί τελικά ἐνός εἶδους πλασματικῆς, ἀλλά δυναμικῆς συγγένειας.»⁶⁰

Κι ἔτσι κλείνει ὁ κύκλος. Ὁ ἄλλος ἀπό πληροφοριοδότης ἢ πιό ἀνώδυνα πληροφορητής (informant) ἀναβαθμίζεται γενναϊόδωρα καί πλασματικά σέ ἰσότιμο συνομιλητή καί στή συνέχεια τό ἐθνογραφικό κείμενο μέ τή μοναδικότητα τοῦ γραπτοῦ λόγου θά ἀποτελέσει τήν προέκταση τοῦ ἐξατομικευμένου –ὀποιοσδήποτε καί ἂν εἶναι αὐτός– ἄλλου.⁶¹

Ἡ Μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία ἀνοιγμένη στήν πραγματικότητα τῶν ἀθρόων μετακινήσεων τῶν ἐξαθλιωμένων καί περιθωποιημένων πληθυσμῶν τοῦ πλανήτη καί μέ πρόσχημα τήν: «κατάρρευση τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων»,⁶² ἔδωσε τό στίγμα τῆς δικῆς της θεώρησης. Πρόκειται γιά μιᾶ θεώρηση στενοῦ ἐμπειρισμοῦ (λεπτομερῆς περιγραφή τῶν δεδομένων) καί πολιτισμικοῦ σχετικισμοῦ (ὄντολογική ὑπόσταση τῶν πολιτισμικῶν φαινομένων) που χρησιμοποιοῦνται ξανά: «γιά νά νομιμοποιήσουν ἕνα σχέδιο πού συνενώνει, κάτω ἀπό τό ὄνομα τοῦ μεταμοντερνισμοῦ, μιᾶ συντηρητική ἐννοιολόγηση καί αἰσθητικιστική γραφή».⁶³

56. J. Clifford, «Introduction» ὅ.π., σ. 2.

57. Stephen A. Tyler, ὅ.π., σ. 126.

58. Ἀναφέρομαι στό παράδειγμα πού χρησιμοποιοῦ ἕνας ἀπό τούς βασικούς θεωρητικούς τῆς Μεταμοντέρνας Ἀνθρωπολογίας, ὁ James Clifford. Πρόκειται γιά τό βιβλίο τῆς Marjorie Shostak: *Nisa: The Life and Words of a Kung Woman* γιά τό ὅποιο ὁ Clifford, ἀνάμεσα στά ἄλλα ὑποστηρίζει καί τά ἑξῆς: «Τό ξεδίπλωμα τῆς ἱστορίας μας ὑποχρεώνει καταρχήν νά φανταστοῦμε μιᾶ διαφορετική πολιτισμική νόρμα (ἡ Κούνγκ γεννᾶ, μόνη στους θάμνους) καί μετά νά ἀναγνωρίσουμε μιᾶ κοινή ἀνθρώπινη ἐμπειρία (τόν σιωπηλό ἥρωισμό τοῦ τοκετοῦ, τά μετά τόν τοκετό αἰσθήματα θαυμασμοῦ καί ἀπορίας)... Ἡ ἱστορία ἐνός περιστατικοῦ κάπου στήν Ἐρημο Καλαχάρι δέν εἶναι μόνο αὐτή. Συνεπάγεται ἀφενός τίς τοπικές πολιτισμικές σημασίες καί ἀφετέρου τή γενική ἱστορία τῆς γέννησης. Μιά διαφορὰ τίθεται καί ὑπερβαίνεται». Βλ. James Clifford, «On Ethnographic Allegory», στό *Writing Culture*, κλπ., ὅ.π., σ. 99.

59. Κατά τόν Clifford, ἡ ἀνθρωπολόγος Shostak: «ἐλλίπει ὅτι ἡ οἰκειότητα μέ μιᾶ γυναίκα Κούνγκ κατά κάποιον τρόπο θά διεύρυνε ἢ θά βάθαινε τήν αἴσθηση τοῦ νά εἶναι μιᾶ σύγχρονη γυναίκα τῆς Δύσης... Τό βιβλίο συνιστᾶ μέρος ἐνός νέου ἐνδιαφέροντος γιά τήν ἐπαναξιολόγηση τῶν ὑποκειμενικῶν (ἀκριβέστερα τῶν διυποκειμενικῶν) ἀπόψεων τῆς ἔρευνας. Ἀναδύεται σέ ἕνα κρίσιμο σημεῖο τῆς φεμινιστικῆς πολιτικῆς καί τῆς ἐπιστημολογίας: ἡ οἰκοδόμηση τῆς αὐτογνωσίας καί τῆς συμμετοχῆς στίς ἐμπειρίες τῶν γυναικῶν», Clifford, ὅ.π., σ. 107.

60. Clifford, ὅ.π., σ. 107.

61. Clifford, *On Ethnographic Allegory*, ὅ.π., σ. 104.

62. Βλ. Marc Augé, *Γιά μιᾶ Ἀνθρωπολογία τῶν Σύγχρονων Κόσμων* (μετ. Δ. Σαραφίδου), Ἀλεξάνδρεια Ἀθήνα 1999, σ. 72 κ.ε. ὅπου καί κριτική παρουσίαση τῶν ἀπόψεων γιά τόν «Ἄλλο» πού διατυπώνει ὁ Johannes Fabian, στό βιβλίο του: *Time and Other. How Anthropology Makes its object*, New York, 1983.

63. Marc Augé, ὅ.π., σ. 63.

Η ΑΝΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΜΑΝΤΩΣ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΥΨΗΛΑΝΤΗ

(Γιά τήν παρθενοφθορία της)

τοῦ Κωνσταντίνου Δ. Τριανταφυλλοπούλου

«Τό κείμενο αὐτό τό ἀντιγράψαμε ἀπό τά Πρακτικά της Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11, 1936, σ. 292. Εἶναι σημαντικό, γιατί μαθαίνουμε γιά τό ἐφαρμοζόμενο ἐκεῖνο τόν καιρό Δίκαιο καί γιά κάποια προσωπικά θέματα δύο προσωπικοτήτων του ἀγῶνα» (Μ.Στ.). Καί ἐμεῖς τό ἀντιγράψαμε ἀπό τά *Εὐρυντανικά Χρονικά*, τεύχ. Ἀπρ.-Μάη 2003. Σημειώνουμε ὅτι ὁ Κ. Τριανταφυλλόπουλος ὑπῆρξε διαπρεπῆς νομικός, καθηγητής Νομικῆς Ἀθηνῶν, ιστορικός τοῦ Δικαίου καί ἐκ τῶν συντακτῶν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα.

Τό εἰδύλλιον, τό ὁποῖον ἐν μέσῳ τῶν καπνῶν καί τῶν ἐρειπίων τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπλέχθη μεταξὺ τῆς Μαντῶς Μαυρογένη καί του Δημητρίου Ὑψηλάντη, δέν εἶναι ἐπαρκῶς ἐξηκριβωμένον. Ὅ,τι γνωρίζομεν, ὀφείλεται εἰς τοὺς ξένους, ἐξ ὧν ἰδίᾳ ὁ Θεόδωρος Blancard εἰς τό δίτομον ἔργον του περί τῶν Μαυρογένηδων¹ συστηματικῶς ἠρεύνησε καί ἔφε-
ρεν εἰς φῶς τήν ἐνεργόν συμμετοχὴν εἰς τόν πόλεμον καί τήν παντοῖαν ἄλλην δράσιν τῆς ὡραίας ἡρωίδος τοῦ Ἀγῶνος.

Εἰς μίαν ἀπό τὰς ἐκστρατείας, εἰς τὰς ὁποίας ἔλα-

βε μέρος ἡ Μαντῶ, ἴσως εἰς Φθιώτιδα, ἐγνωρίσθη τό πρῶτον μέ τόν Δημήτριον Ὑψηλάντην. Σφοδρός ἔρως ἀνεπτύχθη μεταξύ των καί στενώτεροι, ὡς φαίνεται, σχέσεις ἐπηκολούθησαν, ἀλλά κατὰ τά τέλη τοῦ Ἀγῶνος, ἀντὶ γάμου ἐπῆλθε ρήξης μεταξύ των. Κατὰ διήγησιν τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, ἦν διέσωσεν ὁ Blan-

1. Théodore Blancard, *Les Mavrogeni, Histoire d' Orient* (de 1700 à nos jours), Paris 1909, δύο τόμοι. Περί τῆς Μαντῶς πραγματεύεται εἰς τόν δεύτερον τόμον, σ. 285-381.

card ἔξ ἐπιστολῆς τοῦ Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, καί τό ἔτος, ὡς εἰκάζω, 1826, ὅταν ἡ Μαντώ εὐρίσκετο εἰς Ναύπλιον, ὁπαδοί τοῦ Ὑψηλάντη, φοβούμενοι, φαίνεται, μήπως ὁ γάμος ἤθελεν ἐπιδεινώσει τήν ἐπισηφήνη ὑγείαν του, ἐπωφελοῦμενοι προσωρινῆς ἀπουσίας τοῦ Ὑψηλάντη, συνέλαβον αὐτήν, τήν ἐπεβίβασαν βία εἰς πλοῖον καί τήν ἀπήλασαν εἰς Μύκονον. Ἐπαυελθὼν ὁ Ὑψηλάντης, ἠγανάκτησε μέν καί ἠσθένησεν ἀπό τήν θλίψην του, ἀλλ' ἐσυγχώρησε τοὺς ὁπαδοὺς του καί δέν εἶδε πλέον τήν Μαντώ.

Ἄλλ' ἡ Μαντώ ἐπανῆλθεν εἰς Ναύπλιον. Τήν ἄνοιξιν τοῦ 1827 φθάνει εἰς Τροιζήνα, ὅπου συνεδρίαζεν ἡ Γ' Ἐθνική Συνέλευσις, ἣτις μόλις πρό ὀλίγου, κατὰ τήν τελευταίαν αὐτῆς ἐν Ἐρμιόνη Συνεδρίαν, εἶχεν ἀποκαταστήσει τόν Ὑψηλάντην εἰς τὰ ἀξιώματα αὐτοῦ καί εἰς τὰ δίκαια τοῦ πολίτου, ὧν εἶχε στερηθῆ πρό ἔτους ὑπό τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ διακοπείσης Συνελεύσεως, ὡς ἀντιταχθεῖς τότε ἐντόνως εἰς τήν ιδέαν τοῦ νά τεθῆ ἡ Ἑλλάς ὑπό μόνην τήν ἀγγλικήν προστασίαν.

Εἰς τὰς συνεδρίας τῆς Τροιζήνας παρίσταται εἰς τό ἀκροατήριον, μόνη ἀντιπρόσωπος τοῦ γυναικείου φύλου, ἡ Μαντώ Μαυρογένη, ἐπιδιώκουσα ἐπιμόνως ὠρισμένον σκοπόν, ὃν γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων τοῦ Νικολάου Δραγούμη. Ἡ Μαντώ εὐρίσκετο τότε εἰς τήν ἀκμήν τῆς ἡλικίας της, τριάντα δύο περίπου ἐτῶν—ὁ Ὑψηλάντης δέν ἦτο εἰμὴ τριαντατεσσάρων— ἀλλ' ἡ φημισμένη καλλονή της εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά μαραίνεται ἀπό τὰς παντοίας κακουχίας.

«Καί ἐκ τῶν ἀκροατῶν, λέγει ὁ Δραγούμης,² μία μόνον γυνή, ἡ ἀντιστράτηγος Μαντώ Μαυρογένους, ἣτις πωλήσασα τὰ ἐν Μυκόνῳ ὑπάρχοντα αὐτῆς ἄρρησεν εἰς τό πεδῖον τοῦ ἀγῶνος, φοροῦσα μέλαιναν ἐσθῆτα χρυσοπόρυφον καί πῖλον εὐρωπαϊκόν, οὐχί βεβαίως τοῦ τελευταίου σαρμοῦ, καί διά νευμάτων αἰτουμένη τήν ἀνάγνωσιν τῆς οὐδέποτε ἀναγνωσθείσης κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἀναφορᾶς, ἐφαίνετο προοιωνιζομένη τόν χρόνον, καθ' ὃν οἱ κοινωνικοὶ τῆς Δύσεως θεσμοί, ἐμμελλον νά κατισχύσωσι τῆς ἀπειροκάλου αὐστηρότητος τῆς Ἀσίας».

Περί τῆς ἀναφορᾶς ταύτης, ἣν ὁ Δραγούμης μνημονεύει ὡς κοινῶς γνωστόν τί ἐγγραφον, τοῦτο μόνον διεσώθη, ὅτι περιεῖχε σφοδρόν κατηγορητήριον κατὰ τοῦ Ὑψηλάντη, ἴσως δέ καί ὑπαινιγμόν περί ἀνεπανορθώτου κακοῦ, ὅπερ φέρεται προκύψαν ἐκ τῶν σχέσεων των, ἀλλ' αἱ πληροφορίες αὐταὶ δέν προέρχονται εἰμὴ ἐκ στοματικῆς παραδόσεως. Αὐτό τό κείμενον τῆς ἀναφορᾶς παραμένει ἄγνωστον. Ὅλοι αἱ ἐπίμονοι προσπάθειαι τοῦ Blancard πρὸς συλλογὴν αὐθεντικῶν εἰδήσεων, ὡς καί αἱ προσεκτικαὶ ἐρευναι, ἃς τῆ παρακλήσει αὐτοῦ ἐνήργησεν εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βουλῆς ὁ Ραγκαβῆς, ἀπέβησαν ἀκαρποί.

Εὐρίσκομαι νῦν εἰς θέσιν καί ἔχω τήν τιμὴν νά ἀνακοινώσω εἰς τήν Ἀκαδημίαν μεταγενεστέραν κατὰ τοῦ Ὑψηλάντη ἀναφορὰν τῆς Μαντῶς, ἣτις κατὰ τό περιεχόμενον δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπῆρξε διάφορος τῆς προηγουμένης. Ἡ δευτέρα αὕτη ἀναφορὰ ὑπεβλήθη διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης πρὸς τόν Κυ-

βερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν τό ἔτος 1830. Αὐτό τοῦτο τό ὑποβληθέν κείμενον τῆς ἀναφορᾶς δέν διεσώθη, ἀλλά τό περιεχόμενον αὐτῆς δυνάμεθα εὐχερῶς νά τό ἀνασυγκροτήσωμεν ἐκ τῆς γνωμοδοτήσεως, ἣν δίδει ἐπ' αὐτῆς ὁ Κερκυραῖος νομικός Ἰωάννης Γεννατάς, Ὑπουργός τότε τῆς Δικαιοσύνης.

Ἡ γνωμοδοτήσις εὐρεται εἰς τὰ Πρωτόκολλα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδίστρια, τὰ ὁποῖα εὐτυχῶς ἀνήκουν εἰς ἐκεῖνα τὰ πολύτιμα στοιχεῖα μελλοντικῆς ἐρεύνης τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας, ἅτινα διέσωσεν ὁ κ. Βλαχογιάννης εἰς τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

Εἰς Το Πρωτοκολλον τῶν εἰσερχομένων ἐγγράφων τοῦ ἔτους 1830 σημειοῦται ἡ ἐξῆς περίληψις:

«Μαντώ Μαυρογένη, τήν 6ην Μαΐου 1830, πρὸς τήν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα. Παρακαλεῖ νά διαταχθῆ ἡ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεία νά στείλει τὰ ἐγγραφὰ της εἰς τήν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κ.λπ. Γραμματεῖαν διὰ νά θεωρηθῆ ἡ ὑπόθεσις της».

2. Νικολάου Δραγούμη, *Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, 2, 37. Τό τέλος τῆς περικοπῆς ἀποδίδεται ἐσφαλμένως εἰς τήν γαλλικὴν μετάφρασιν παρὰ Blancard II 360.

Ἐπὶ τῶν εἰσερχομένων ἐγγράφων σημειοῦται κατὰ τὸ κρατοῦν τότε σύστημα, ἢ παρατήρησις, ἂν τὸ ἐγγράφον εἶναι αἰτησις, γνωμοδοτήσις τοῦ ὑπουργοῦ, ἢ τις ὑπεβάλλετο πρὸς τὸν ἴδιον τὸν Κυβερνήτην πρὸς ἐγκρισίν, καί εἶτα ὡς ἀπόφαισις, ἀνεκκοινοῦτο, κατὰ τὰς περιστάσεις, εἰς τὸν ἐνδιαφερόμενον.

Ἐπὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως γνωμοδοτεῖ ὡς ἐξῆς ὁ Γεννητᾶς:

«Ἐάν τῶ ὄντι ἔχει ὁμολογίαν, ἔνεκα τῆς ὁποίας ὁ Κοσ Δ. Ὑψηλάντης δέχεται νὰ πληρώσῃ ὅσα ζητήσῃ ἢ Κυρία Μαντῶ, ἐάν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλλάδος δέν τὴν νυμφευθῇ, ὅποια δικαίωματα δύναται ἐξ αὐτῆς νὰ πηγᾶσουν;

Νὰ τὴν νυμφευθῇ; Καί ἢ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ δύναται νὰ διάσῃ γάμον;

Ἐάν δέν εἶναι ἀπλὴ συμφωνία, ἀλλὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν πράξιν τῆς παρθενοφθορίας, ποίαν δύναμιν ἔχει ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχή;

Εἴτε πολιτικῶς εἴτ' ἐγκληματικῶς ὀφείλει νὰ λαλήσῃ. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ δέν ἐκτείνεται εἰς τὰ πολιτικὰ ἀποτελέσματα οὔτε εἰς τὰς ἐγκληματικὰς ἐγκαλέσεις.

Ἐάν ἢ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ ἤθελεν ἀποφασίσῃ πολιτικῶς, ὅποια Πολιτικὴ ἀρχὴ χρεωστεῖ τὴν ἐκτέλεσιν; Ὡσαύτως καὶ ἐγκληματικῶς.

Διὸ ἢ ἀπαίτησις τῆς ἀναφερομένης εἶναι ὅλως δόλου ἀπαράδεκτος.

Ἐάν θέλῃ συμβιβασμόν, ἅς γενῇ· πλὴν ἢ αὐτὴ Κυβέρνησις νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχὴν τὰ καθήκοντα τοῦ Δικαστικοῦ Κλάδου, τοῦτο δέν δύναται νὰ τὸ κάμῃ.

Γνωμοδοτῶ.

Νὰ διευθυνθοῦν τὰ ἐγγράφα εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματέα διὰ νὰ πράξῃ τὰ δέοντα».

Ο ὙΠΟΥΡΓΟΣ σκέπτεται ὡς ἐξῆς:

Ἡ ἀναφορά τῆς Μαντῶς περιέχει γεγονότα, ἄτινα θεμελιοῦν ἢ ἀγωγὴν ἀποζημιώσεως ἢ μήνυσιν ἢ καὶ ἀμφοτέρω, ἀλλ' ἢ αἰτησις αὐτῆς νὰ κριθῶσι ταῦτα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχὴν εἶναι ἀβάσιμος.

Ἐάν μὲν θέλῃ ἢ αἰτοῦσα νὰ ζητήσῃ ἀποζημιώσιν ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντην (διότι τέλεισι γάμου δύναμις τῆς ὑποσχέσεως δέν δύναται νὰ ζητηθῇ), τότε πρέπει νὰ ἐγείρῃ ἀγωγὴν ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων. Ἐάν πάλιν ζητῇ τὴν ποινικὴν αὐτοῦ δίωξιν, πρέπει νὰ ὑποβάλῃ μήνυσιν ἐνώπιον τοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου: «Εἴτε πολιτικῶς εἴτ' ἐγκληματικῶς ὀφείλει νὰ λαλήσῃ».

Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχή, ἥς τὴν κρίσιν ζητεῖ ἢ ἀναφερομένη, δέν ἔχει δικαστικὴν δικαιοδοσίαν οὔτε ὡς πρὸς τὸ ἓν οὔτε ὡς πρὸς τὸ ἕτερον αἴτημα, διὰ ταῦτα ἢ αἰτησις κρίνεται ἀπαράδεκτος.

Τὸ ἐγγράφον εἶναι σπουδαιότατον. Ὅχι μόνον διότι συμβάλλει εἰς τὴν γνώσιν τοῦ τότε ἐφαρμοζομένου Δικαίου, ἀλλὰ καὶ διότι ρίπτει φῶς εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο τούτων προσωπικοτήτων τοῦ Ἀγῶνος, πληροῦν μᾶλλον ἢ ἦττον τὸ ἐκ τῆς βραχείας ἀναμνήσεως τοῦ Δραγοῦμῃ παραμένον κενόν.

Ἡ Μαντῶ ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης δι' ἐγγράφου ὁμολογίας του ὑπεσχέθη εἰς αὐτὴν νὰ τὴν νυμφευθῇ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἄλλως νὰ πληρώσῃ ποινικὴν ρήτηραν ἢ πρόστιμον ὅσον ἤθελεν ὀρίσει ἢ Μαντῶ, καί εἰς τὸν ἰσχυρισμόν τοῦτον πρὸ παντός ἀναφέρεται ὁ ὑπουργὸς παραπέμπων τὴν αἰτοῦσαν εἰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια.

Ποινικαὶ ρήτραι διὰ τὴν περίπτωσιν ἀθετήσεως μνηστείας δέν εἶναι ἀσυνήθεις κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ἐξ ἧς σώζονται πλείονα συμβόλαια, συνωμολογημένα ἰδία μεταξὺ τῶν γονέων καὶ τῶν μνηστῶν. Εἶχαν δέ αὐταὶ καὶ ἔχουν καὶ σήμερον πλήρη ἰσχύν, διότι τὸ κύρος αὐτῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ρωμαϊκόν δίκαιον, τὸ ἀνεγνώρισεν ἡ Νεαρά 18 τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, περιληφθεῖσα εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον.

Καὶ ἐπιστολάς μὲν τοῦ Ὑψηλάντου κατεῖχεν ἢ Μαντῶ, τὰς ὁποίας οὗτος μετὰ τὴν ρῆξιν τῆς μνηστείας φέρεται ἀφαιρέσας' διὰ τῆς ὑπηρετίας τῆς, ἀδηλον ὅμως ἂν πράγματι εἶχεν οὗτος ἐκδώσει καὶ ἐγγράφον ὑποσχετικόν ποινικῆς ρήτηρας. Ἴσως ἢ Μαντῶ, ἰσχυρίζομένη τοῦτο ρητῶς ἐν τῇ ἀναφορᾷ τῆς ἤθελε νὰ συγκαλύψῃ τὸ γεγονός τῆς παρθενοφθορίας, τὸ ὅποιον

αυτή μὲν δὲν τὸ ἐπεκαλεῖτο, ὡς φαίνεται καὶ εἶναι εὐεξήγητον, ὁ ὑπουργὸς ὅμως ἐν τῇ νομικῇ ἐκτιμῇ τοῦ περαιτέρω περιεχομένου τῆς ἀναφορᾶς τὸ μνημονεύει, ὡς ἐάν προϋπετίθετο τοῦτο γνωστὸν καὶ κοινολογημένον. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τῆς παρθενοφθορίας ἀναφέρεται ὁ ὑπουργός, παραπέμπων τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ ποινικὰ δικαστήρια.

Ἡ παρθενοφθορία, ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς τοιαύτη ἄνευ ἄλλου τινός στοιχείου, ἐμφανίζεται, κατὰ τὴν γνωμοδότησιν τοῦ ὑπουργοῦ, ὡς γεγονὸς ἰκανὸν νὰ θεμελιώσῃ ποινικὴν δίωξιν, τοῦτο δὲ εἶναι ἀκριβές διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διότι εἰς τὸ ἰσχύον Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν εἶχε περιληφθῆ ἐκ τοῦ Προχείρου τοῦ Ἀρμενοπούλου ὁ εἰς τὸ Δευτερονόμιον ἀναγόμενος νόμος *duc aut dota*, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ προκίσεως ἢ χρηματικῆς ἰκανοποιήσεως τοῦ θύματος τὸ Ἀπάνθισμα κατεδίκαζε τὸν ἔνοχον εἰς χρηματικὴν ποινὴν πεντήκοντα γροσίων ὑπὲρ τοῦ Ὁρφανοτροφείου.

Ἡ διάταξις αὕτη κατὰ τὴν τότε νομολογίαν δὲν προϋποθέτει μνηστειάν ἢ ὑπόσχεσιν γάμου, κατ' ἀκολουθίαν τῆς ὁποίας συγκατετέθη ἡ κόρη εἰς τὴν ἐκπαρθένευσιν, ἀλλὰ προϋποθέτει ἀπλῶς ὅτι ἡ παρθένος συγκατετέθη «ἀπὸ ἀφροδιαιακῆν λύσσαν».

Οὕτω γνωμοδοτεῖ ὁ Γεννατᾶς ἐπὶ ἀναφορᾶς κάποιου Σακελλαρίου, ὅστις, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1830 καταδικασθεὶς ἀπὸ τὸ Ἀνεκκλήτων Δικαστήριον «ἢ νὰ νυμφευθῆ τὴν ἐπιβουλευθεῖσαν καὶ παρθενοφθαρεῖσαν κόρην ἢ νὰ πληρώσῃ (εἰς αὐτὴν) φοίνικας 400», παραπονεῖται ὅτι δὲν ἔπρεπε εἰμὴ νὰ καταδικασθῆ νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ Ὁρφανοτροφεῖον γρόσια 50. Ὁ Γεννατᾶς ἐπεξηγεῖ ὅτι καλῶς κατεδικάσθη, διότι κατὰ τὰ δεδομένα τῆς ἀποφάσεως «ἐπατήθη ἢ συγκατάθεσις τῆς κόρης μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ὑποσχέσεως γάμου» καὶ τούτου ἔνεκα δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν τὸ Ἀπάνθισμα, ἀλλ' ἄλλος νόμος.

Εἶναι προφανές ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν «τοῦ ἄλλου νόμου» τὰ πολιτικὰ Δικαστήρια, ἐπιδικάζοντα ἀποζημιώσιν εἰς τὴν ἐπὶ ὑποσχέσει γάμου φθαρεῖσαν κόρην, ἐφήρμοζον εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ἀστικοῦ ἀδικήματος, ἐμπνεόμενα ἀπὸ ἰδέας τοῦ φυσικοῦ δικαίου.⁴ Παρόμοιον δίκαιον μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κατῴρθωσεν νὰ διαπλάσῃ παρ' ἡμῶν ἡ νομολογία διευρύνουσα τὸ Ἀκουῖλιον νόμον συμφώνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου.

Τὰς ὑποθέσεις τῆς παρθενοφθορίας παρακολουθεῖ ὁ Γεννατᾶς μὲ ἰδιαιτέραν στοργὴν. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος δι' ἐγγράφου πρὸς τὸ Πρωτόκλητον τῆς Κάτω Μεσοσηνίας, ὡς ποινικὸν Δικαστήριον, ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του, πῶς εἶχεν ἀπορριφθῆ μῆνυσις ἐπὶ παρθενοφθορία, ἐπὶ τῶν λόγων ὅτι ἡ κόρη, ἦτις, φαίνεται, εἶχε καταστῆ καὶ ἐγκυος, δὲν εἶχεν ἀποδείξει τὴν παρθενοφθίαν της: «Νομίζει τὸ Δικαστήριον, λέγει ὁ ὑπουργός, ὅτι χρειάζεται νὰ δώσῃ ἢ ἐγκαλοῦσα γυνὴ ἀπόδειξιν τῆς παρθενοφθίας της καὶ νὰ μὴν προϋποτεθῆ οὐσα τιμὰ κόρη, ὡς τοιαύτη ἀνεγνωρισμένη μέχρι τῆς δημοσιότητος τῆς κατασχύνης της».

Περαιτέρω τις ἐνέργεια τῆς ὑποθέσεως τῆς Μαντῶς

δὲν προκύπτει κατὰ τὰς ἐρεῦνας μου ἐκ τῶν πρωτοκόλλων τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης. Ὡς πρὸς τοῦτο ὅμως τὸ σημεῖον πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν καὶ τὰ πρωτόκολλα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Διότι ὅπως εἶδομεν, ὁ Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, μολοντοὶ κρίνει τὴν αἴτησιν τῆς Μαντῶς ἀπαράδεκτον, ὅμως γνωμοδοτεῖ νὰ παραπεμφθῆ αὕτη εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματεῖαν «διὰ νὰ πράξῃ τὰ δέοντα». Ἀλλὰ τί «δέοντα» ἠδύνατο νὰ πράξῃ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὅπερ μάλιστα διήθυνεν, ἂν δὲν πλανῶμαι, ὁ ἴδιος ὑπουργός; Ἐάν δὲν πρόκειται περὶ κενῆς φράσεως ἐξ ἐκείνων εἰς ἃς ἀρέσκειται ὁ Γεννατᾶς, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ παραπομπὴ ἐγένε μὲ τὴν ἐλπίδα συμβιβασμοῦ, περὶ οὗ καὶ κάμνει λόγον ὁ ὑπουργός εἰς τὴν γνωμοδοτήσιν του, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ διευθετηθῆ εἰρηνικῶς ἡ διαφορὰ, ἄνευ ἀγωγῆς ἢ μνησέως, εἰς ἃς πιθανώτατα δὲν ἠθελεν ἢ δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ καταφύγῃ ἡ Μαντῶ. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ δηλαδὴ νὰ ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ πατρικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ λάβῃ βοήθημά τι ἢ Μαντῶ, ἦτις κατετρύχετο κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπὸ πενίας, μὴ διασώσασά τι ἐκ τῆς μεγάλης περιουσίας της, ἣν εἶχε θυσιάσει εἰς τὸν Ἀγῶνα. Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, εἰς ἣν παρεπέμπετο ὁ φάκελλος, ἦτο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ναυπλίας, πρὸς ὃν ὁ Γεννατᾶς ἐν ἔτος βραδύτερον διαβιβάσει ἄλλην ὑπόσχεσιν παρθενοφθορίας μὲ τὴν διαφαινομένην παράκλησιν νὰ ἀρνηθῆ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἄδειαν γάμου, ὃν ὁ ἔνοχος ἐπρόκειτο νὰ τελέσῃ μετ' ἄλλης κόρης, εἰς τρόπον ὥστε ἐμμέσως νὰ ἐξαναγκασθῆ οὗτος νὰ ἰκανοποιήσῃ χρηματικῶς τὴν παθοῦσαν.

Μᾶλλον ὅμως φαίνεται ὅτι ἡ Μαντῶ Μαυρογένη κατὰ τὸν ἄνισον ἀγῶνα, ὃν μετὰ τήσεως ἐπιμονῆς καὶ παρρησίας ἤρχισε, θά ἀπέβαλε σὺν τῷ χρόνῳ πᾶσαν ἐλπίδα, ἕως ὅτου ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντη, ἐπελθὼν μετὰ διετίαν περίπου, ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν θλιβεράν αὐτὴν ὑπόθεσιν.

3. Ἐπιστολαὶ ἀνήκουν κατὰ κυριότητα εἰς τὸν παραλήπτην (πρὸβλ. Πανδ. 47, 14 παρ. 17), ἐπὶ μνηστειᾶς ὅμως, λυθείσης ταύτης, ὑπόκεινται εἰς διεκδίκησιν ἐκ μέρους τοῦ ἀποστελλαντος αὐτὰς μνηστοῦ, ἐπειδὴ ἡ μεταβίβασις τῆς κυριότητος τῶν ὑπὸ μνηστῶν πρὸς ἀλλήλους ἀποστελλομένων ἐπιστολῶν τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐξυπακουομένην διαλυτικὴν αἴρεσιν, ἐάν ἠθελε λυθῆ ἡ μνηστειᾶ. Οὕτε λύεται τὸ ζήτημα ὑπὸ τῆς σημερινῆς γαλλικῆς νομολογίας, ἢ λύσις δὲ αὕτη εὐσταθεῖ, νομίζω, καὶ κατὰ τὸ ἰδικὸν μας δίκαιον.

4. Ἴδε τὰ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εἰς μελέτην μου: *Αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ οἰκογενειακοῦ Δικαίου τῆς περιόδου 1910-1926*, Ἐπετηρὶς Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, ἔτος πρῶτον, 1927, ἐκδ. Γ. Βασιλείου, σ. 234 ἐπ. — Ἐτι μᾶλλον προστατευτικὸν δίκαιον εἰσάγει ὁ ἐν Σχεδίῳ Ἑλληνικὸς Ἀστικός Κώδιξ, Ἐνοχικὸν Δίκαιον, 1935, ἄρθρον 549 καὶ σ. 252 ἐν τέλει.

Η ΕΜΠΑΘΕΙΑ ΤΗΣ ΝΗΦΑΛΙΑΣ ΓΛΩΣΣΑΣ*

τοῦ Δ.Ν. Μαρωνίτη

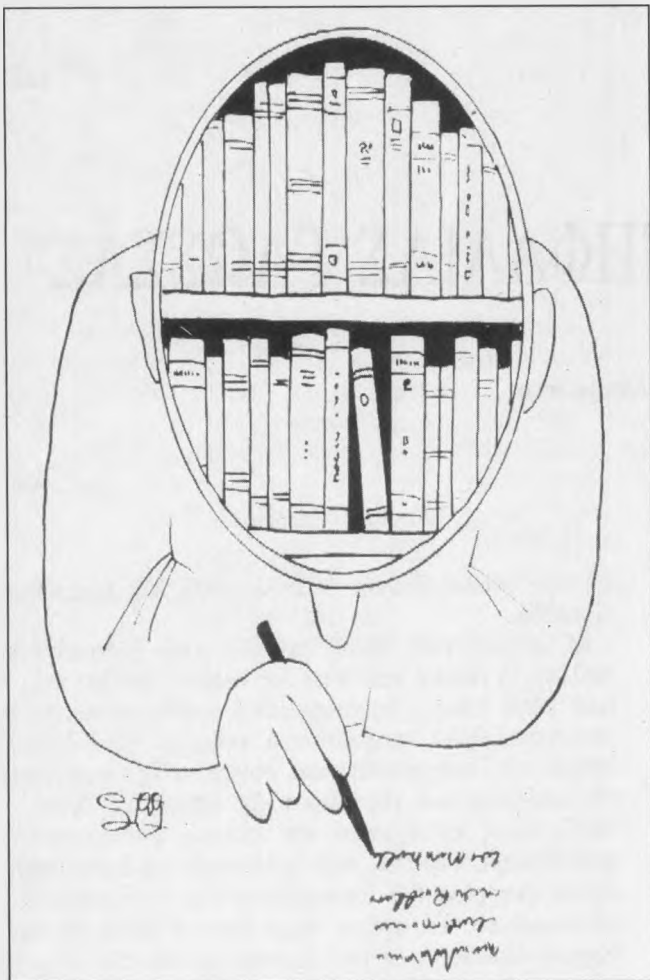
ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΞΕΠΕΡΑΣΩ τό πλέγμα συγκίνησης και ἀμηχανίας. Ἡ ἀμηχανία ἐξηγεῖται εὐκολα μέ τό κριτήριο τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναρμοδιότητος, ἄν μάλιστα περιοριστικά ἀσκηθεῖ τό κριτήριο αὐτό στήν ἐπιστήμη τῆς Γλωσσολογίας, στήν ὁποία εὐθέως ἀναφέρονται τό συναρπαστικό πόνημα *Ὅψεις τῆς Γλώσσας* καί ἐκεῖνος πού ἐκ βαθέων τό ἐξεπόνησε. Μέ τήν ὁμολογία ὅμως τῆς συγκίνησης τό πράγμα δυσκολεῖται. Ἐδῶ συμβάλλονται, ἀκριδέστερα: συγκινουῦνται, διαπλεκόμενα ζεύγη, ὁμώνυμα μέ ἐκεῖνα πού ἡ Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου θεωρεῖ ὅτι ὀρίζουν καί περιορίζουν τή γλώσσα. Τά ἀντιγράφω, γιατί στή συγκεκριμένη περίπτωση νιώθω νά μέ προστατεύουν: σαφές καί σκοτεινό, ψηφιακό καί ἀναλογικό, γνωσιακό καί συγκινησιακό, κοινωνικοῖστορικό καί βιολογικό. Μιλῶ δηλαδή γιά, δόκιμη καί δοκιμασμένη, τριπλή σχέση: ἀνθρώπινη, φιλική, κειμενική, ἡ ὁποία τείνει μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου νά γίνει ἀδιαίρετη. Ἄφου ὁ ἀνθρώπινος συντελεστής ἔγινε στό μεταξύ φιλικός καί κειμενικός, ἐνῶ ἀνάλογη ἀνταλλαγή ἰσχύει καί γιά τούς ὅρους φιλία καί κείμενο. Πιο καθαρά: ὁ ἀνθρώπινος Τάσος, ὁ φιλικός Τάσος, ὁ κειμενικός Τάσος συνθέτουν καί συστήνουν ἀπό κοινού τή συγκίνησή μου, πού παίρνει τώρα τό νόημα καί τή μορφή ὀδυσσειακοῦ ἀπολόγου. Γιά λόγους ἀκρίβειας προσθέτω ὅτι ἡ τρίγωνη συγκίνηση ἐστιάζεται σήμερα σέ ἕνα συγκεκριμένο κείμενο: βιβλίο, πού τό διάβασα μέ κομμένη ἀνάσα, καί ἡ ἀποψινή παρέμβα-

σή μου ἀναλογεῖ στήν ἐκπνοή αὐτῆς τῆς εὐφρόουσνης εἰσπνοῆς.

Μ' αὐτούς τούς ὅρους ἐπιμένω στήν Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου, ἡ ὁποία καλύπτει τίς σελίδες 11-38: κείμενο ἀπό κάθε ἄποψη ὑποδειγματικό, ἀφού πρόκειται γιά συνοπτικό ἀλλά ἐπαρκέστατο, ἐνθερμο ἀλλά ἀσφαλῆ ὀδηγό τῆς, διαχρονικῆς καί συγχρονικῆς, περιπέτειας τῆς γλώσσας καί τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης. Στόν ὁποῖο ὅμως περιέχονται καί κάποια, φαινομενικῶς φυγόκεντρα, θέματα, πού ὁμολογοῦν τή δραματική σχέση συγγραφικοῦ ὑποκειμένου καί συγγραφικοῦ ἀντικειμένου. Τό πρῶτο θέμα ἔχει νά κάνει μέ τήν ἀρχική διασπορά σέ μιά δεκαπενταετία τῶν περιεχόμενων μελετημάτων, πού συσπειρώθηκαν τώρα σέ ἕναν τόμο.

Μέ συμβατικά κριτήρια ἡ μέθοδος αὐτή θεωρεῖται κάπως ἀμήχανη, κάποτε εὐκαιριακή. Προσωπικά ὡστόσο (ἴσως καί ἐπειδή τήν ἔχω ἀσκήσει σέ κάμποσα βιβλία μου) τήν ἐκτιμῶ εἰλικρινέστερη, λιγότερο αὐτάρεσκη καί ἴσως πιο παραγωγική. Στόν βαθμό πού προβλήματα καί εὐρήματα γύρω ἀπό ἕνα σημαντικό καί ἐπίμονο θέμα δοκιμάζονται, ἐξελίσσονται καί προάγονται μέσα στόν χρόνο, ἀποκτώντας στό μεταξύ συνεχόμενο παρελθόν, προτοῦ ἐκβάλλουν καί ἐκτεθοῦν ὅλα μαζί στό παρόν. Αὐτό πάντως συμβαίνει μέ τά ἔντεκα διαδοχικά μελετήματα πού συμβάλλονται στόν προκείμενο τόμο, μέ ἐνισχυμένο μάλιστα τό σῆμα τοῦ παρόντος. Γιατί αὐτόν τόν ρόλο ἀναλαμβάνει καί διεκπεραιώνει ἄριστα ἡ Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου, γραμμένη στό συγγραφικό παρόν ἐνόψει τοῦ συγγραφικοῦ παρελθόντος. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή θά μπορούσε κάποιος νά μιλήσει γιά σταυρική σύνταξη τοῦ βιβλίου, ὅπου τά διαδοχικά μελετήματα σχηματίζουν τήν παρατεινόμενη ὀριζόντια γραμμή, ἐνῶ ἡ εἰσαγωγή τήν ἐφάπαξ κάθετη. Ὅσο γιά τό ἐνδεχόμενο ἐλάττωμα τῆς ἐπανάληψης, μπορεῖ καί αὐτό νά

* Παρέμβαση στή δημόσια παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Α.-Φ. Χριστιδῆ, *Ὅψεις τῆς Γλώσσας*, Ἀθήνα 2002: ἐκδόσεις «Νῆσος», πού ἔγινε στό Ἰνστιτούτο Γκαίτε (14/3/2003).

άντιστραφεί σέ προτέρημα, αν ή παραλλαγήμένη έτοι κι άλλίως έπαναληπτικότητα επιμένει (όπως συμβαίνει πράγματι στον συλλεκτικό τόμο του Χριστίδη) νά δείχνει τόν κρίσιμο προσανατολισμό τής έρευνας και τής γραφής, εν είδει πυξίδας.

Τό δεύτερο φυγόκεντρο θέμα έχει νά κάνει μέ τήν αίσθηση του νεοέλληνα έρευνητή πού, υποχρεωτικά και βασανιστικά, περιορίζεται στην έπιστημονική περιφέρεια, σέ αντίθεση προς ξένους συναδέλφους, οι οποίοι διακινούνται άνετα στά έρευνητικά κέντρα. Γεγονός πού προκαλεί άγχος στοίχισης και άσφυκτική συνήθως ανασφάλεια. Διπλή δηλαδή παθολογία, κάτω από τήν όποια συχνά φυτρώνει και ή μίζερη έμπάθεια. Προς τιμήν του ό Τάσος οικειοποιείται τό δυσάρεστο αυτό στρίμωγμα, μολονότι οι δικές του δουλειές (τό κατόρθωμά του λόγου χάριν τής πρόσφατης πολυεθνικής *Ιστορίας τής Έλληνικής Γλώσσας*) δείχνουν ότι έχει μέ τό σπαθί του κερδίσει διεθνή έπιστημονική έπικοινωνία και αναγνώριση. Παρά ταύτα, τό περιφερειακό σύμπτωμα όμολογείται εύθαρσώς ως αναπόφευκτο, υποθέτω, έθνικό γονίδιο.

Συγχρόνως όμως αξιοποιείται και αξιολογείται. Παραθέτω: «ως έντονότερη αίσθηση τής ιστορικής σχετικότητας και τής έπιστημονικής ταπεινότητας ως προς τά ανθρώπινα πράγματα». Συντελεστές πού συνιστούν (παραθέτω) «εύνοϊκές προϋποθέσεις για τήν ανάπτυξη κριτικής σκέψης». Συμφωνώ και προσθέτω ότι στην περιφέρεια γονιμοποιούνται ή έρευνα και ή συγγραφή, όπως ό άριστοφανικός έρωτας στό πλατωνικό *Συμπόσιον*: συντροφικώς από τήν Πενία και από τόν Πόρο. Σέ αντίθεση προς τήν έπιδειξιακή συχνά εύπορία του κέντρου, πού αποστρέφεται ή αποσιωπά τήν καταγωγική πείνα τής ανθρώπινης γνώσης, στην όποία όμως όφείλεται εν πολλοίς ό έξανθρωπισμός της. Έτσι εξάλλου εξηγείται ή άποκρυπτογράφηση στό ύστερόγραφο τής Εισαγωγής ενός προτασόμενου γοητευτικού μύθου, πού συμψηφίζει τήν καταγραμμένη σέ αναρίθμητες σελίδες ανθρώπινη σοφία σέ μία μόνο λέξη, στό δυσύλλαβο «ίσως». Για νά θάλω και εγώ τό περιφερειακό χεράκι μου, θά πρότεινα έναλλακτικώς και τό τρισύλλαβο «άνίσως», υποθετικό σύνδεσμο πού εισάγει και πλάγιες έρωτήσεις άπορηματικού τύπου, όπως: ρώτησέ τον άνίσως θέλει νά 'ρθει μαζί μου. Θα ήθελα νά κλείσω κι εγώ μέ τή φιλική αυτή πρόσκληση τήν περιέμβασή μου, εγκαταλείποντας τό μικρόφωνο· αλλά ή συγκεκριμένη περίσταση άπαιτεί αύξημένη έπιμονή από τόν όμιλητή και μεγαλύτερη ύπομονή από τους άκροατές. Υπόσχομαι πάντως νά είμαι σύντομος στά έπόμενα σχόλια και αυτοσχόλια. Τί υπαινίσσεται ή ξιπασμένη λέξη «αυτοσχόλια», θά φανεί καθ' όδόν.

II

Έπιμένω τώρα στή λαμπρή Εισαγωγή του βιβλίου, πού αποτελεί συγχρόνως θεμέλιο και άπόσταγμα των επί μέρους μελετημάτων. Γιατί εδώ περιγράφεται και δραματοποιείται ή περιπέτεια τής νεοτερικής γλωσσολογίας, μέ καταλύτη τόν Σωσούρ και τά διάσημα τετράδιά του. Υπό τήν προϋπόθεση ότι περιγραφή και δραματοποίηση όπισθοχωρούν και προχωρούν, όπου χρειάζεται, προκειμένου νά διατυπωθούν, νά έλεγχθούν και, όσο γίνεται, νά άπαντηθούν ριζικά έρωτήματα πού άφορούν στην όντογένεση και στή φυλογένεση τής γλώσσας. Έτσι τό τόξο πού προτείνεται διαθέτει, φανερά ή λαθραία, προσωκρατική, πλατωνική και άριστοτελική χορδή, από όπου έκτοξεύτηκαν έφεξής έως τίς μέρες μας άλλεπάλληλα βέλη. Μόνο πού κάθε φορά ό στόχος ταλαντεύεται, καθιστώντας προβληματική τήν εύστοχία, έκθετη έπομένως στό «ίσως» του γοητευτικού μύθου.

Όλα πάντως εξαρτώνται από τό αν και κατά πόσον τά ζεύγη πού προηγουμένως σφετερίστηκα (τό σαφές και τό σκοτεινό, τό ψηφιακό και τό αναλογι-

κό, τό γνωσιακό και τό συγκινησιακό, τό κοινωνιοϊστορικό και τό βιολογικό) έκλαμβάνονται ἢ ὡς ριζική διάξευξη (ὁ ἕνας ὄρος νά ἀποκλείει τόν ἄλλο) ἢ ὡς συμπληρωματική σύξευξη (ὁ ἕνας ὄρος νά προϋποθέτει και ἐν μέρει νά ἐμπεριέχει τόν ἄλλο). Μιλώντας μεταφορικά: τό ζήτημα εἶναι ἂν ἔχουμε νά κάνουμε στήν προκειμένη περίπτωση μέ ἀδιεπέραστες συμπληγάδες, πού ἀπειλοῦν νά συνθλίψουν τή γλώσσα, ἢ μέ ἀντικείμενες ὄχθες ἑνός ποταμοῦ πού προστατεύουν τή ροή του, κυρίως στά σημεῖα μέ ἀπότομες καμπές. Ἡ δραματική περιγραφή τοῦ Χριστίδη δείχνει ἀκριβῶς πῶς, πότε και πόσο περάσαμε μέσα στόν εἰκοστό αἰῶνα ἀπό τή δογματική στή διαλεκτική ἐπιλογή, μέ βάση και τίς σημαντικότερες προκαταβολές τῶν περασμένων αἰώνων.

Ἄν μετῶ σωστά, ἐντοπιζονται στή διαδρομή αὐτῆς τῆς περιπέτειας ὀκτώ σταθμοί, μερικοί ἀπό τοὺς ὁποῖους ἀναδεικνύονται διασταυρώσεις, ὅπου συνομιλοῦν περισσότεροι ἐρευνητές —ὄχι μόνο γλωσσολόγοι. Δέν πρόκειται νά ἐξονομάσω και νά σχολιάσω και τοὺς ὀκτώ σταθμούς ὄχι μόνο γιά λόγους οἰκονομίας ἀλλά και ἀμηχανίας. Ἄντ' αὐτοῦ ἐπιλέγω, ὄχι ἐντελῶς αὐθαίρετα, τοὺς δύο πρώτους (πού μπορεῖ νά ὀριστοῦν και ὡς ἀφετηριακοί, μέ ἰδρυτική μάχιστα σημασία) και τόν τελευταῖο (ὁ ὁποῖος φαίνεται πῶς ἔκλεισε τόν ἐξαντλημένο ἤδη εἰκοστό αἰῶνα). Πρέπει ἐπιπλέον νά ὁμολογήσω ὅτι και αὐτῶν τῶν τριῶν σταθμῶν ἡ παρουσίαση θά μείνει λειψή και σχεδόν ἀντιγραφική, ἀφοῦ τά λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστίδη ἐδῶ πλεονάζουν. Προσωπικά ἐξάλλου ἐνδιαφέρομαι περισσότερο γιά τήν ταυτότητα τῆς ποιητικῆς γλώσσας, ὅπως αὐτή προσδιορίζεται και μεταλλάσσεται στή μετάβασή της ἀπό τόν ἕνα στόν ἄλλο σταθμό.

ΑΡΧΙΖΟΝΤΑΣ ΛΟΙΠΟΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΩΣΣΥΡ, πού θεμελίωσε ἀνυποχώρητα τή ψηφιακή, μή ἀναλογική, θεωρία γιά τή νόηση και τή γλώσσα (ἄποψη πού προαναγγέλλεται ἤδη ἀπό τόν Καρτέσιο και τόν Λόκ), σταματῶ μεροληπτικά στήν ἀποκάλυψη τοῦ λεγόμενου «νυχτερινοῦ» Σωσσύρ, στήν ὁποία εὐλογα ἐπιμένει ὁ Χριστίδης. Ὅπου ὁ μέγας γλωσσολόγος θυθίζεται ἀπροσδόκητα και στίς ἀναλογικές, συγκινησιακές ὄψεις τῆς γλώσσας, ἀναγνωρίζοντας τήν ὑπαρξη μιᾶς σκοτεινῆς ἀλχημείας, πού ὑποβαστάζει τή φωτεινή ἀλγεβρα τῆς γλώσσας. Θυμίζω ἀμέσως τό σχεδόν αὐτονόητο: ὅτι ἡ ποίηση διεκδικεῖ τό δικό της ἐμπράγματο, ἀναλογικό και συγκινησιακό μερίδιο, συχνά ἐρωτροπεῖ μέ τή σκοτεινή ἀλχημεία τῆς γλώσσας, ἐνῶ ἀντιστέκεται στή φωτεινή της ἀλγεβρα. Συγχρόνως δίνει μεγαλύτερο βάρος στόν ψυχολογικό συντελεστή τῆς γλώσσας παρότι στόν ἱστορικό της ἰστό, ἀπόκλιση πού τή συμεριζεται ὁ ὄριμος Σωσ-

σύρ γενικότερα γιά τήν ταλάντευση τῆς γλώσσας μέσα στό εὐρύτερο σημειωτικό του σύστημα.

Ἡ κλιμάκωση αὐτή τῆς γλώσσας, καταβατική και ἀναβατική, ἀπό τό ἀναλογικό στό ψηφιακό, ἀπό τό θερμό στό ψυχρό, ἀπό τήν ἐμπράγματη λέξη στήν ἀφηρημένη ἔννοια, διαβαθμίζεται ριζικότερα και πῶς συστηματικά κατά τήν τέταρτη δεκαετία τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀπό τόν σπουδαῖο ἀμερικανό πραγματιστή φιλόσοφο Τσάρλς Πήρς. Ὁ ὁποῖος, προάγοντας, χωρίς νά τό γνωρίζει, τό σημειολογικό και σημειωτικό πρόγραμμα τοῦ Σωσσύρ, ἐπιμένει ὅτι κάθε γλωσσικό σημεῖο παραπέμει σέ ἄλλα γλωσσικά σημεῖα, ἐγκαθιστώντας ἔτσι μιᾶ διαμεσολαβημένη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν πραγματικότητα και τόν κόσμο. Σέ ὅ,τι ἐξάλλου ἀφορᾶ τή γλώσσα, ὁ Πήρς προτείνει τήν καταγωγή και τήν ἀναγωγή της ἀπό τήν εἰκόνα και τόν δείκτη στό σύμβολο. Μέ τά λόγια τοῦ Χριστίδη ἀποφαίνεται ὅτι: τό γλωσσικό σημεῖο, ὡς σύμβολο (ἄς ποῦμε: ὡς ἀφηρημένη ἔννοια) ὑπερβαίνει τοὺς ἀναλογικούς προγόνους του ἀλλά ταυτόχρονα τοὺς συμπεριλαμβάνει. Ἐπομένως κάθε γλωσσικό σημεῖο περιέχει μιᾶ εἰκονική και δεικτική διάσταση, πού γειώνει τό συμβολικό του περιεχόμενο στήν πραγματικότητα. Γιά τά δικά μας γούστα: ἡ ποιητική γλώσσα ξέρουμε ὅτι προσηλώνεται ἐπίσης, περισσότερο ἢ και ἀποκλειστικά, στοὺς ἀναλογικούς προγόνους τῆς εἰκόνας και τοῦ δείκτη. Ὅσο γιά τόν ὀμιλητή, ὁ Πήρς ἐπιμένει ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ἕνα σημεῖο, μολυσμένο ἀπό τήν εἰκόνα και τόν δείκτη, δεικτη πού ἐκπροσωπεῖ τήν πράξη και τήν ἐνεργητική βίωση τῆς ἐμπειρίας. Εὐστοχότερη ταυτότητα γιά τόν ποιητή δύσκολα προσφέρεται και προσφέρεται.

Ἡ ποιητική αὐτή ταυτότητα ἐπικυρώνεται, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη και ἡ ἄλλη, συμπληρωματική, τρίβαθμη κλίμακα, πού προτείνει ὁ Πήρς γιά τό φάσμα τῆς γλώσσας. Πρόκειται γιά τριπλή σύσταση τοῦ γλωσσικού σημείου, πού ἀνακλᾶ, ὅπως γράφει ὁ Χριστίδης, τήν τριπλή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν πραγματικότητα. Προηγεῖται ἡ φέρστρες, μεσολαβεῖ ἡ σέκοντρες και ἀκολουθεῖ ἡ θέρντρες. Ἡ πρώτη ἀντιστοιχεῖ στήν ἄμεση βίωση τῆς ἐμπειρίας. Ἡ δεύτερη στήν ἐνεργητική συνάντηση τοῦ ὑποκειμένου μέ τό ἀντικείμενο. Ἡ τρίτη τήν ἐπικράτηση τῆς ἀποστασιοποιημένης συμβολικῆς βίωσης τῆς ἐμπειρίας. Προφανῶς ἡ ποίηση κινεῖται μεταξύ δεύτερης και πρώτης βαθμίδας, παίρνοντας κατά κανόνα ἀμυντική ἢ και ἐπιθετική ἀπόσταση ἀπό τήν τρίτη. Προχωρῶ ὅμως στόν ἄλλον σταθμό, τόν τελευταῖο τῆς σειράς, σύμφωνα μέ τήν ὑπόσχεσή μου.

Στό πλαίσιο τῆς γνωσιακῆς ἐπιστήμης ἐξελίσσεται πρὸς τό τέλος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα και ἡ γνωσιακή γλωσσολογία μέ ἀντίπαλους και συμμαχούς ἐρευνητές, στοὺς ὁποῖους συμετέχουν ψυχαναλυτές και νευροψυχολόγοι. Τά συμπληρωματικά εὐρήματα εἶναι

σημαντικά και περιστρέφονται τώρα γύρω από τη σύνδεση συγκίνησης και συνειδητότητας, πρωτογενούς και ανώτερης συνειδητότητας, πυρηνικής και εκτεταμένης συνειδητότητας. Τόσο η πρωτογενής όσο και η πυρηνική συνειδητότητα υποδεικνύουν τόν ενσώματο χαρακτήρα της ανθρώπινης λογικότητας, παραπέμπουν έπομένως σε βασικό συντελεστή της ποιητικής γλώσσας, ο ενσώματος χαρακτήρας της οποίας θεωρείται αναφαιρέτος. Σ' αυτά τὰ συμφραζόμενα, πού ορίζουν γενικότερα τήν ενσώματη διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης, παρεμβαίνει στό τριαδικό σχήμα πού Πήρς, ως άποφασιστικός όρος, και η φαντασία, μέ τήν καντιανή έννοια της λέξης. Πρόκειται (γράφει ο Χριστίδης) για μορφοποιητική αρχή, πού μεσολαβεί ανάμεσα στις αισθήσεις και στις έννοιες, και παράγει φαντασιακά εικονικά σχήματα, διαφορετικά τόσο από τις συγκεκριμένες εικόνες όσο και από τις άφηρημένες. Έτσι όμως φτάσαμε στόν πυρήνα της ποίησης, η οποία προσγειώνεται στό πρωτογενές και άδιαίρετο σωμα της γλώσσας, για να απογειωθεί στόν οικείο φαντασιακό της χώρο. Όπου συμβάλλονται και συμπυκνώνονται ή μονοσημία μέ τήν πολυσημία, ή κυριολεξία μέ τή μεταφορά, ή κατάφαση μέ τήν αντίφαση, τό επιφώνημα μέ τήν πρόταση, ή βεβαιότητα του νοήματος μέ τήν άβεβαιότητά του. Θα τολμούσα να πω πως ο ποιητής, παίζοντας πλέον μέ τή γλώσσα, δέχεται και να εμπαιχτείται. Πλησιάζω στό τέλος μου. Πρίν όμως πω «σώνει», (παράπεμποντας στό τελευταίο στοχαστικό και σημαντικότερο, κατά τή γνώμη μου, μελέτημα του τόμου -τό δεύτερο, θεωρητικό του, μέρος αποτελεί αναγκαίο και πολύτιμο συμπλήρωμα της Είσαγωγής) αποτολμώ ένα αυτοσχόλιο, σίγουρα περιφερειακό, έπομένως έξορισμού λοξό και άμφίβολο.

Σέ πολλά σημεία του βιβλίου του ο Χριστίδης υπογραμμίζει τή συγγένεια του ποιητικού λόγου μέ τόν παιδικό λόγο ως προς τόν δεικτικό, εικονικό, πολυσημικό, όλοφραστικό, έμπράγματο τρόπο του. Η σχέση αυτή έπαρκώς τεκμηριώνεται, λιγότερο όμως κατά τή γνώμη μου εξηγείται. Προφανώς ο καλός ποιητής δέν παλιμπαιδίζει. Πού βρίσκεται έπομένως ή διαφορά της ποιητικής του γλώσσας από τήν όμοτροπη συχνά παιδική γλώσσα. Ο παιδικός λόγος, πραξιακός κατά βάση, δηλώνει μάλλον τήν υποχρωτική και όδυνηρή ανάδυση από τή σκοτεινή στή φωτεινή όψη της γλώσσας, από τήν ενσώματη στήν άσώματη και άφηρημένη. Δέν πρόκειται σίγουρα για συνειδητή έπιλογή. Συχνά έξάλλου ή βίαιη και κρίσιμη αυτή μετάβαση άπωθείται, προκαλώντας δυσανάγνωστα και δυσθεράπευτα τραύματα. Στην περίπτωση όμως του ποιητή ή φορά αυτή μοιάζει να αντιστρέφεται: ή ανάδυση μετατρέπεται τώρα σε κατάδυση ή άσυνειδητή ανάγκη σε συνειδητή έπιστροφή, προκειμένου, εκτός των άλλων, να αναγνωριστούν και

νά λυθούν κάποιοι κόμποι της παιδικής κυρίως (άλλά όχι μόνον) έμπλοκής μέ τή γλώσσα.

ΤΟΥΣ ΚΟΜΠΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ άναζητεί ή ποιητική γλώσσα στό βιογλωσσικό άπόθεμα του ποιητή, τό όποιο συνιστά και τήν κρίσιμη έμπειρία του, άδιαίρετα βιογλωσσική και αυτή. Θέλω να πω ότι ή ποιητική γλώσσα άποτελεί τό καλύτερο διαγνωστικό μικροσκόπιο της βιογλωσσικής μας ταυτότητας, προχωρώντας έως τὰ άπόκρυφα της στοιχειά. Η για να μιλήσω άλλιώς: μέ τήν κατάδυσή της ή ποίηση στό πρωτογενές, στό πυρηνικό υπέδαφος της γλώσσας, μάς συμπυκνώνει μέ τή σκοτεινή έκφραστική άλχημεία της -και άλχημεία μας. Έδώ όμως ως σταθώ, πού λέει και ο άλεξανδρινός. Όμολογώντας τήν όφειλή μου στόν Τάσο Χριστίδη, πού μέ τήν ευρηματική διατύπωση και τό συνεχώς έρεθιστικό περιεχόμενο του βιβλίου του μέ όδήγησε να δω τις φανερές και προφανώς τις κρυφές όψεις της γλώσσας. Έκείνος ως όψεταί. Έγώ τόν ευχαριστώ.

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών
Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο Μέλπωσ Μερλίε

Θανάσης Μωραΐτης

Ανθολογία αρβανίτικων τραγουδιών της Ελλάδας

καταγραφή σε νότες με ιστορικές,
γλωσσολογικές, μουσικολογικές, προσωδιακές
και μετρικές αναλύσεις

Θεωρητικά προλεγόμενα - μουσικολογική ανάλυση
Δημήτρης Λέκκας

Αθήνα 2002

JEAN MEYNAUD

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Βασιλική έκτροπή και Στρατιωτική Δικτατορία (Β' τόμος)
'Αθήνα, 'Εκδόσεις Σαββάλας, 2002, σελ. 744 (δεμένο)

ΜΙΑ ΕΜΠΛΟΥΤΙΣΜΕΝΗ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ ΕΝΟΣ ΚΛΑΣΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

του Γιώργου Πάσχου

Τά πολιτικά βιβλία μοιάζουν συνήθως με τις ώραϊες γυναίκες. Στά νιάτα τους είναι αλαζονικά και σπάνια γερνούν καλά. Χάνουν γρήγορα τη λάμψη τους και τα χρώματά τους. Λίγα χρόνια μετά την έκδοσή τους διαβάζονται σά λυπητερά μοιρολόγια, θυμίζουν τόν μελλοθάνατο πού δεμένος στον πάσσαλο περιμένει τό μεσαιωνικό δήμιό του. Μέ τό βιβλίό του Μεινώ τά πράγματα είναι διαφορετικά. 'Ο χρόνος δέν τήρησε τό ασφυκτικό πρωτόκολλο, συνθηκολόγησε μέ τό κείμενο. 'Η έκδοση του πρώτου τόμου τό 1966 στή σειρά «Σπουδές Πολιτικής 'Επιστήμης» ήταν άπροσδόκητη, καλοδεχούμενο υπόδειγμα Πολιτικής 'Ανάλυσης λίγους μήνες πριν τή δικτατορία του 1967. Δέν ξέρω αν ό πρωτότοκος τόμος τής σειράς αυτής επηρέασε τήν εγγώρια ακαδημαϊκή σκέψη τής εποχής. Τά ίχνη μιās τέτοιας επιρροής χάνονται, υποθέτω, στους γρίφους τής ένστολης λογοκρισίας και τής ύστερόβουλης σιωπής.

Το ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΜΕΨΝΩ στά χρόνια αυτά αδικήθηκε αλλά και εύνοήθηκε από τήν ιστορία. 'Εγινε άπαγο-

ρευμένο αλλά υποχρεωτικό ανάγνωσμα για όποιον ήθελε νά φυλλομετρήσει ή νά μελετήσει τά μεταπολεμικά πολιτικά μορφώματα. Τά επιστημονικά έργαεία και οι κανόνες τής Πολιτικής 'Ανάλυσης και τής Πολιτικής Κοινωνιολογίας εκδιώχτηκαν αλλά και δραπέτευσαν από τό χώρο τής ακαδημαϊκής συζήτησης. Τά αντιδικτατορικά κείμενα τής περιόδου 1967-74 τρύγησαν –πριν από όλους τούς άλλους– τήν τεκμηρίωση και τήν οξυδέρχεια πού διατρέχουν τό έργο του Μεινώ. Στίς αντιδικτατορικές αναζητήσεις βρήκαν οι επιστημονικές αναλύσεις του Μεινώ τήν πρώτη αναγνώριση αλλά και τήν πιό ζεστή φιλοξενία.

Μετά τό 1974, όταν τό έργο του Μεινώ επανεκδόθηκε από τόν έκδοτικό οίκο «Μπαίρον», γνώρισε νέα έκδοτική έπιτυχία αλλά και τό ακαδημαϊκό κύρος πού του άναλογεί. Για τούς κοινωνικούς επιστήμονες πού έρευνούν τή μεταπολεμική 'Ελλάδα, άποτελεί πλέον «κλασικό», όπως λέμε, έργο.

'Η ολοκληρωμένη μέ χάρτες και άδημοσίευτα κείμενα καθώς και γλωσσικά αναθεωρημένη δίτομη επανέκδοσή του τό 2002 από τίς εκδόσεις «Σαββάλας» εξακολουθεί νά άκτινοβολεί τήν παλιά αύστηρή νεα-

νικότητα. Τό κείμενο παραμένει σφριγηλό, συστηματικό, κομψό, οξυδερκές, πυκνό, πλούσιο και λιτό συνάμα, ανήσυχο και καλομελετημένο. Άλέθει και, κατά κάποιο τρόπο, χαλιναγωγεί με σοφία και τέχνη τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, θέτει σε δοκιμασία την κίνηση και την πλαστικότητά τους. Οι αναλύσεις για τό Κέντρο και την Άριστερά παραμένουν ένα πολιτικό σκευοφυλάκιο ιδεών. Κοντολογίς, ό Μεϊνώ δέν έγραψε άπλώς μία έξαιρετική μελέτη. Κατέστρωσε ένα σύγχρονο σχέδιο, μιá σύγχρονη άρχιτεκτονική τής έρευνας για τις πολιτικές δυνάμεις στή μεταπολεμική Έλλάδα. Οι λίγες μεταγενέστερες μελέτες δέν ξεφυγαν από τό σχέδιο αυτό και από τις θεματικές του. Άκόμα και όταν έμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις, άκόμα και τότε ένσωματώνεται ό αυτές ό έρευνητικός σχεδιασμός του Μεϊνώ.

Άς μή τό ξεχνάμε, ή δίτομη μελέτη του Μεϊνώ γράφτηκε στήν άλλοπαρμένη δεκαετία του '60 και στις άρχές τής δεκαετίας του '70. Σέ μιá εποχή βέβηλη και πολυμήχανη, όπου άνάμεσα στά άλλα κλονίζονται οι ναυελικές παραδόσεις των κοινωνικών έπιστημών. Ό αυτόπροοδιορισμός τής Πολιτικής Έπιστήμης, ήδη διαταραγμένος από τή δύσκολη συνάντηση τής άμερικανικής political science με τις δυτικοευρωπαϊκές παραδόσεις εμπλέκονται στήν παραζάλη των ριζοσπαστικών αναζητήσεων τής εποχής. Στίς συνθήκες αυτές ό Μεϊνώ κινείται με χαρακτηριστική άνεση στό πλαίσιο των κοινωνικών έπιστημών, έπιμένει στή γόνιμη συνεργασία τους και χρησιμοποιεί πλούσια και άνθεκτικά υλικά. Για νά μελετήσετε τις μεταπολεμικές πολιτικές δυνάμεις στήν Έλλάδα συνθέτει δημιουργικά τόν άγγλοσαξωνικό έμπειρισμό με δυτικοευρωπαϊκές θεωρητικές αναζητήσεις. Αυτή ή καλοζυγισμένη σύνθεση άποτελεί τό όχημα για μετουσιώσει σε έπιστημονικό λόγο τις μη αισιόδοξες δημοκρατικές ευαισθησίες του. Η Πολιτική Έπιστήμη είναι ή γίνεται γι' αυτόν πρώτα από όλα έπιστήμη: άνατρέχει σε πηγές, αξιοποιεί έρευνητικούς και έρμηνευτικούς κανόνες και μεθόδους άνάλυσης, σέβεται τή βιβλιογραφία και έπιζητά τήν πρωτοτυπία. Συνάμα, όμως, για τόν Μεϊνώ ή Πολιτική Έπιστήμη είναι κριτική έπιστήμη δηλαδή μιá έπιστήμη πού οι άφετηρίες, τά έρωτηματικά και οι στόχοι της παραπέμπουν σε κοινωνικές άντιθέσεις, άνασκευάζονται διαρκώς, διαμορφώνονται μέσα από άλλεπάλληλες έπιστημονικές και πολιτικές διχογνωμίες και συγκλίνουν στήν έννοια τής πολιτικής δημοκρατίας.

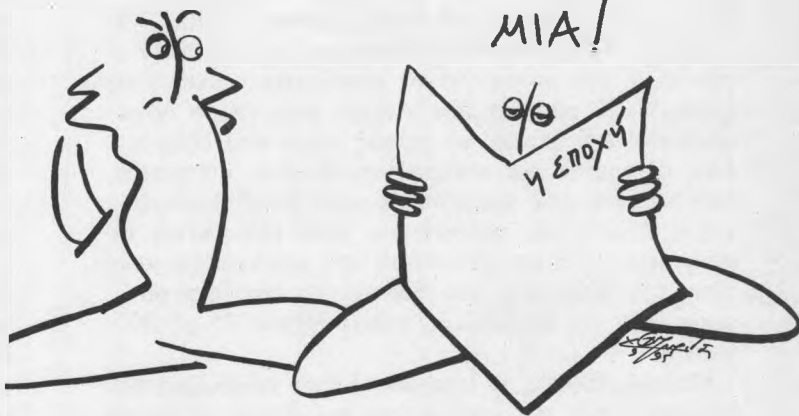
ΤΕΛΕΙΩΝΟΝΤΑΣ ΑΥΤΕΣ τις προλογικές έπισημάνσεις όφείλω νά προσθέσω πώς ό Μεϊνώ ήξερε νά διαλέγει συνεργάτες. Ό Παναγιώτης Μερλόπουλος και ό Γεράσιμος Νοταράς άποδείχτηκαν άξιοι συνεργάτες άλλά και συν-συγγραφείς μεγάλου μέρους από τόν

πρώτο τόμο. Άπό τήν άλλη μεριά, οι έκδόσεις «Σαββάλας» ξέρουν νά διαλέγουν βιβλία. Η ολοκληρωμένη και άναθεωρημένη επανέκδοση του έργου του Μεϊνώ για τήν Έλλάδα είναι ή καλύτερη δυνατή άρχή για τήν σειρά «Κοινωνικές Έπιστήμες».

Η ΕΠΟΧΗ της ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙΣ
ΝΑ ΔΙΑΚΡΙΝΕΙΣ
ΤΙΣ ΕΠΟΧΕΣ
ΠΙΑ...

ΕΧΟΥΝ
ΕΝΘΕΙ
ΣΕ
ΜΙΑ!

Η εποχή

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΝΕΩΣΗ, ΓΙΑ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

εβδομαδιαία εφημερίδα
της Ανανεωτικής αριστεράς

«ΑΛΛΟΣ ΔΡΟΜΟΣ ΔΕΝ ΥΠΗΡΧΕ»

Γιά τό βιβλίό τοῦ Νίκου καί τῆς Ἀργυρῶς Κοκοβλή

τοῦ Τάκη Μπενᾶ

ΣΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΔΕΚΑ-ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ χρόνια ἐκδόθηκαν πολλές δεκάδες βιβλία, μέ τίς μαρτυρίες τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ἀντίστασης καί τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου. Τά περισσότερα τά ἔχω διαβάσει. Τά ἔχω συγκρίνει καί τά ἔχω ταξινομήσει στό μυαλό μου καί στή βιβλιοθήκη μου. Ἦμουν, συνεπῶς, προετομασμένος ὅταν πῆρα στά χέρια μου αὐτό τό βιβλίό τοῦ Νίκου καί τῆς Ἀργυρῶς Κοκοβλή.

Καί ἐδῶ ἦρθε ἡ ἐκπληξη. Γιατί ἐτοῦτο δέν ἐμοιαζε τόσο πολύ μέ τά ἄλλα. Ἡ θεματολογία ἦταν, βέβαια, ἡ ίδια: Πόλεμος, κατοχή, ἀντίσταση, διωγμοί, ἐμφύλιος, προσφυγιά, δικτατορία. Ἡ Βίβλος τῶν παθῶν μᾶς ὀλόκληρης γενιάς πού ξόδεψε τή ζωή της ὑπηρετώντας τά ἰδανικά της καί τήν ἀνθρωπιά της.

Καί ὅμως, τό βιβλίό αὐτό ξεχώριζε γιατί σέ συγκλόνιζε μέ τήν πρωτότυπη γραφή του, μέ τήν πιό ζωντανή ἀπόδοση τῶν ἀγριῶν διωγμῶν ἐνός ἀνελέητου κυνηγητοῦ πάνω στό ἀπόκρημα βουνά τῆς Κρήτης. Καί ὕστερα, γιά πολλά χρόνια ἡ βαθιά παρανομία, ἡ ζωή μέσα σέ βόθρους, σέ κοτέτσια, μέ τήν ψυχή στό στόμα γιά νά οἰκοδομήσεις ἐκεῖνη τήν ζαχαριαδική οὐτοπία τῶν «γερῶν παράνομων ὀργανώσεων» πού ἔπρεπε νά χτίσεις πάνω στό ἔδαφος ἐνός ἠττημένου καί συντριμμένου ἐνόπλου κινήματος, πού τό μόνο πού χρειαζότανε πιά –ὅπως ἀπέδειξε καί ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων– ἦταν μιά πλατιά νόμιμη ὀργάνωση καί ἀντίσταση στή μονόπλευρη παράταση τοῦ Ἐμφυλίου πού ἀποτελοῦσε τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ἀκροδεξιᾶς πολιτικῆς γιά 25 μέ 30 χρόνια.

Μπορεῖ, βέβαια, ἡ Ἱστορία νά ἔχει τελεσίδικα δικαιώσει αὐτήν τήν κατεύθυνση πού ἔσωσε τό ἀριστερό κίνημα καί ἀνοιξε τό δρόμο γιά τήν ἀναγέννησή του μέσα ἀπό τίς στάχτες τοῦ Ἐμφυλίου. Ἐννοῶ βέβαια τήν ἐπιλογή τῆς ἐνότητας ὅλων τῶν ὀργανωμένων δυνάμεων μέσα στήν ΕΔΑ, μέ τήν αὐτοδιάλυση τῶν παράνομων ὀργανώσεων τοῦ ΚΚΕ πού ἀποφασίστηκε ἐπιτέλους τό 1958. Ὅμως, ἀκόμα καί τότε, οἱ ἀνεγκέφαλες κεφαλές τοῦ ἐγγύριου δογματισμοῦ ἀπαντώντας στό ἀγωνιῶδες ἐρώτημα αὐτῶν τῶν κυ-

νηγημένων ἀνθρώπων πού πάσκιζαν νά κρατοῦν ἀναμένη τή σπιθαμή τοῦ ἀγῶνα, δέν δίσταζαν νά τοῦς ἀποπροσανατολίζουν μέ τό σοφό τους μήνυμα: «Ψάξτε βαθύτερα, τό πράγμα μυρίζει ὄπλουρτουσιόμο». Ἔτσι γραφόταν ἡ Ἱστορία ἐκεῖνα τά χρόνια.

Ο ΝΙΚΟΣ ΚΑΙ Η ΑΡΓΥΡΩ ΚΟΚΟΒΛΗ εἶναι μορφές σεβαστές καί σύμβολα ἀγωνιστικά. Τοῦς γνώρισα προσωπικά μετά τό 1975-76, ὅταν γύρισαν ἀπό τήν τραυματική τους ἐμπειρία τοῦ σοβιετικοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ. Καί τελευταία φορά πού εἰδωθήκαμε ἦταν φέτος, στίς 15 Φεβρουαρίου, τή μέρα τῶν μεγάλων παγκόσμιων διαδηλώσεων. Περιπατήσαμε μαζί στή μεγάλη πορεία τοῦ Χανιώτικου λαοῦ καί θαύμαζα τό κουράγιο τους, παρατηρώντας μέ περιέργεια καί τά πόδια τους πού ἀφοῦ εἶχανε τσακιστεῖ χρόνια ὀλόκληρα πάνω στίς ἀγριές καί ἀπάτητες Μαδάρες, τώρα ἐξακολουθοῦσαν νά τοῦς ὀδηγοῦν στό δῆματα τοῦ ἀγῶνα. Καί ὅπως γράφουν οἱ ἴδιοι: «...κάποιοι μᾶς ἔλεγαν: μέχρι πότε θά ἀντέξετε; παραδοθεῖτε νά σωθεῖτε... Δέν τοῦς ἀκούσαμε καί δέν μετανιώσαμε γι' αὐτό. Χιλιάδες Ἕλληνες ἔβαλαν ὑποθήκη τά νιάτα του, τή ζωή τους στήν προοπτική μᾶς κοινωνίας μέ εἰρήνη, δικαιοσύνη, ἀλληλεγγύη, ἀνθρωπιά... Καί μπορεῖ τό ὄραμά μας νά παραμένει ὄραμα. Ὡστόσο μιά τέτοια κοινωνία εἶναι ὄχι μόνο ἐφικτή ἀλλά καί ἀναγκαία. Συνεχίζει νά ἀποτελεῖ τή μοναδική ἐλπίδα γιά τήν πορεία τῆς ἀνθρωπότητας...». Αὐτά τά λόγια ἀντιπροσωπεύουν καί τό σημερινό πολιτικό τους στίγμα. Τό καταστάλαγμα μᾶς ὀλόκληρης ζωῆς καί τί ζωῆς! Ἡρωικῆς ἀλλά καί μαρτυρικῆς πού κατάφεραν νά τήν κλείσουν στίς σελίδες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Στίς πρώτες 164 σελίδες τοῦ ὁ Ν. Κοκοβλή καταγράφει τά γεγονότα τῆς Κατοχῆς καί τῆς α' φάσης τοῦ Ἐμφυλίου, ὅπου ξεπετάγονται μπροστά στό μάτια σου ὅλη ἡ μεταδεκεμβριανή ἐποχή τῶν μεγάλων διωγμῶν πού προηγήθηκαν τοῦ Ἐμφυλίου μέ στόχο νά συντριφεῖ ἡ μεγάλη, ἡ δοξασμένη ἐαμική πλειοψηφία τῆς Ἐθνικῆς μᾶς Ἀντίστασης γιά νά μπορέσει

νά εγκαθιδρυθεί τό καθεστώς τῆς ὑποτέλειας στούς ξένους, δηλαδή στούς Ἀγγλοαμερικανούς, πού καί σήμερα συνεχίζουν τήν ἴδια ἐπιθετική πολιτική ἐναντίον τῆς ἀνεξαρτησίας ὁποίων χωρῶν τούς ἐνδιαφέρει ὁ πλοῦτος ἢ ἡ θέση τους.

Συνιστῶ στόν ἀναγνώστη νά διαβάσει προσεκτικά αὐτές τίς σελίδες. Δέν εἶναι ἀπλά μιά ἀκόμα μαρτυρία. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ Ἱστορία τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος, μέ τό μεγαλεῖο του καί τίς συμφορές του. Εἶναι οἱ ρίζες μας, οἱ δικές μας ρίζες πού φτάνουν ὡς τά σήμερα καί τροφοδοτοῦν μαζί μέ τή *Μνήμη* καί τή *Γνώση*.

Θά ἐπακολουθήσει στό ἐπόμενο κεφάλαιο τοῦ διβλίου ἡ ὑποδειγματική καί πραγματικά λογοτεχνική γραφή τῆς Ἀργυρῶς πού μέ τήν κρητική ντοπιολαλιά της θά μᾶς δώσει μιά σπαρακτική περιγραφή γιά τή δύσκολη ἀπόφαση πού πήρε νά βγεῖ στό ἀντάρτικο καί νά θυμηθεῖ τήν μαντινάδα τῆς ἐποχῆς:

«Δυό λέξεις εἶναι στά Χανιά γραμμένες μέ Ἱστορία ἢ μία γράφει θάνατος κι ἡ ἄλλη Ἐλευθερία».

ΘΑ ΠΑΡΕΙ ΜΕΡΟΣ σέ ἕνα πόλεμο ἄγριο πού θά τόν περιγράψει μέ ἐκπληκτικό τρόπο. Διαβάσω δύο περικοπές:

«Μέ τό ξημέρωμα (4/6/1948) ὁ ὀρίζοντας εἶναι καθαρός. Διάφανος. Πάνω στίς κορυφές διακρίνεται καθετί πού σαλεύει. Σάν μερμήγκια κινοῦνται χιλιάδες ἄνθρωποι καί σιδερικά ἀμέτρητα λαμποκοποῦν μέ τίς πρώτες ἀκτίνες τοῦ ἡλίου. Καί πόσοι ἄραγε εἶν' ἐκεῖνοι πού δέν φαίνονται, πού προχωροῦν μέσα ἀπό τίς ρεματιές. Χωροφύλακες-ΜΑΥ-στρατιῶτες καί ἐπιστρατευμένοι χωρικοί, κινοῦνται συνδυσμένα πρὸς τό Φαράγγι. Πιάνουν τό Γκίγκιλο ἀπό τά δυτικά. Ἀπό τά βόρεια Ὀμαλό-Ξυλόσκαλο-Ποριά-Μελινταοῦ-Ψαρή καί ἀνατολικότερα τ' Ἀγγελοκάμπι. Πολλές δυνάμεις ἔχουν ἀποβιβάσει κι ἀπό τή θάλασσα στήν Ἀγία Ρουμέλη. Ἡ κύκλωση εἶναι πλήρης. Τό πρωί 5 τοῦ Ἰουνίου ὄλμοι καί βαριά πυροβόλα ἀρχίζουν νά σφυροκοποῦν, νά "χτενίζουν" παντοῦ. Καί ἀεροπλάνα ρίχνουν τόνους τό καυτό μολύβι τους στίς ἀπότομες χαράδρες, στά πλάγια καί στίς κορυφές. Πέτρες ἀφήνουν τήν αἰώνια θέση τους καί μαζί μέ τ' ἀτσάλι κατρακυλοῦν θαρρεῖς χωρίς τέλος. Τό φαράγγι σειέται, μουγκρίζει. Καπνοὶ φουρνώνουν. Ὑψώνονται δῶ κι ἐκεῖ τοῦφες πελώριες, σμίγουν καί φτιάχνουν ἕνα μαῦλο πέπλο, ἀδιάπεραστο ἕως κι ἀπό αὐτές τίς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου.

Μέ τό νύχτωμα ὅλα κοπάζουν... Τήν αὐγή κι ὅλη τή μέρα ξανά κόλαση. Ξανά χαλασμός. Καί τήν ἄλλη μέρα τό ἴδιο... Καί τήν παράλλη χειρότερα...

Μέσα σ' ἕνα Φαράγγι ἄγριο, εἰσβολεῖς, ἀπό τή μιά μεριά, χιλιάδες, μ' ὅλα τά μέσα καί τό σύγχρονο ἐξοπλισμό καί καθαρά μετόπισθεν. Κι ἀπό τήν ἄλλη, μερικές δεκάδες ξεπαπούτσωτοι, γυμνοί, νά μετροῦν τίς μέρες καί τίς νύχτες πού εἶναι νηστικοί καί διψασμένοι καί νά λογαριάζουν μιά μιά τίς σφαῖρες τους. Κι ὅμως τά περάσματα τοῦ Φαραγγιοῦ κρατιοῦνται. Οἱ ἀντάρτες μάχονται ἥρωικά κι ἐλπίζουν.

Πόσο ὅμως καί μέχρι πότε;
[...]

Ἐπάρχει ἕνα πέρασμα πού δέν τό ξέρει κανεὶς παρά μόνο τοῦτοι οἱ βασιλιάδες τοῦ Φαραγγιοῦ, οἱ Βίγληδες. Ἐνα πέρασμα μέσα ἀπό ἀπρόσιτους τόπους. Προχωροῦμε μέ χέρια καί μέ πόδια. Πότε πότε νιώθουμε ἀνήμποροι. Τρέμουμε. Παίρνουμε βαθιά ἀνάσα καί συνεχίζουμε. Πέτρες ξεκολλᾶνε κάτω ἀπό τά πόδια μας. Ἀπ' τή μάχη γλιτώσαμε, μὰ ἀπό δῶ θαρρεῖς καί δέν θά γλιτώσεις. Τό ξημέρωμα βρίσκει τή φάλαγγά μας σ' ἕνα ἴσιωμα μέ γέρικα χοντρά κυπαρίσσια. Ἴσως ἐδῶ νά μὴν ἔχει πατήσει πόδι ἀνθρώπινο ποτέ. Καθίζουμε. Τρέμουμε ὀλόκληροι. Ἡ δίψα μᾶς ἀφαιρεῖ κάθε δύναμη. Τά πόδια καί τά χέρια μας τρέχουν αἷμα. Τώρα νιώθουμε τόν πόνο στίς ξεσκιωμένες μας σάρκες. Καί τά στόματα ξεράθηκαν. Τά χεῖλη εἶναι ἄσπρα σάν χαρτί. Κάποιοι δέν μποροῦν νάν νά μιλήσουν...

"Ἀχ, μιά στάλα νερό!"

Οἱ ἀντάρτισσες ψάχνουν! Ἐχουν κουράγιο νά ψάξουν. Κι ἄς μὴ τούς λέει τίποτα ὅτι κάτι μπορεῖ νά βροῦν.

"Ἐλάτε", φωνάζει ἡ Ἡλέκτρα. Τρέχουμε. Ἡ Γεωργία, ἡ Μαριώ, ἡ Ἀθηνᾶ... Στίς κούφιε ρίζες τῶν αἰωνόβιων κυπαρισσιῶν βρίσκουμε μιά ὑγρή μαύρη πηχτή ὕλη ἀπό σάπια φύλλα καί κόπρανά ἀγριοκαταικιῶν. Τήν παίρνουμε καί τή στείδουμε στά μαραμένα μας χεῖλη. Κάποιες μαῦρες πικρές στάλες πέφτουν... Μέ τή μαύρη λάσπη στά χέρια, στά χεῖλη, στό σαγόνι, στό τρίνο κουρασμένο πρόσωπο, μέ τά μάτια νά γυαλίζουν ἀπό τήν αἰπνία καί τήν κόπωση, μοιάζουμε σάν νεκροὶ σέ κίνηση. Ὁ ἕνας κοιτάζει τόν ἄλλο μέ φόβο. Κι ὅμως, ἔτσι εἶμαι κι ἐγώ σκέφτεσαι, χωρίς νά τολμᾶς νά τό πεῖς...

Ἄλλοι ξεκόβουν καί δοκιμάζουν νά πιοῦν τό κάτουρό τους. Ἄλλοι ξαπλώνουν. Δέν μιλοῦν. Δέν σαλεύουν. Γιά ν' ἀνακτήσουν δυνάμεις, ν' ἀντέξουν νά προχωρήσουν. Τό βράδυ πάλι ἡ φάλαγγα ξεκινᾶ. Ἐχουμε περάσει σέ ὀμαλότερο ἔδαφος. Οἱ δυνάμεις μας ὅμως μᾶς ἔχουν ἐγκαταλείψει. Κάποιοι καθώς προχωροῦν πέφτουν.

"Σιγά!... Ἐ, σιγά οἱ πρώτοι!..."

Σηκώνονται. Πρέπει νά σηκωθοῦν. Παίρνουν κουράγιο. Προχωροῦν λίγο καί πάλι ξαναπέ-

φτουν. Έτσι προχωρούμε... Τό ξημέρωμα βρίσκει ό Βίγλης σ' ένα ξεροπόταμο ένα γουργουθί (λακκούδι) μέ νερό. Είναι κίτρινο, ζεστό, θαμπό και βρομάει. Αφθονοί πηδητάλοι (νεροσκούληκα) κολυμπάνε μέσα.

"Νερό!...". Αυτό είναι άρκετό. Πίνουμε! Πίνουμε! Κι όσο πίνουμε, τόσο περισσότερο θέλουμε νά πιούμε».

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΑΥΤΕΣ ΤΙΣ ΣΕΛΙΔΕΣ τόν Πόλεμο δέν τόν πληροφορείσαι, τόν ζεις. Είναι σάν νά μετέχεις ό ίδιος στά γεγονότα. Νά τό κρατήσουμε αυτό σάν μιά από τίς άρετές του βιβλίου.

Μέσα σέ αυτές τίς απάνθρωπες συνθήκες ό άνθρωπος δέν νιώθει μόνο τή φυσική του άνημπορία. Νιώθει και τή δύναμη τής ζωής. Κι έτσι εκεί άπάνω στά άφιλόξενα βράχια και μέσα στους καπνούς τής μάχης ή Άργυρώ θά γνωρίσει τόν Νίκο και ό Νίκος τήν Άργυρώ. Ακοΰστε πώς περιγράφει αυτήν τήν γνωριμία ή ίδια: «...άνάμεσα σέ αυτούς πού ήρθαν (στόν Όμαλό) είναι και ό Νίκος. Ένας νέος μετρίου άναστήματος, ντελικάτος, μέ φαρδιές πλάτες πού ξεχωρίζει από τά πυκνά σκαλωτά μαλλιά του, τά μεγάλα μαύρα μάτια του και τά μακριά δάχτυλα τών χειρών του. Όταν τύχει νά σμίξουν τά βλέμματά μας κι όταν βρεθούμε κοντά, καθώς τρέχουμε νά κρυφτούμε στήν πλαγιά από τά αεροπλάνα, νιώθω σάν κάτι νά αλλάζει μέσα μου. Η καρδιά αρχίζει νά χτυπά δυνατότερα. Όμως, άμέσως συνέρχομαι. Είναι περιττές, άν όχι άνεπίτρεπτες σ' έμάς οι όνειροπολήσεις. Σήμερα κάνουμε άγώνα σκληρό. Πόλεμο. Τίποτα άλλο δέν μπορείς νά σκέφτεσαι...». Κι έτσι ή Άργυρώ, κοριτσόπουλο τότε, θά παραμείνει προσκολλημένη στό καθήκον. Άλλά αυτό δέν θά τήν έμποδίσει λίγες άράδες παρακάτω νά προστέσει: «Κάποιες ομάδες φεύγουν πρós τά χωριά τής ρίζας. Φεύγει και ό Νίκος. Θά ξανάρθει; Πότε; Ποιόν νά ρωτήσω. Και πώς; Πόσο θάθελα νά γνώριζα κάτι...». Ό έρως, λοιπόν, πού γιά μιά φορά ακόμα «άνίκατε μάχαν». Έλληνες είμαστε, είτε αρχαίοι είτε τωρινοί, θά μās θέλγει πάντοτε τό ώραϊον.

"Όταν τέλειωσα αυτό τό βιβλίο είπα στόν έαυτό μου ότι θά τό ξαναδιαβάσω όπωσδήποτε. Γιατί έχει ένα πλούτο μέσα του, αλλά κυρίως έχει τσαγανό. Και μπράβο τους και στους δύο πού κατάφεραν νά μās δώσουν τέτοιο ντοκουμέντο.

ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΟ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ μέ τίς άγριάδες του και τίς παληκαριές του. Άλλά και ντοκουμέντο άνθρωπιās, όχι μόνο από ιδεολογικής σκοπιās αλλά κυρίως από τήν άποψη τών άνθρωπίνων σχέσεων, του τρόπου πού συμπεριφέρεται ή άδολη λαϊκή ψυχή. Θά φανεί αυτό τό άνθρώπινο διαμάντι στίς σελίδες του δύσκολου παράνομου άγώνα μετά τή λήξη τών μαχών. Τότε πού, ένώ τά σκιαζει όλα ή

φοβέρα, οι άνθρωποι άνοίγουν μαζί μέ τήν ψυχή τους και τά σπία τους γιά νά δεχτούν τους κνηγμένους, νά τους κρύψουν, νά τους ταΐσουν και νά τους βοηθήσουν στόν άγώνα. Και όλα αυτά όχι μέσα στήν άπέραντη Άθήνα, πού χάνεσαι εύκολα αλλά στή μικρή πόλη τών τότε Χανιών. Και νά σέ ξεφέρουν και οι πέτρες. Και σү νά συνεχίσεις άσταμάτητα αυτόν τόν άνισο άγώνα. Και τήν ώρα πού σέ κνηγάνε θεοί και δαίμονες νά πρέπει νά ξεπεράσεις και τά χτυπήματα τής Ιστορίας. Γιατί αυτοί οι κνηγμένοι και ξεθεωμένοι άνθρωποι έπρεπε νά σφίξουν τήν καρδιά τους και μέ τά μαντάτα τής δικής τους πλευράς, όπως ό θάνατος τών θεών τους. Πρώτα εκείνος ό μεγάλος, ό πατερούλης ό Στάλιν, πού είχε βέβαια πεθάνει βιολογικά πρίν τρία χρόνια και τόν δόξασαν μέχρι πού δέν έπαιρνε άλλο. Τώρα, όμως, είναι ό πραγματικός, ό πολιτικός θάνατος. Η άποκαθήλωση από τόν Θρόνο και τό φωτοστέφανο. Τό 20ό Συνέδριο. Και σέ συνέχεια τόν έπόμενο μήνα ό θάνατος και του άλλου θεού, του έγχώριου, του χιλιотραγουδιόμενου Ζαχαριάδη, του μεγάλου ύπαίτιου γιά αυτήν τή βιβλική καταστροφή του άριστερου κινήματος τής χώρας. Και δέν ξέρουν ακόμα αυτά πού τους περιμένουν: ή μεγάλη διάψευση τών προσδοκιών. Η κατάρρευση τών βεβαιοτήτων, όταν θά γνωρίσουν από κοντά τό καθεστώς του «ύπαρκτου».

Διαβάζοντας αυτό τό βιβλίο φτάνεις κάποτε σέ μιά νοητή κόκκινη γραμμή. Μιά όδυνηρή γραμμή πού τό χωρίζει στά δύο. Στο πρώτο, στά όσα διάβασες, ύπάρχει τό έπος. Ό άγώνας, ή άνάταση, ή αυταπάτηση, τά ιδανικά, ή άνθρωπιά. Υπάρχει ή αγωνιζόμενη Κρήτη. Στο δεύτερο, πού διαβάζεις τώρα, δέν άργεις νά καταλάβεις ότι από τό έπος έπεσες στό έλος. Από τήν άνθρωπιά στήν άπανθρωπιά. Αισθάνεσαι νά σέ πνίγει ό θυμός πού πάει μαζί μέ τό θυμό του Νίκου και τής Άργυρώς γιά όσα παθαίνουν από τόν άνθρωποκτόνο δογματισμό πού βασιλεύει, από τήν άρνηση και τό διωγμό σέ άνθρώπους πού ήταν σύμβολα και τά έδωσαν όλα γιά τόν άγώνα. Ό ύποψιασμένος αναγνώστης τά ξέρει από πρίν ότι κάπως έτσι θά γίνονταν τά πράγματα. Άλλωστε τά έχει ζήσει και στό δικό του τό πετσί. Όμως δέν άντέχεις νά τά διαβάσεις. Και δέν θέλω νά κάνω καμιά αναφορά σ' αυτές τίς σελίδες τής ντροπής γιατί ούτε σήμερα άντέχω νά σκέφτομαι πώς ύποχρεώθηκαν οι χιλιάδες ήρωες τών άντάρτικων βουνών, οι αίτοί τής Άντίστασης νά σκύψουν τό κεφάλι και νά χειροκροτούν ή νά σιωπούν μπροστά στά έλεεινά καμώματα μιάς έξουσίας πού είχε σφετεριστεί τά γενναία όράματα και τά μετέτρεπε σέ χλεύη και διωγμούς. Έδώ, πιά, θρισκόμαστε μπροστά στά πάθη μιάς γενιάς προδομένης, κυριολεκτικά πουλημένης γιά λογαριασμό συμφερόντων ξένων από σένα και τήν πατρίδα σου. Η λέξη «αίσχος» αναβλύζει από μέσα σου και μετά καταλαγιάζει μέ εκείνη τήν κατανόηση τής

Ίστορίας πού σου παρέχει πλέον ή μνήμη, ή πείρα, ή ώριμότητα. Καί τότε ξαναλές στον εαυτό σου ότι αξία ή ζωή εξακολουθεί νά έχει γιά όσους όρισαν νά φυλάττουν Θερμοπύλες «ποτέ από τό χρέος μή κινούντες», έστω και αν ξέρουν ότι στό τέλος οι Μήδοι θά διαβούνε.

ΟΤΑΝ ΘΑ ΤΕΛΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟ ΔΙΑΒΑΣΜΑ και κλείσεις αυτό τό βιβλίο, τό πρώτο πού σκέφτεσαι είναι ότι έχεις αλλάξει τή γνώμη σου γι' αυτούς τούς ανθρώπους. Δέν είναι πιά κάποιιο γνωστοί σύντροφοί σου. Είναι ή ένσάρκωση, τά σύμβολα ενός αγώνα πού γιά νά ξεπεράσει αυτές τίς άπίστευτες δυσκολίες, τά βάσανα, τίς κακουχίες, τούς κινδύνους, δέν φτάνει μονάχα ή πίστη σέ μιά ιδεολογία, όσο άνώτερη και αν είναι. Βέβαια και αυτή ή πίστη είναι άπαραίτητη αλλά δέν έπαρκει. Άπαιτείται και κάτι περισσότερο: μιά βαθιά έντιμότητα. Μιά προσήλωση στον ίδιο τον Άνθρωπο και στις αξίες πού αντιπροσωπεύει. Πώς άλλως θά άντέξεις νά ζεις μέσα σέ σπηλιές και σέ

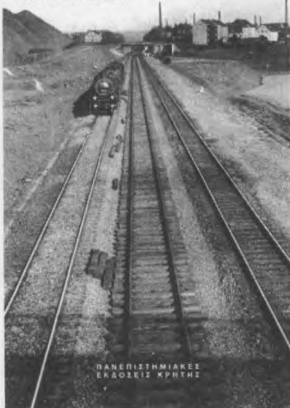
δόθρους, κάτω από χιονοθύελλες, γυμνός, πεινασμένος, ξεπόλητος, όταν τόσο εύκολα —μέ ένα παρών πού θά πεις— μπορείς νά απαλλαγεις από όλα αυτά.

Και αυτή ή έντιμη στάση ζωής είναι και ή μοναδική τους άναγνώριση, αφού τό έλληνικό κίνημα μέ τίς διασπάσεις πού του έπιβληθήκανε και πάλι από ξένα κέντρα, υποχρεώθηκε ή και διάλεξε μέ άλλα νά άσχολεϊται.

Ποιος, αλήθεια, τίμησε ποτέ αυτούς τούς υπέροχους αγωνιστές; Και όχι μόνο τούς Κοκοβλήδες, τούς πρωταγωνιστές. Κι εκείνους τούς άπλους ανθρώπους, τούς άφανεις, τούς «Κυριάκους» πού βάλανε τό κεφάλι τό δικό τους και τών παιδιών τους στον ντορβά γιά νά συνδράμουν τόν έπικό αλλά και σισύφειο αγώνα τών αγωνιστών τής Κρήτης.

Αυτήν τήν έντιμότητα άπέναντι στή ζωή και στον αγώνα, θά τηρήσουν ως τό τέλος και οι Κοκοβλήδες. Και αυτήν ακριβώς αποπνέει τό βιβλίο τους «Άλλος δρόμος δέν υπήρχε» πού παρουσιάζουμε σήμερα εδώ και πού, κατά τή γνώμη μου, άποτελεί ένα κόσμημα στή βιβλιοθήκη τών αγώνων του λαού μας.

ΕΝΑΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
JOHN BERGER

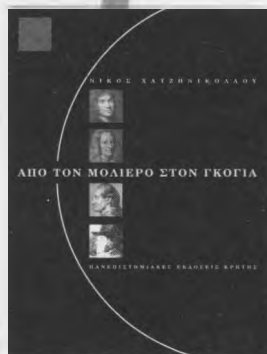
16 x 23,7 cm, σελ. 190 Τιμή: 16 ευρώ

Ο διάσημος συγγραφέας και ιστορικός της τέχνης Τζων Μπέρτζερ έδωσε με αυτό το μυθιστόρημα το συγκλονιστικό πορτραίτο ενός στρατευμένου καλλιτέχνη που παλεύει ασταμάτητα με τον εαυτό του και τις αμφιβολίες του. Η καθημερινότητα ενός πρόσφυγα καλλιτέχνη και οι αισθητικές και κοινωνικές απόψεις ενός ώριμου στοχαστή, συνθέτουν μια ιστορία γεμάτη προβληματισμούς οι οποίοι δεν έχουν χάσει την επικαιρότητά τους.

ΕΝΑΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
JOHN BERGER

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ: 210 38 18 372, Fax: 210 330 1583

20,5 x 27,5 cm, σελ. 250 Τιμή: 22 ευρώ

Οι σχέσεις τέχνης, λογοτεχνίας και πολιτικής στα κρίσιμα 200 χρόνια της ευρωπαϊκής ιστορίας που οδηγούν από την απόλυτη μοναρχία του Λουδοβίκου ΙΔ' στις αστικές επαναστάσεις, αποτελούν το αντικείμενο των μελετών που δημοσιεύονται εδώ. Στο επίκεντρο όλων των προσεγγίσεων βρίσκεται το ζήτημα της ακτινοβολίας του Διαφωτισμού και της άσκησης κοινωνικής κριτικής μέσω της τέχνης.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΟΛΙΕΡΟ ΣΤΟΝ ΓΚΟΓΙΑ
ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ: 210 38 18 372, Fax: 210 330 1583